

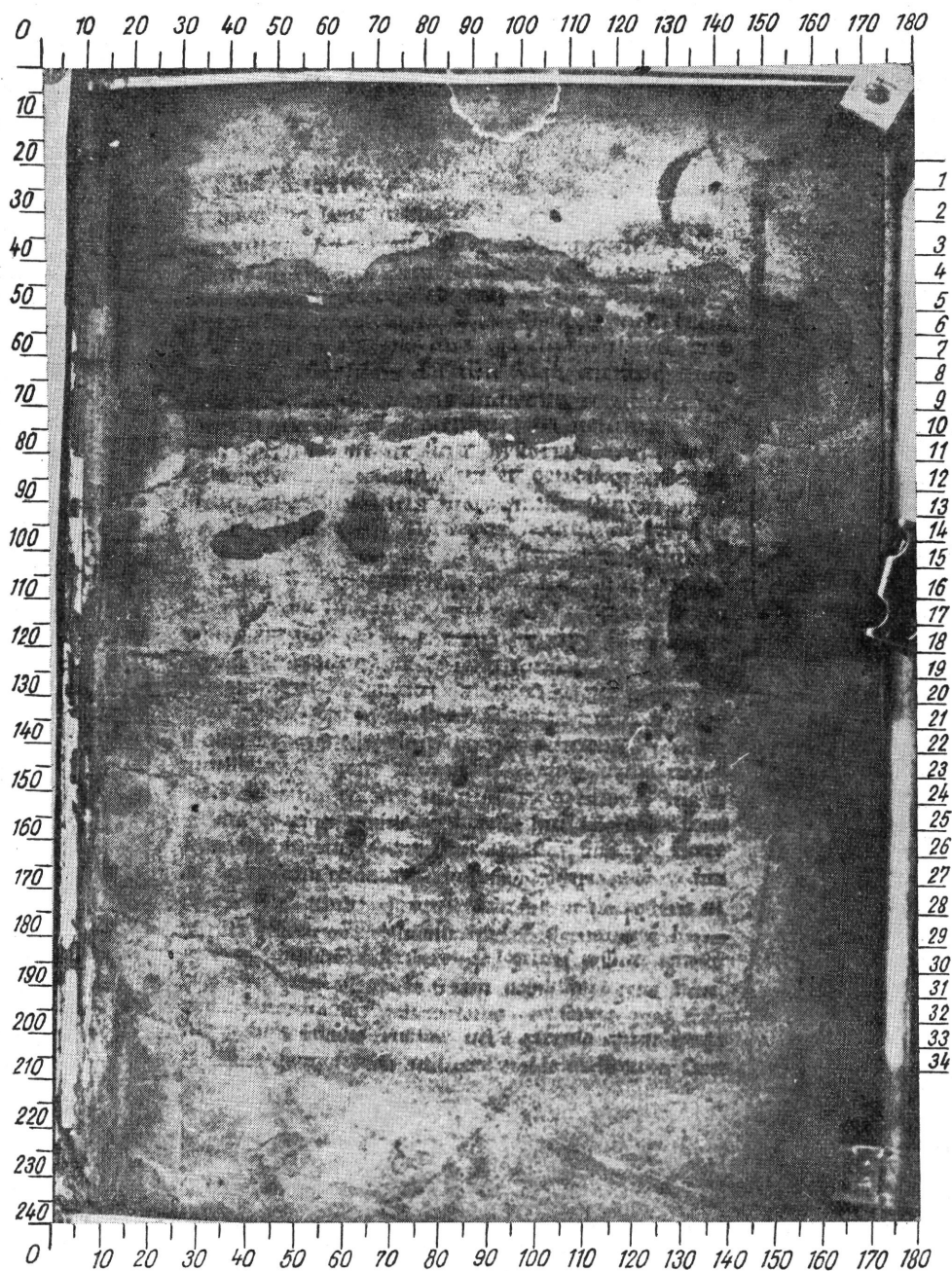
KÖZLEMÉNYEK

Az Anonymus-kódex első levele. (Kutatási beszámoló.) A szinte kizárólag *belső* érvekre alapozott 220 éves ANONYMUS-kutatás eredménytelensége már az 1950-es évek elején magából az eredeti kéziratból merített *külső* érvek keresésére ösztönzött. A kódex 1a levelének P-iniciálóját elemezve sikerült bebizonyítanom, hogy díszítései domonkos jelképeket tartalmaznak. A *kézirat tehát domonkos kolostorban készült, és talán P. mester, a Gesta szerzője is domonkos volt.*¹ További érveket keresve a kézirat razúrái között, finomszemcsés Agfa Dokumentfilmre lefényképeztettem a kódex minden levelét (1a–24b). A nagyítások nemcsak az 1a levél kivakart szövegét hozták napvilágra, hanem az is kiderült belőlük, hogy a *ma ismert Gesta-szöveg alatt* (1a, 1 – 24a,5), sőt azon túl, egészen a 24b levél aljáig, *egy nagyobb és díszesebb gót betűvel írt réteg nyomai láthatók, tehát palimpszeszt-kódexszel* (codex rescriptus) van dolgunk. A vízszintes mellett egy függőleges vonalazás is előtűnt. Mindegyiken *apró gyöngybetűs írás, a margókon pedig képek és glosszák* maradványai sejthetők. Mivel a fényképezés JAKUBOVICH Emil sikertelen próbálkozása² óta igen sokat fejlődött, kérésre J. HAJDU Helga 1960 áprilisában KASZALA Lászlóval *palimpszeszt-felvételt* készíttetett a teljesen kivakart 1a levélről az Országos Levéltár filmesztályában. Az elsőrangú negatív mindent rögzített, amit e levélre valaha írtak és rajzoltak. A róla készült különböző méretű és kontraszthatású *nagyításokat átvilágító szekrényke opálüvegére téve* a csak fehér vájatban jelentkező betű- és rajzmaradványokat is át lehetett rajzolni. A beuroni *Vetus Latina Institut* vezetőitől és VARGA László³ pécsi egyetemi docenstől kapott irodalmi utalások és technikai tanácsok segítségével nehéz és aprólékos munkával *sikerült számos új adatot kielemezni a nagyításokból.* Ebből itt csak a legfontosabb, többszörösen ellenőrzött részeket teszem közzé.

¹ KARSAI Géza: *Az Anonymus-kódex keletkezéséhez. A P-iniciálé jelképei.* Magy. Könyvszle. 1960. 166. l.

² JAKUBOVICH 1923 nyarán *palimpszeszt-felvételt* készíttetett az akkor még Bécsben őrzött kódex teljesen kivakart 1a leveléről Rafael KÖGEL német bencésszel. Mivel nem sikerült megtalálni az előtűnt szövegtükör élén a szerző nevét, JAKUBOVICH itthon senkinek sem mutatta meg a fényképet, és tanulmányaiban sem tette közzé. Csak annyit mond, hogy a rajta látszó 34 sor írás teljesen azonos az 1b levél 1. sorának *dictus* szavától a 30. sor *satis* szaváig a Gesta előszavának ismert szövegével. Az iniciálé szerinte nem volt sikerült. A anyag másoló kevés helyet hagyott neki. Kifelejtette a mű címét, és sok más hibát is ejtett. Ezért kikavarta az egész oldalt, és a következőn újrakezdte a Gesta másolását. L. *Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez.* Magy. Nyelv 1925. 27–32. l. P. mester. Klebelsberg-emlékkönyv. Bp. 1925. 181–82. l. *Adalékok az Anonymus-kérdéshez.* Akad. Értes. 1926. 145–46. l.

³ L. VARGA László: *Kézírásvizsgálat.* Kandidátusi értekezés. Bp. 1958. Az eltűntetett írások előhozásának minden bevált módszerét ismerteti azok legújabb irodalmával együtt.

I. TÁBLA

Az Anonymus-kódex kivakart Ia levelének palimpszeszt-fényképe (0,5 × 1)

I. Az 1a(recto) levél kivakart rétegei

KASZALA felvételének hasonmása az I. táblán (0.5×1) most először kerül a nyilvá-
 nosság elé. Az egymást fedő és keresztező vonalak közti eligazodás megkönnyítése végett
 sorszámozást és milliméterskálát mellékelek a hasonmáshoz. A tárgyalt részleteket pon-
 tosan megjelölöm: első helyen adom a függőleges, második helyen pedig a vízszintes
 milliméterskála kezdő és befejező adatait, de nem a fenti képtábla (156×113 mm),
 hanem az eredeti levél (237×168 mm) méretei szerint. A 184×112 mm-es nagyságú *felső*
szövegréteget már első pillantásra fel lehet ismerni. Több helyen jól látszik a sorok és a mar-
 gók vonalazása is. A sorok száma 34, átlagos hossza 111 mm. Az írás típusa azonos a többi
 levél betűivel. Az *alsó szövegréteg* nagyobb és cifrább gót betűinek maradványait fehér
 vájatban több helyen jól lehet látni a sorközökben és a felső réteg betűi között. Ezt a
 réteget a XIII. század 2. felében a domonkos könyvcenzúra⁴ utasításai szerint, minden
 világias díszétől (képek, bohókás figurák) megfosztva a ma ismert Gesta-szöveg jól
 olvasható egyszerűbb gót betűivel írták át, és sokban módosították. Az említett *apró-*
betűs gyöngyírással, a gót *kurzívákkal* (notula) és a *képek* fekete nyomaival az 1a levélen
 is találkozunk. A levél felső harmadában az 1625 körül ráragasztott, de 1960-ban, a
 palimpszeszt-felvétel előtt a 3b papír előzékleveleire áthelyezett *cím vignetta* és ragasztója
 fekete foltjait látjuk. A jobb szélén az 1b levél színes P-iniciáléja és díszítései tükröződ-
 nek. A bal margó szélén egyik régi könyvkötés maradványaként zavarólag hat egy sza-
 kadozott *fehér papírcsik*. A *könyvszű* által okozott károokra 20 kisebb-nagyobb, fekete
 foltnak látszó lyuk figyelmeztet. — A leírás további részleteit mellőzve figyelmünket a
kulshelyekre kell összpontosítanunk.

Iniciálé

A bal oldali margóvonalak mentén, a levél felső szélétől kb. a 3. sor vonaláig
 több *rajzkísérletet* látunk, melyekhez írás csatlakozik. A szövegíró a Gesta 1. sorát kü-
 lönböző megoldású P-iniciáléval és más-más betűtípussal többször újrakezdte, aztán
 megint kivakarta. Kísérletei közül kettőt említünk.

1. A *felső szövegréteg iniciáléja*. A szöveg két első sora 8–8 mm-rel beljebb kezdő-
 dik. Az így keletkezett térség az iniciálé ívének volt szánva (I. tábla, $17-30 \times 28-36$ mm).
 Az ívből csak töredékek, a beléje rajzolt figurákból viszont tekintélyes részletek maradtak
 meg a törlés után. Látunk pl. egy ülő *kutyát* ($26-30 \times 31-33$ mm), melynek fejéhez
 bal oldalt fölfelé irányuló *fáklya*, jobb oldalt pedig keretbe foglalt *csillag* tapad. A kutya
 feje fölött p betű fehér vájatban, ehhez az av, a sorvonalon pedig a sa szótagok csatlako-
 znak. Az egész együtt a Pavsa személynevet adja. Első fele az iniciáléba, a második pedig
 a szöveg élére került. A *monogramos névregjtés*⁵ most leírt fajtájával az 1a levélen többször
 találkozunk. Így mindjárt az 1. sor felett 2 mm-rel apró gyöngybetűs sor élén egy balra
 néző *kutyafejet* látunk a P ívének szánt térségben. A II. táblán közölt nagyítás (6×1)
 jól mutatja, hogy a kutya szájából *fáklya* nyúlik bal felé, melynek nyílalakú vége egy
 elliptikus idomot (= stilizált *világtérkép*) érint. A kutya fejéhez bal oldalt egy *férfiarcél*,
 jobb oldalt pedig egy kis p betű tapad. A p-t az av betűk, a felső sorvonalon pedig a sa
 szótag követik. Összesítve megint a Pavsa nevet kapjuk.⁶ A *fáklyás kutya*, a *csillag* és a

⁴ WALZ, Angelus: *Vom Buchwesen im Predigerorden bis zum Jahre 1280: Aus der Geisteswelt des Mittelalters*. Münster i. W. 1935, 111–27. l.

⁵ L. erről GARDTHAUSEN, Viktor: *Das alte Monogramm*, Leipzig 1924. LÖFFLER, Karl: *Einführung in die Handschriftenkunde*. Leipzig 1929. 131–159. l.

⁶ XIII. századi okleveleinkben legtöbbször POUSA, ritkábban PAUSA formában szerepel. A XIV. századtól egyre gyakoribb a PÓSA írásmód. Ma mint családnév ismeretes.

II. TÁBLA

Az 1a levél felső szövegrétegének iniciáléja a *P* ívében levő domonkos jelképekkel és a PAVSA név első szótagjával (6 × 1)

mai földgömb őse, a középkori ovális *világtérkép* Sz. DOMONKOS és rendje legismertebb jelképei. A kutyafej melletti *férfiarccal* együtt (II. tábla) a középkor kedvelt *Domini canis* — *dominicanus* szójátékra céloznak, és azt fejezik ki, hogy a *Gesta Pósa* *nevé* szerzője domonkos volt.

2. Az alsó szövegréteg iniciáléja. Az I. tábla 20—35×15—30 mm-es térségében egy nagyobb, több részre osztott ívű P-iniciálé nyomait sejtjük. Egyik részlegéből szerzőnk püspöki jelvényekkel díszített mellképét sikerült átrajzolnom. Ezt a képet, amely arra utal, hogy Pósa püspök volt, az iniciálé és a bal képszegély problémáinak megoldása után szándékozom közzétenni.

A j á n l á s

Az 1b levél 1—5. sorában olvashatónál teljesebb régebbi szövegét a felső margón és a szövegtükörben talált glosszák segítségével sikerült jórészt helyreállítani. Az új adatokat a III. táblán sorszámozással ellátva átrajzolásban is közlöm. Csak a leginkább szembeötlőket rajzoltam át a felső margón többször ismétlődő glosszák közül. Az átvilágításnál jól látható, de a hasonmásan elhalványodó fehér vágatokat vonalaik megkettőzésével jelzem, mert a klisírozásnál sok elvész vagy egymásba olvad e finom vonalak közül.

1. sor. (Helye: I. tábla, 22—25×28—139 mm.) 28—36 mm: a P ívének hagyott spatium a domonkos jelképekkel és a szerzőnév 1. szótagjával (*Pav*-.). 36—39 mm: a név 2. szótagja (-*sa*). A felső margón többször megismételt 1. sor élén is így próbálták elhelyezni a szerző nevét (pl. III. tábla. 1. sz.). 39—44 mm: *dictus*, az *ausa* betűkből átjavítva. A szerző neve tehát eredetileg teljesen ki volt írva a sorvonalon. 44—48 mm: *epc* rövidítés (-*episcopus*) fehér vágatban. A felső margón többször is előfordul (pl. III. tábla, 2. sz.). 49—64 mm: az *a i er* betűk, a *magister* szó töredékei. Ha a képet 90°-kal jobbra fordítjuk, akkor az *a* alatt a *Pag* rövidítést látjuk. Felette (III. tábla, 3. sz.) az *M* (gr) *S* (acre) *P* (ge) poligram a *Magister Sacre Pagine* középkori egyetemi fokozat⁷ rövidítése. Az *i er* betűk helyén a felette levő glossza (III. tábla, 4. sz.) szerint a *Doc* (tr) *Decret* (or) rövidítésnek⁸ kellett állnia. 65—70 mm: a glossza szerint (III. tábla, 5. sz.) *ac qd* (=quondam) lehetett az alapvonalon. 17—84 mm: az alapvonalon csak töredékesen, de feljebb jól átmásolhatóan az *apcrs aepe Colocens* (III. tábla. 6—8. sz.) rövidítések láthatók. Feloldva az *apocrisiarius*⁹ *archiepiscopi Colocensis* szót kapjuk. 85—110 mm: erős razúra néhány betű töredékével. A felette levő notulákból (III. tábla, 9—12. sz.) az *apocrisiarius Colocensis arepi Hugulini* szót sikerült kiolvasni. 111—139: számos betű töredéke; értelmük bizonytalan. A margó egyik notulájából (17×118 mm) a *Ble* rövidítést (=Bele) olvastuk ki. (III. tábla, 13. sz.)

2. sor. (Helye: I. tábla, 28—32×28—139 mm.) A sorközben és a sorvonalon az alsó réteg betűinek töredékei fehér vágatban. A felső réteg erős razúrára van írva. 28—36 mm: a P ívének meghagyott spatium. 36—54 mm: a *quondam* szó betűinek töredékei. 54—56 mm: spatium. 57—65 mm: jól olvasható a *bone* szó. 66—68 mm: spatium. 68—86 mm:

⁷ A középkori teológiai oktatás a Szentírástra (*Sacra Pagina*) volt alapozva. A *Magister Sacrae Paginae* cím a legmagasabb akadémiai fokot jelentette a párizsi egyetem hittudományi karán a XIII. század első felében. Bolognai mintára később ott is bevezették a *doctor* címet.

⁸ Az egyházjog doktorainak *Doctor Decretorum*, a világi jog doktorainak pedig *Doctor Legum* volt a neve a középkorban.

⁹ L. erről az *Apocrisiaire* címszót: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. I. k. Párizs 1907. 2537—55. h. Nálunk 1260-tól néha a király magántitkárárt (*notarius secretarius* v. *notarius specialis*), a királyi pecsétgyűrű kezelőjét nevezik *apocrisiarius*-nak az oklevelek. Teljhatalmú megbízottat is jelent. Vö. HAJNAL István: IV. Béla kancelláriájáról. Turul 1914. 6. és 37. l. SZENTPÉTERY Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930, 87—88. l.

erős razúrára írva a *memorie* szó egyes betűi, részben fehér vájatban. 87—139 mm: nagy razúra számos betű és részsütos glossza fehér vájataival. Az egész sor későbbi betoldás.

3. sor. (Helye: I. tábla, 35—38×28—139 mm.) 29—51 mm: *gloriosissimi* szó, második fele elmosódott. 52—54 mm: spatium. 55—64 mm: a *Bele* név, erős razúrára írva. 65—66 mm: spatium. 67—75 mm: a *regis* szó jól olvashatóan. 76—78 mm: spatium. 79—90 mm: *Hgre* rövidítés (Hungarie), végéből glossza nyúlik jobbra lefelé. 91—92 mm: spatium. 93—101 mm: a *secrtrs* rövidítés, későbbi betoldás (III. tábla, 14. sz.). 101—118 mm: a *notar* rövidítés fehér vájatban. Végéhez az alulról felfelé jövő *secre* glossza csatlakozik (III. tábla, 21. sz.). 119—140 mm: *H* monogram, jobb szárában a *gr* ligatúra, mellette a *no* szótag, ehhez az *arepo Spalatno* rövidítések csatlakoznak (III. tábla, 15—17. sz.). Összeolvasva az erős razúrára írt *Hugrino archiepiscopo Spalatino* kifejezést kapjuk.

4. sor (Helye: I. tábla, 41—44×28—139 mm.) 29—53 mm: *dilecto Rogerio*, a *dilectissimo* szóból később átjavítva. A nagy *R* fölé utóbb az *arepo* rövidítést írták kurzívával (III. tábla, 18. sz.). 52—55 mm: később betoldott *R* monogram 1 mm-rel a sorvonaltól fölött; belsejébe a *G*, *R* és *I* betűk vannak elrejtve, mellette egy kis *o* (III. tábla, 19. sz.). Együtt: ROGERIO. Az eredeti címezett HUGRINUS nevét tehát kiva-karták a 3. sor végén, a 4. sorba pedig kétszer is betoldták ROGERIUS, a későbbi címezett nevét. 56—67 mm: kurzívával utóbb betoldott *arepo spatatno* rövidítések a kiva-kart *amico* szó helyén (III. tábla, 20. sz.). 67—69 mm: spatium. 70—80 mm: *uiro*, razúrára írva. 81—82 mm: spatium. 83—104 mm: a *uenerabili* szó egyes betűinek nyomai razúrára írva. A szó végét egy részsütos glossza keresztezi. 105—117 mm: a már említett jobbra felfelé haladó *secrtrs* rövidítés (III. tábla, 21. sz.). 110—137 mm: *Hugrino arepo spatatno* szavak az alsó réteg fehér gyöngybetűi fölé írva (III. tábla, 22—24. sz.). 128—138 mm: 2 mm-rel a sorvonaltól felett az utóbb betoldott *et arte litte-* szók nyomai sejthetők.

5. sor. (Helye: I. tábla, 45—49×28—139 mm.) 29—36 mm: a 4. sor utolsó szavához (*litte-*) tartozó *-ralis* szótagok. 37—52 mm: a *scientie* szó egyes betűi sejthetők. 53—58 mm: a följé írt glossza szerint *inbuto* lehetett razúrára írva. 59—82 mm: részsütos betoldott *decr et*, utána a sorvonalon a *leg Se Pe Mgo* rövidítések (III. tábla, 25—28. sz.) razúrára írva. Feloldva a *doctori decretorum et legum, Sacre Pagine Magistro* középkori egyetemi fokozatok halmazát kapjuk. 83—101 mm: a *salu* (tem) szó, razúrára írva. 102—135 mm: (*et sue*) *petitionis*, az alsó réteg betűnyomaival keveredve.

6. sor. (Helye: I. tábla, 50—53×28—139 mm.) 30—48 mm: átvilágításnál homályosan az *effectum* szó olvasható. Ezzel végződik az ajánlás szövege az 1a levélen.

A fenti elemzésekett összegezve és a rövidítéseket feloldva a következő bővebb ajánlási szöveget kapjuk:

(1) *Pava dictus episcopus, Magister Sacre Pagine, Doctor Decretorum ac quondam apocrisarius archiepiscopi Colocensis Hugulini*, (2) *quondam bone memorie* (3) *gloriosissimi Bele regis Hungarie secretarius notarius, Hugrino archiepiscopo Spalatino*, (4) *dilectissimo amico uiro uenerabili et arte litte-* [későbbi változat: *dilecto Rogerio archiepiscopo Spalatino uiro uenerabili et arte litte-*] (5) *ralis scientie inbu to Sacre Pagine Magistro salutem et sue petitionis* [későbbi betoldásokkal: *ralis scientie inbuto doctori decretorum et legum, Sacre Pagine Magistro salutem et sue petitionis*] (6) *effectum*.

A körülmények és személyek változása miatt sokat javítottak a fenti ajánlás szövegén. Az utólagos javításokhoz kapcsolódó problémákkal a kiértékelés során foglalkozunk.

II. Az 1b (verso) levél iniciáléja

A szerző nevének 1. szótagját — mint fentebb láttuk — a szövegíró a *P*-iniciálé ívében, a másodikat pedig a szöveg élén helyezte el. Kérdés, alkalmazta-e ezt a módszert az 1b levélen is. Akár az eredeti kéziratban, akár a sok helyen közzétett színes hasonmásan vizsgáljuk az 1b levelet, azonnal feltűnik az *élénkzöld színű nagy P* betű. Tovább kutatva egy *vörös színű nagy O* betűt találunk a *P* ívében, ennek belsejét pedig egy *kettős élvonalú nagy V* tölti ki. Alsó csúcsa fölött, a két szár között 2 mm magas stilizált gót s betűt találunk. Felette 3 mm-rel egy kissé balra hajló a betű volt. A könyvszű ugyan kirágta a pergament ezen a helyen, de az a körvonalai felismerhetők. A betűket összeolvasva az 1a levélről már ismert POVSA nevet kapjuk. A beavatottak tehát az egymásba helyezett betűkből kezdettől fogva kiolvashatták, hogy a *Gesta szerzőjét Pósnak hívták*. Az iniciálé jelképes díszei azt is elárulták, hogy a *domonkosrend tagja volt*. A finomszemesés felvételtől készült nagyítások szerint a *rajzoló előzőleg más névrejtési módszerekkel is kísérletezett*. Így pl. a POVSA név második szótagját kiírta a szöveg elejére, majd visszavonta a *P* ívének kettős vonalába, közvetlenül a szövegkezdő *dict^{us}* elé (IV. tábla, 1. sz.). Alatta a rangot jelölő *eps* rövidítés nyomai látszanak az ív belsejében. Amikor felsőbb parancsra az egész *P*-monogramot zöld színnel kellett átfesteni, akkor a *P* ívébe és szárába írt — most nem tárgyalt — többi betűvel együtt a *-sa* szótag is eltűnt, de nyomai a nagyításokon jól láthatók. Hogy a *rajzoló névrejtési módszerét* mindenki által ellenőrizhetővé tegyem, a *tárgyalt monogramokat megfelelő nagyításban külön is ábrázoltam*. Az 1a levél felső rétegének iniciáléját a PAVSA névvel és a domonkos jelképekkel a II. táblán, az 1b levél *P* iniciáléját, az 1a levél *H* és *R* monogramját pedig a beléjük rajzolt betűkkel együtt a IV. tábla 1—3. sz. képén mutatom be az olvasóknak.

III. Az eredmények értékelése

1. SZERZŐ. Az 1a és 1b levélen többször előkerült PAUSA vagy POUSA név, a püspöki cím és a domonkos jelképek összes Árpád-kori püspökeink közül csak Pósa boszniai püspökre, az egykori domonkos magiszterre illenek. Neve romanizált formában IX. GERGELY 1238. ápr. 26-i oklevelében tűnik föl először. A pápa itt megbízta THEODORICUS domonkost, a kúnok első püspökét, hogy PONSÁ névű erényes, egyházi és világi dolgokban egyaránt kiváló rendtársát nevezze ki és szentelje fel boszniai püspökké. 1238. dec. 23-án — buzgóságát látva — 3 évre a pápai legátusi jogkörrel is felruhazza egyházmegyéjében. Utoljára V. ISTVÁN 1270. szept. 8-i oklevelében szerepel POUSA boszniai püspök neve az országnagyok között. A király 1272 márc. 21-i oklevele ugyanis már az utódját, ROLANDUST említi.¹⁰ Valószínű, hogy Pósa e két dátum között öregsége miatt lemondott püspökségéről, és visszavonult rendje egyik kolostorába. Magával vitt Gestáját a szigorú rendi cenzúra utasításai szerint át kellett dolgozni. Csak így érthető, hogy az iniciálén a püspök helyett kizárólag a szerzetes szerepel, a képek eltűntek, a sok címet csupán a színtelen *magister* és *notarius* képviseli, a címzett neve megváltozott, és az 1270. május közepén elhunyt BÉLA király neve elé a *bone memorie* szókat kellett betoldani. Az átdolgozással kapcsolatos egyéb problémák tárgyalását itt mellőznünk kell.

Pósa püspök kiválóságát az ajánlásban említett *címek* is elárulják. A *facultas*

¹⁰ IX. GERGELY pápa okleveleit 1. FEJÉR IV. 1. 124—126. és THEINER I, 162. és 169. 1., Nr. 289, 306. Pósa püspökről 1. HODINKA Antal: *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből*. Bp. 1898. 86. 1. PFEIFFER, Nikolaus: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz* ... Zürich 1913, 70—74. és 171—77. 1. V. ISTVÁN okleveleit 1. WENZEL VIII. 277. és FEJÉR V. 1. 216. 1.

artiumot Párizsban végezte el, mert csak ott hallgathatta több mesternél is DARES PARRYGIUS és más szerzők nyomán a trójai háború történetét. Ott szerezte meg az egyetem hittudományi karán a *Magister Sacrae Paginae* címet, Bolognában pedig a *Doctor Decretorum* fokozatot. Az *apocrisarius* cím arra utal, hogy először idősebb CSÁK UGRIN kalocsai érseknek,¹¹ majd bizonyára az utódainak is teljhatalmú megbízottja volt Bosznia és a Száva menti területek világi ügyeiben. A *notarius secretarius* cím (1. a 9. jegyzetben) szerint nem egyszerű kancelláriai alkalmazott, hanem IV. BÉLA bizalmi embere volt egy időben. — Ami a származását illeti, a *Gesta* tartalmából merített súlyos belső érvek szerint valószínűleg azonos azzal a BÓR—KALÁN nembeli NÁNA fia I. PÓSA-val, aki az 1222-es aranybulla pár hónapos kormányában országbíró volt, de utána nyoma vész. Talán pártfogója, idősebb CSÁK UGRIN érsek, a hazafias reformpárt vezére küldte ki Párizsba a tehetséges fiatal férfit, hogy megvédje ellenségeitől. Éppen úgy, mint az ellenpárt is külföldre küldte utazni és tanulni 1213-ban, GERTRÚD királyné meggyilkolása után annak öccsét, BERTHOLD kalocsai érseket. PÓSA volt országbíró később belépett a domonkos rendbe. Ebben az időben számos példát találunk arra, hogy előkelő hazai és külföldi családok tagjai fiatalon vagy kész emberként domonkosok lettek. BÉLA ifjabb király legodaadóbb hívének, II. BUZÁD bánnak a belépése 1233-ban igen nevezetes eset volt. — Az országbíró, a püspök és a gesztairó PÓSA azonosságát bizonyító belső érvek közül most csak néhányat említhetünk. A BÓR—KALÁN nemzetség őseit, ÖNDÖT, szerzőnk a hét honfoglaló vezér közé sorozza. Fiától, ETÉTől származik szerinte CALAN és COLSOY nemzetsége. Az utóbbiak nevében az országbíró két apai nagybátyjára ismerünk. A honfoglalás két legfontosabb eseménye, az *alpári ütközet* és a *szeri országgyűlés*, a nemzetség ősi Csongrád megyei birtokain történik. A *Gesta hét kún* vezére nem KONSZTANTINOSZ kabarjairól, hanem KÖRÖNY kúnjairól árulkodik, kiknek befogadásánál bizonyára THEODORICUS kún püspök munkatársa, az új boszniai térítő püspök PÓSA is jelen volt 1239-ben. Az országbíró és a boszniai püspök azonosítását I. PÓSA fia II. NÁNA 1266. május 5-i végrendelete is valószínűsíti, melyben IV. BÉLA engedélyével összes birtokait a szigeti apácákra hagyja. Átadásukat a nemzetség más ágai megakadályozták.¹²

2. CÍMZETT. A kódex 1a levelének 3. és 4. sorába kétszer is betoldott *Hugrino archiepiscopo Spalatino* szavak tanúsága szerint PÓSA püspök ifjabb CSÁK UGRIN spalatói érseknek (1245—48) ajánlotta művét. Erről tudjuk, hogy apai nagybátyja, id. CSÁK UGRIN kalocsai érsek költségén közel 12 évig tanult a párizsi egyetem hittudományi karán, és ott sok értékes könyvet, jelentős tudást szerzett.¹³ Az 1a levél 5. sorába betoldott három akadémiai fokozat közül tehát a *Sacre Pagine Magistro* cím biztosan megillette. Ha a mű címzettje Párizsban tanult, akkor régi iskolatársa, PÓSA püspök is csak ott szerezhette meg az 1a levél 1. sorában olvasható *Magister Sacrae Paginae* fokozatot. Előtte mindketten elvégezték a *facultas artiumot*. Ez alól a domonkosrend tagjai fel vol-

¹¹ A latin források HUGULINUS v. HUGOLINUS néven emlegetik. II. ANDRÁS király kancellárja (1217—19 és 1230—35), kalocsai érsek (1219—41), az aranybulla-mozgalom egyik legfőbb irányítója, kiváló diplomata, műpártoló és hadvezér. II. ANDRÁS 1224-ben neki és a kalocsai érsekségnek adta pápai jóváhagyással Boszniát és a Száva menti területeket. Nagyságát ROGERIUS méltatja legszebben a *Carmen miserabile* 30. feje.-ében. Vö. SZENTPÉTERY: *SRH*. II. k. Bp. 1938, 572. l.

¹² NÁNA fia I. PÓSA-ról vö. KARÁCSONYI J.: *Az aranybulla keletkezése és első sorsa*. Bp. 1899, 20—23. l. II. BUZÁDRól 1. ua.: *A magyar nemzetségek a XIX. század közepéig*. II. k. Bp. 1901, 122—24. l. A BÓR—KALÁN nemzetségről 1. ua.: *A pusztaszeri monostor kegyurai*. Bp. 1897. A nemzetiségi birtokok átadásának megakadályozását l. GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. k. Bp. 1963, 882—907. l.

¹³ Vö. THOMAS Spalatensis archidiaconus: *Historia Salonitanorum*, 45. f.: GOMBOS: *Catalogus fontium* III. k. Bp. 1938, 2248—50. l. ROGERIUST 1. uo. 2250—2254. l.

tak mentve.¹⁴ Pósa tehát még nem volt domonkos, amikor önálló fogalmazásban megírta *Trója-történetét*, és azt UGRINnal együtt nagy gyönyörűséggel olvastatta. Még Párizsban ígerte meg barátjának, hogy „*Magyarország királyainak és nemeseinek származását is*” meg fogja írni. Ígéretét azonban csak jóval később, püspök korában váltotta be, amikor UGRIN már spalatói érsek (1245–48) volt. A *Gesta* előszavának lelkendező és hálálkodó befejezése (Felix igitur Hungaria. . .) csak teljes műhöz illik. Ezért feltűnő, hogy a *Gesta* ma ismert szövege a 24a levél 5. sorával megszakad, bár a hártya vonalazása folytatódik. Hiányzik a mű kerekded befejezése, nincsen „Explicit”. Az alsó szövegréteg viszont, melynek nyomaival a 46. lex végéig, a 24b levél aljáig találkozunk a finomszemes felvételekről készült nagyításokon, bizonyára be volt fejezve. Erről és az átdolgozással kapcsolatos összes kérdésekről csak akkor tudunk meg bizonyosat, ha a kódex összes leveleiről palimpszeszt-fényképeket sikerül majd készíttetni.

Az 1a levél 4. sorába betoldott *Rogério archiepiscopo Spalatino* kifejezés, továbbá ugyanott az *R* monogramba rejtett ROGERIUS név arra utal, hogy Pósa UGRIN korai halála (1248. nov. 27.) után az utódjának ROGERIUSnak (1249–66) is felajánlotta a *Gestát*, vagy legalább ez volt a szándéka. Annyi bizonyos, hogy a mű megírását Pósa nem neki, hanem UGRINnak ígerte meg párizsi diákoskodásuk alatt (kb. 1225–1238 között). Az is tény, hogy a *Gesta* tartalma és ROGERIUS *Carmen miserabile* c. emlékirata (1243 körül), továbbá a mongol hódításról írt egyéb beszámolók között számos tárgyi egyezés mutatható ki. Erre vonatkozó kutatásaim eredményeiről más helyen szándékozom beszámolni.

KARSAI GÉZA

Vidéki könyvkötők a XVII. század folyamán. Eleddig úgy tartottuk nyilván, hogy könyvkötőink a XVI–XVII. század folyamán csakis azokban a városokban telepedtek le, amelyekben könyvnyomtatóműhely is működött. E hiedelmünknek valóban meg is volt az alapja. Nem is beszélve az eleinte önálló könyvkötőmesterségről, amely a könyvkedvelők korlátozott száma, továbbá a scholákban a külsőországokbeli tankönyvek használata miatt csakis a könyvnyomtatóműhely mellett találhatta meg létjogosultságát, a XVII. század második negyedében azonban e kétféle mesterség egészen egymásra való utaltsága következtében Erdélyben és a kapcsolódó részekben mindegyik egy kézben egyesült. Ezt az utóbbi kijelentést maga TÓTFALUSI KISS Miklós is megerősíti, tudunkra adván, hogy a „Könyv nyomtatók itt (Kolozsvárt) azelőtt mind Compactorok is voltak.”¹ Ezzel szemben azonban a XVII. század második felében azt látjuk, hogy e szoros házásság kötelékei kezdettek meglazulni, míg nem végtére egészen fel is bomlottak.

E folyamatot több okra vezethetjük vissza. Így látjuk, hogy Felső-Magyarországon, mégpedig annak keleti felében a könyvkötők külön céhbe tömörültek; e társulatuk azután a század közepén Lőcsén működött s amint értesülünk róla, tagjai közé sorozta GEYERS Bálint kassai nyomdász-könyvkötőt is. Minthogy GEYERSnek 1656-ban bekövetkezett halála után műhelye a sokszorosító iparnak két ágára különvált, felesége csak a könyvkötőmesterséget tartotta meg magának,² e körülmény is példamutatóan szolgálhatott arra nézve, hogy a kompaktorság önállóan is életképes mesterség, különösen

¹⁴ A domonkosok tanulmányi rendjéről és a középkori akadémiai fokokról I. HARSÁNYI András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen 1938. 115–125. l.

¹ M. TÓTFALUSI KISS Miklósnak . . . *Mentsége*. Kolozsvár, 1902; 40.

² ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalék a kassai könyvsajtó történetéhez* . . . *Magy. Könyvszle.* 1901. 67. l.

ha a könyvkereskedői feladatkört is megtartotta magának. E felbomlást különben elősegítette az a körülmény is, hogy Kolozsvárt a HELTAL-féle nyomda az 1660. esztendő tájáig elkopván, használhatatlanná vált,³ s így az eddigi nyomdavezetőnek, meg legényeinek — más tipográfiába nem tudván beleilleszkedni — a könyvkötészet önálló folytatásához kellett folyamodniok. De az önálló könyvkötők számbeli szaporodását növelte a váradi jeles könyvnyomtatóműhelynek a török foglalás miatt 1660. augusztus 28-án bekövetkezett hontalanná válása is, valamint a jól felszerelt sárospataki tipográfiának BÁTHORI Zsófia özvegy fejedelemasszony vallási vakbuzgósága miatti elűldöztetése. Ezekben a műhelyekben felszabadult s munkahelyükről elvándorolni kényszerült legények megélhetést keresve illetéknéppen önálló munkavállalásra kényszerültek.

Mindezeknek az indítóokoknak következtében egyszerre megszaporodott a könyvnyomdák székhelyein működő független könyvkötészetek száma, különösen, hogy a nyomdászai munkálkodását 1693-ban megkezdő TÓTFALUSI Miklós, valamint mesterségbeli utódai vállalkozásuk köréből már teljesen kikapesolták a kompaktorság folytatását. E század utolsó évtizedeiben már Kolozsvárt is több önálló könyvkötő nyitotta meg műhelyét. E helyzetet tudjuk, bárha mindenikét személy szerint is megnevezni egyelőre még nem sikerült. De a szegődtetés nélkül maradt legényeket, mint önálló mestereket, Kolozsvár, nemkülönben más, nyomdával rendelkező városok már nem tudván befogadni, ezért közülük egyeseknek vidékre is kellett jutniok. Letelepedésre — nagyon természetesen — olyan helyeket választottak, ahol a jelesebb iskolák tanárainak és diákjainak szükséglete biztosította a kellő könyvforgalmat s az egyes köteteknek az állandó, vagy legalább is gyakori használat miatt megkívánt bekötését.

Üzletágukhoz tartozott a sokadalmakon, vagyis főképpen a vidéki országos vásárokon való kirakodás is, amikor kalendáriumot, széphistóriákat s egyéb új és leginkább kelendő könyveket árultak a ponyván. Azután a kassai könyvkötő céh szabályai szerint papiros, képecskék, Agnus Dei, mindenféle kalamáris, galles (vagyis gubacs), gálickő, pecsétviasz is került eladásra.⁴ Jövedelmükhöz ez is hozzájárulván, megélhetésük tehát biztosítva volt.

Ilyen vidéki könyvkötőkre találjuk a következő néhány adatot, utalva arra a körülményre, hogy bizonyosan más, egyelőre még meg nem nevezhető helységekben is, ahol gimnázium működött, a század második felének valamelyik évében könyvkötészetnek is kellett létesülnie.

1. *Nagyszebenben* magyar könyvkötőképpen ismeretes az 1662. esztendő utolsó hónapjától 1667 első feléig itt dolgozott SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám nagyváradi tipográfus és kompaktor, aki remek alkotásaival a maga korabeli Erdélyi könyvkötőiparában valóságos iskolát teremtett. Az 1667. év első öt hónapjának valamelyikében bekövetkezett elhunyt után könyvkötészettel felszerelt könyvnyomtató műhelyét APAFI fejedelem 1668 őszére Kolozsvárra helyezte át s ezért nagyon valószínű, hogy az elhalt mester legényei a műhellyel együtt maguk is ide költöztek át. Ettől az időtől kezdve tehát Szébenben hihetőleg csak szász kompaktoria maradt.

2. *Nagybányára* vonatkozó adatunk 1668-ban kelt. HORTI István itteni scholamester március 28-án írta TELEKI Mihály kővári főkapitánynak: „Erkezven a Kglmed levele, mingyart hivattam a könyvkötőt.”⁵ Ezzel a nyommal hozzuk összefüggésbe Kassa város 1669. esztendőbeli jegyzőkönyvének augusztus 3-i bejegyzését: „Nagybányán,

³ Bod Péter: *Erdélyi Féniks*.

⁴ ifj. KEMÉNY Lajos: *Compactor Bálint, egy XVII. szdbeli könyvnyomtató*. Századok. 1889. 779—781. l.

⁵ Teleki levéltár. Missilisek 741. köteg. Közli KONCZ József is a *Prot. Közl.* 1888. 206. lapján.

lakozó Veresegyházy Szengyörgyi Mihály typographus tartatja az bertenházban Kys Péter nevű compactor legényt.”⁶ E nyomdász-könyvkötő mesterről megállapítható, hogy helyesen írott neve VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály, aki 1668. szeptember 27-től kezdődőleg fejedelmi tipográfus és a Kolozsvárra áthelyezett váradi könyvnyomtató műhely vezetője. Tehát ekkorra már végleg ott is hagyta Nagybányát. A nála legénykedett Kys Péter könyvkötő további sorsáról semmit sem tudunk. A börtönből való kiszabadulása után aligha tért vissza Bányára, hogy itt önálló könyvkötészetet kezdjen. Ő ugyanis mesterét megkárosítva, szökött el tőle, tehát itt véglegesen eljárt-szotta jó hírét-nevét ahhoz, hogy szívesen lássák.

3. *Nagyenyeddel* kapcsolatosan az alábbi feltételezést bocsátom előre. Tudjuk, hogy SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám 1667-ben Nagyszebenben meghalt. A tipográfia kezelését a fejedelem, mint főpatrónus, ekkor UDVARHELYI Mihály deákra bízta, működésével azonban nem lévén megelégedve, megbízatását tőle 1668-ban már vissza is vonta. APAFI további rendeleteiből arról is értesülünk, hogy UDVARHELYI ekkor „holmi Eszközöket, Compactoria műszereket magának reservalt, úgy mint egy Praelumot, mellyet már el is adott, *Typographiához való eszközöket*”, stb. Mindezeket azután Enyedre vitte magával.⁷ Hihető azonban, hogy ezek az elidegenített felszerelési tárgyak a fejedelem parancsára visszaszerezettek, de mégis az a körülmény, hogy UDVARHELYI azokat az átadás előtt Enyedre szállította, hihetővé teszi, hogy a kiváló kollégium könyvkereskedés és könyvkötészet-szükségletét pótlandó, saját műhelyt berendezve, netalán e városkában akart letelepedni. Ezzel szemben mégis inkább reá merném vonatkoztatni a külső-országokbeli tanulásból hazatérő PÁPAI PÁRIZ Ferenc naplójának 1675. augusztus 13-i bejegyzését: „Egressus sum Jaurino, invitante me domino Mich. Udvarhelyi typographo.”⁸, így tehát valószínűleg Győrbe vándorolván, ott rendezkedett be.

E tisztázásra váró lehetőségen kívül azonban még egyéb adat is áll rendelkezésemre, ez azután kétségtelen bizonyítékot szolgáltat arra vonatkozólag, hogy Enyeden a XVII. században már valóságban is volt könyvkötészet. Erre az adatra a század utolsó évtizedéből, 1694-ből akadtam. Ugyanis Fehér vármegyének ebben az esztendőben összeírt lustratioja alkalmával Nagyenyed városában november 9.-én számbavett egyházi nemeseink sorában fordul elő „KÖNYVKÖTŐ PÉTER bibliopola” neve.⁹ Neve különben — amint erről már szó volt — határozottan arra céloz, hogy a főiskola ittlétele valóban szükségessé tette egy könyvtár, illetőleg egy olyan könyvkötő letelepedését, aki-nél a tanulók megszerezhették az iskolában szükséges tankönyveket. Hiszen mind a discipulusok, mind pedig a studiosusok egyre jobban növekedő létszámának szükséglete már nem volt kielégíthető a használt tankönyveknek egymás közt való csereberélésével. E száraz bizonyzáson kívül azonban semmiféle több felvilágosító adat nem áll rendelkezésemre.

4. *Marosvásárhelyről* 1671. március 22-éről van tudomásunk egy könyvkötő-könyvtárusról. Ugyanis e napon nagyváradi ALMÁSI István bibliopagus hét darab könyvet ajándékozott a vásárhelyi iskolának.⁹ E könyvkötő származási neve bizonyítja, hogy neki megelőzőleg Nagyváradon volt műhelye, avagy netalán még inkább a SZENCZI Ábrahám-féle tipográfia-kompaktoriának volt legénye s így ő is csak a vár elfoglalása után menekült Vásárhelyre és folytatta tovább mesterségét.

Innen kezdve azután már csak 1710-ből ismeretes könyvkötészetre vonatkozó

⁶ K. L.: *Szentyel Mihály nagybányai könyvnyomtató*. Magy. Könyvszle. 1901. 421. l.

⁷ *Adatok a kolozsvári könyvnyomtatás történetéhez*. Batthyánum. II., 159—60.

⁸ *Irodalomtört. Közl.* 1892. 509. l.

⁹ ifj. BIÁS István: *Fehérvármegyei lustra 1694-ből*. Gen. Füzetek. 1909. 89. l.

⁹ KONCZ József: *A marosvásárhelyi ev. ref. régi iskola ismertetése 1557—1718-ig*. Marosvásárhely, 1884. 106.

adat, hihetőnek tartom azonban, hogy az ekkor jelentkező könyvkötőmester már korábban hozzákezdett mestersége folytatásához. Ugyanis a menekült sárospataki kollégium csak 1716. december elején vándorolt át e városba s az itteni partikulával egyesülve vált ismét főiskolává, — bizonyos tehát, hogy az itt talált kompaktort nem ennek az eseménynek kellett idevonzania.

A TOLNAI Gábor által felfedezett adat szerint az *Öreg Gradual*-nak ajándékképpen történt bekötéséért a marosvásárhelyi eklézsia az idézett esztendőben Sz. GYÖRGYI Mihály deák könyvkötőnek és feleségének viszonzásképpen két széken való ülőhelyet adott a várbeli nagy templomban.¹⁰ E SZENTGYÖRGYI Mihály deák nevéből megtudjuk, hogy maga is középiskolát végzett, felső évfolyamokat járt deák, vezetéknéve önkéntelenül felveti azt a gondolatot, vajon nincsen-e valamelyes köze a fentebb említett VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihályhoz, előbb bányaí, majd kolozsvári nyomdász-könyvkötőhöz? Tudjuk ugyanis, hogy a SZENTYEL név tájszólásos formája a Szentgyörgy helynévnek. Ezt jól tudta maga VERESEGYHÁZI is, hiszen a saját megkeresése alapján készített kassai jegyzőkönyvi bejegyzésben ezért találjuk családnevekképpen a SZENTGYÖRGYI névalakot. Kor szerint itt az apai-fiúi viszonyt tételezhetnők fel, amelyet még a keresztnév egyezése is támogathat, természetesen azonban, hogy ez az ötlet nem alapszik semmiféle bizonyítékon s ezért, a további kutatás irányának megjelölésén kívül semmi súllyal nem bír. Ezen kívül különben az sem lehetetlen, hogy köze volt SZENTGYÖRGYI György vásárhelyi lelkipásztorhoz, akiről itt 1689. május 16-án van emlékezet.¹¹

A felsorolt néhány adat — csekély száma ellenére is — kellő jelentőséget tartogat számunkra. Ugyanis sejthetjük belőle, hogy vidéki könyvkötőink a hazai jeles nyomdakban sajátítván el könyvkötőmesterségbeli tudásukat, alkotásaikban nemcsak tartósságot, hanem ízlést is egyesítve, a vidéki ipar színvonalának emelését szolgálták. E tételünket azután visszafordítva, azt is megállapíthatjuk, hogy sem a kiváló könyvkötési munkák előállítását, sem bizonyos stílusok használatát e század végére már nem szabad csak egyes jeles műhelyeknek tulajdonítanunk, minthogy a vidékre kirajzolt könyvkötők első nemzedéke is hihetőleg e műhelyek neveltjei lévén, magukkal vitték az elsajátított eljárások használatát; közöttük azután legfennebb csak egyéni kiválóságuk, ízlésbeli kifinomodottságuk, valamint a körülmény adta lehetőségek tekintetbevétele alapján végezhetnők el az osztályozást. Tehát az egyes könyvkötési módok, amelyek Erdélyben éppen Kolozsvárt virágoztak ki a legszebben, innen szétterjedve, bizonyosan a vidéken is méltó módon folytatódtak. Minthogy ennek is a magja tulajdonképpen Váradon érhetett csíráképpé, ezért méltán gondolhatunk arra, hogy az ottani vár eleste után egy évtized múlva Marosvásárhelyen jelentkezett váradi könyvkötőmester — akár Kolozsvár megkerülésével is — közvetlenül ültethette át SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám pompás kötésmódját és stílusát. Igaz, hogy még nem áll annyi adat rendelkezésünkre, hogy e feltevést bizonyossággá fejleszthessük.

HEREPEI JÁNOS

Patachich Ádám ősnymotatványgyűjteménye. Az Egyetemi Könyvtárban őrzött PRAY-kéziratgyűjtemény 24. kötetében *Catalogus quorundam rariorum Bibliothecae meae librorum ordine chronologico ab anno 1470 usque ad 1526 digestus* címmel egy könyvjegyzék található. Néhány kéziratot, 185 ősnymotatványt, 58 megjelenési év nélküli

¹⁰ TOLNAI Gábor: *Két erdélyi könyvkötő a XVII. század első felében*. Magy. Könyvszle. 1941. 364. l.

¹¹ KONCZ József i. m. 102. l.

művet és 137 egyéb könyvet tartalmaz. A katalogizáló mindegyiknél feltünteti — amennyiben meg tudta állapítani — a könyv szerzőjét, címét, formátumát, kiadási évét, nyomdahelyét és nyomdászát.

Az Egyetemi Könyvtár kéziratárának nyomtatott katalógusa ezt a listát PRAY saját könyvtára katalógusának tartja,¹ a részletesebb elemzés azonban ellentmond ennek a megállapításnak. PRAY ugyanis kétezzer kötetes könyvgyűjteményét eladta az Egyetemi Könyvtárnak, s a felsorolt könyvek túlnyomó része nem található meg itt, a meglevőkről pedig a posszessorbejegyzések alapján kiderül, hogy nem a kiváló történész tulajdonából kerültek ide. Ő egyébként, bár viselte a *historiographus regius* kitüntető címet, anyagiakban sohasem kapott komolyabb megbecsülést, magánvagyonnal nem rendelkezett, s így szerény fizetéséből a munkásságához szükséges történelmi művek beszerzésén kívül nagyobb számú nyomtatvány vásárlásaira nem telhetett.

Az egykori tulajdonos személyére a nyomtatásra készen álló országos magyar őnyomtatványkatalógus segítségével kaphatunk felvilágosítást. A lelőhelyeket megvizsgálva kiderül, hogy a jegyzékben felsorolt inkunábulumok túlnyomó része megtalálható a kalocsai főszékesegyházi könyvtárban, és a legtöbb csak ott található. A kalocsai katalógusok alapján azután megállapítható, hogy ezek a kötetek PATACHICH érsek gyűjteményéhez tartoztak.

*

PATACHICH Ádám (1717—1784) régi horvát arisztokrata családból származott. Tanulmányait Bécsben és Rómában fejezte be, aránylag fiatalon kapott magas egyházi és világi méltóságokat (zágrábi kanonok, nagyváradi érsek, kancelláriai tanácsos, a hét-személyes tábla ülnöke, az egyetemi szenátus elnöke). Kora többi művelt főpapjához hasonlóan, a barokk műveltségesszéménynek hódolva nagy anyagi áldozatok árán reprezentatív könyvtárat létesített.

Mikor 1776-ban kalocsai érsekké nevezték ki, az érseki palota még épülőfélben volt. 7825 kötetből álló könyvtárát ezért ideiglenesen budai palotájában helyezte el. A PRAY kollekcióban szereplő jegyzéknek ebben az időben kellett készülnie, mert a Kalocsára költözés után az ottani könyvtáros, MARIOSA Jakab teljes katalógust készített, ilyen kivonatos jegyzékre tehát már nem lehetett szükség, viszont ebből a teljes katalógusból több, a PRAY féle listán szereplő mű hiányzik, s ezek azóta sincsenek meg. A jegyzék, amelynek egy másik példánya Kalocsán is megtalálható, nem PRAY kézírása, de nyilvánvalóan az ő munkája. Erre utal egyrészt a könyvek kiválasztásának módja, másrészt a benne levő rövid annotációk (*editio rarissima, opus vastum stb.*) fogalmazása. Mindkettő feltűnő hasonlatosságot mutat PRAYnak az Egyetemi Könyvtár ritka könyveiről 1780—81-ben megjelentetett két kötetes katalógusának² válogatási elveivel, illetve megjegyzéseivel.

PRAYT különben az irodalomkedvelő főpap sokra becsülte, ismételten közbenjárt érdekében a helytartótanácsban és az uralkodónál, gyakran fogadta budai palotájában, sőt egy disztichonnal is megtisztelte:

„Dic mihi cur Prayano virides stent fronte capilli
Nempe viret scripta Prayus in Historia.”

¹ *Catalogus manuscriptorum Bibl. R. Scient. Univ. Budapestinensis*. 2. tom. 2. pars. 788 l.

² *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis*. Buda.

Valószínű, hogy PRAY a katalógus összeállításával PATACHICH jóindulatát akarta meghálálni.³

1780-ban lett kész Kalocsán az érseki palota; a könyvtár ennek keleti szárnyán kapott helyet. Nyolc ablakos, 23 méter hosszú díszterme egyike legszebb barokk könyvtártermeinknek. Olasz barokk stílusú, berakásos tölgyfa könyvvállványai nemcsak a falak mentén sorakoznak, hanem a terem belsejében is. Nem nagyon magas, karzata nincs, hangulata így intimebb, nemcsak látványos, hanem olvasásra is csábító. Az állványokat betöltő könyvek gerincének díszes aranyozása csillogó fényt kölcsönöz az egész teremnek. PATACHICH sokat tartózkodott itt, a közvetlen mellette fekvő lakosztályából kis ajtót töretett ide, és az oszlopok menti állványokon jutott hely néhány kis fióknak is, ahol jegyzeteit tartogatta.⁴

A régi érseki könyvtár a török uralom idején teljesen megsemmisült, utána pedig az érsekek csak kevés, az istentisztelethez és lelkipásztorkodáshoz feltétlenül szükséges könyveket szereztek be. Így az új könyvtárhelyiségek polcaira csak a PATACHICH-gyűjtemény került. A kötetek a költözés után numerus kurrens jelzetet kaptak, s ennek sorrendjében állították fel őket. A nagyterembe kerültek az 1–6874 jelzetű kötetek — ezek még ma is ott sorakoznak változatlan rendben — a többi pedig három kisebb terembe.

A könyvtár nagyságát jól érzékelteti, ha állományát összehasonlítjuk az Egyetemi Könyvtárával. Az érsek *magángyűjteménye* 1783-ban 16 242 kötetet számlált, ugyanekkor az egyetem tanárjainak, diákjainak és a főváros tudományos érdeklődésű olvasóinak könyvigényét az egyetem könyvtárában, az ország egyetlen jelentős állami gyűjteményében csak 15 494 kötet szolgálta.⁵

A PATACHICH-gyűjtemény nemcsak mennyiségével tűnt ki, hanem minőségével is. A kódexek, értékes kéziratok, drága díszművek mellett számos ősnymtatványt is őrzött. Az érsek ebben is a barokk kor főpapjainak és főurainak a szokását követte, akik az inkunábulomokat ritka voltak miatt megkülönböztetett figyelemben részesítették, és előszeretettel vásárolták. A PATACHICH-könyvtárat többen ismertették,⁶ kézíratait részletesen felsorolta CSONTOSI János a *Magyar Könyvszemlében*,⁷ de az ősnymtatványok számáról, beszerzési módjáról, korábbi tulajdonosairól, a ritkább példányokról, egykori áraikról eddig nem sok szó esett.

A Mohács előtti időben sok nyomtatott könyv volt a magyarországi kolostorokban, iskolákban, püspökségekben, de a reformáció és ellenreformáció harcai, a feudális anarchia, a másfél százados török hódoltság és a szabadságharcok a XV. században nyomtatott könyvek túlnyomó többségét elpusztították. Ezért aki gyűjteménye számára ilyen könyveket akart nagyobb számban beszerezni, ezt csak külföldön tehette meg.

PATACHICH gyűjtői módszeréről, beszerzési forrásairól, a könyvekért fizetett összegekről sok mindent megtudhatunk abból az iratesomóból, amit a főszékesegyházi könyvtár Ms 447 jelzettel őriz. Akadnak benne számlák, rendelések, vételre felajánlott

³ PATACHICH és PRAY kapcsolatára l.: LISCHERONG Gáspár: *Pray György élete és munkái*. Bp., 1937. Ő idézi a díszítőhont is.

⁴ KÉKESI János főkönyvtáros szóbeli közlése.

⁵ A Patachich könyvtár állományát illetően l. KÉKESI János: *A kalocsai főszékesegyházi könyvtár 1784–1964*. Kézirat az OSZK könyvtártudományi szakkönyvtárában. Jelzete: D 56. Ugyanitt egyéb adatok is a könyvtárra vonatkozóan. Az Egyetemi Könyvtár állományát l. KOVACHICH M. Gy.: *Instrumenta*. 2. köt. 175 l. OSZK. kézirat. Jelzete Fol. lat. 69. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlatakorában*. = Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. III. Bp., 1966. 122. l.

⁶ KÉKESI fent idézett művében, SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. Bp., 1939. (Az OSZK. kiadványai. 7)

⁷ MKSz. 1883. 271–308 l.

könyvek jegyzékei és egyéb könyvvásárlással kapcsolatos levelek. Az iratesomó többsége az 1780 és 1783 közti időből származik, s ez eleve bizonyítja, hogy az ilyen természetű iratoknak csak kis töredékét találhatjuk meg itt.

Az érsek megbízásából igen sok levelet írt FOGARASI Antal. FOGARASI 1780-ig Rómában tanult, ekkor a kalocsai szemináriumba tanárrá nevezték ki. Szentírásmagyarázatot, görög és héber nyelvet tanított. 1781-től ezenkívül kanonok és a könyvtár prefektusa,⁸ bár a könyvtári munka javarészét, a könyvek rendezését, számozását és katalógizálását nem ő végezte, hanem a már említett MARIOSA, aki korábban a vatikáni könyvtár munkatársa volt.

A levelekből kiderül, hogy PATACHICHOT nem kizárólag a könyvek ritka vagy nem ritka volta érdekelte, hanem a tartalma is. Egyik írásban például közli FOGARASI — valószínűleg válaszként egy eladási ajánlatra — hogy 1501-ben és 1502-ben megjelent Ciceroja nincs a könyvtárnak, és annak a kiadásnak a megküldését kéri, amelyiknek jobb a kommentátora. Egy másik levélben őt, pontosan megnevezett numizmatikai művet rendelt meg.

A címzett igen sok esetben egy Bécsben élő világi pap, Antonius KURZ, vagy KURTZ, aki szívesen vállalt különféle megbízatásokat, így például 1795-ben egyszerre 95 ősnymtatványt vett SZILY János szombathelyi püspök részére.⁹ KURZ 1780-ban a budai egyetemtől is kapott megbízást, hogy vásároljon számára árveréseken könyveket. Ezért és az Egyetemi Nyomda kiadványainak Bécsben való terjesztéséért évi 200 Ft. tiszteletdíjat állapítottak meg számára.¹⁰ Szolgálatait PATACHICH is pénzzel honorálta, így az 1782. július 2-án kapott 1000 forintból 64-et tarthatott meg magának, mint írja „*donum mihi benignissime assignatum*”. Ugyanebből az összegből BRETSCHNEIDER, az Egyetemi Könyvtár prefektusa, aki nyilvánvalóan szintén ágensi feladatot vállalt, 129 Ft-ot kapott.¹¹

Másutt is voltak az érseknek ágensei, így Rómában, Grazban, — utóbbi helyen egy Ignat KIBLER nevű doctor utriusque juris, — sok könyvkereskedővel pedig közvetlen érintkezésben állt. Egy Joseph KRÜCHTEN nevű bibliopola egyszerre kért tőle 2207 forint 43 és fél krajcárt azért a hatszáz kötetért, melyet 1775-ben és 1776-ban több részletben szállított számára.

HORVÁTH Antal Tibor és PATAKI János megvizsgálta a PATACHICH inkunábulumai-ban levő bejegyzéseket. Az egykori tulajdonosok neve kb. 80 kötetben, az egész anyagnak 20%-ában található meg, s ezekből arra lehet következtetni, hogy az érsek a legtöbb könyvet Bécsből szerezte be. Tizennégy kötetnek régen a domonkosok bécsi konventje volt a possesszora, huszonkilencé pedig a bécsi egyetem. (Huszonegy kötetben a „*facultatis philosophiae Viennae 1686*” bejegyzés olvasható.) Az egyetem 1756-ban régi kézíratait és ősnymtatványait át kellett, hogy adja a Hofbibliotheknak,¹² a Kalocsára került kötetek nyilván duplumok voltak, s ezért adták el. Ezenkívül néhány bécsi magánszemély neve található, a legtöbb csak egy-egy, Johannes FABER püspöké (1478—1541) azonban négy kötetben. Egyéb bejegyzések nürnbergi, badeni, hannoveri, sziléziai birtokosokra utalnak.

Akad néhány munka, amelynek a középkorban is magyar tulajdonosa volt. Ilyen az a HALASY Pál nevű tanuló, akinek XVI. századi írása a Grolier kötéseken levő

⁸ *Calendarium Archi-diocesanum Cleri Colocensis et Bacsensis Eccl. Can. Unit. ad annum 1780, 1781, 1782.* Kalocsa.

⁹ GÉFFN Gy.: *A szombathelyi egyházmegye története.* 1. köt. Szombathely, 1922. 147—161 l.

¹⁰ TÓTH András i. m. 127. l.

¹¹ „Ad assignationem Dⁿⁱ Bretschneider.”

¹² GALL, Franz: *Alma Mater Rudolphina 1365- 1965.* 3. Aufl. Wien, 1965. 21. l.

felírás (*Jo. Grolerii et amicorum*) hatását mutatja: „*Sum Pauli Halasy et amicorum eius.*” Két kötet egykor MASSÓCZI Zakariás nyitrai püspök (1542–1587) könyvtárában sorakozott, egyet KARVALY G. váradi kanonok ajándékozott püspökének, PATACHICHNAK. A magyar posszessorjegyzéket a következő nevek egészítik ki: SZENTMIHÁLYI Balázs plébános (1641), DOBNER Sebestyén Ferdinánd soproni ügyész (1703), az 1758-ban elhunyt ZICHY Miklós, HARREN János szombathelyi kanonok (1775) és egy MENNDL András nevű pozsonyi világi pap, akinek nevét három kötetben olvashatjuk.¹³

A PATACHICH ősnymotatványgyűjtemény ránk maradt része 347 mű 365 kötetben. A PRAY kollekciójában felsorolt művek közül több elveszett, mégpedig a Kalocsára költözés előtt. Ott ugyanis a könyveket rendezték, számozták, katalogizálták, és a beszámozott kötetek sorában számottevő hiány nem keletkezett. Ellenben csomagolás és szállítás közben könnyen elkallódhatott vagy tolvajkézre kerülhetett néhány kötet.

A hiányra vonatkozólag pontos számot nem lehet adni, mert a PRAY lista egyik-másik adata téves, bizonytalan, a meglevő állománnyal való azonosításra nem teljesen alkalmas. A tévedés néha nyilvánvaló. ROLEWINCK *Fasciculus temporum*-ának 1492-es memmingeni kiadását (H 6931) például PRAY költségek tünteti fel. Ez esetben a kolumnában levő kifejezés, „*admissum ab alma uniúsiate Coloniē*”, tévesztette meg. De már Leonardus de UTINO *Sermones de sanctis* című művénel más a helyzet. PRAY az 1473-as kiadást (H 16129) említi, Kalocsán viszont az 1474-es (H 16130) van meg. Ebben az esetben vajjon hiányról beszélhetünk-e vagy téves bejegyzésről?

Biztos hiánynak tekinthető a három legkorábban, 1470-ben nyomott inkunábulum közül két velencei kiadású CICERO, a *De oratore*, amely VALDARFER (H 5166—GW 6746) és az *Epistulae ad familiares*, amely Wendelin von SPEYER műhelyéből (H 5166 — GW 6803) került ki. Mindkettő elég ritka, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (a továbbiakban GW) 11, illetve 18 példányt ismer belőlük. Hiányzik Bonatus *Decem tractatus astronomicae*-jének 1491-es (H 3461) kiadása és még kb nyolc-tíz mű.

Az ősnymotatványok beszerzésénél PATACHICH nem nagyon válogathatott, csak azt vehette meg, ami a piacra került. Ezért gyűjteményének szak szerinti megoszlása nem annyira az ő érdeklődési körét tükrözi, hanem inkább a XV. századi könyvkiadásét. A könyveknek valamivel több, mint a fele, 52%-a teológiai tartalmú, ideértve a vallásfilozófiát is. A jogi művek arányszáma 9%, többségük a kánonjoggal foglalkozik. Kb. 14%-ra tehető a görög-latin klasszikusok és a velük foglalkozó kommentárok száma, a humanista fróké pedig 7%-ra. Nagyjából azonos a történelmi és a nyelvészeti (nyelvtan, retorika, szótár) könyvek részesedése, 4–4%; a különböző természettudományi és alkalmazott tudományokkal foglalkozó könyvek pedig az egész gyűjtemény 10%-át teszik ki, akadnak köztük orvosi, asztrológiai művek és néhány matematikai-fizikai könyv.

A teológiai könyveknél feltűnő, hogy mindössze egy-egy misszálé és breviárium található. Az egyes szerzők közt az első helyen AQUINÓI SZENT TAMÁS áll tizenkét munkájával. A Bibliát PATACHICH hat latin és két olasz kiadásban vásárolta meg. Antoninus FLORENTINUS hat művét hét kiadásban találjuk meg. Guillermus PARISIENSIS Postilláit négy, Angelus de CLAVISIO *Summa angelicá*-ját, BURLAEUS *De vita et moribus*-át és Jacobus de VORAGINE *Legenda aureá*-ját három-három régi kiadásban olvashatták Kalocsán, a két utóbbit latinul is, németül is. Az elveszett könyveket nem számítva, a római auktorok közül CICERÓT hét, SENECA-t pedig öt kötet képviseli.

Az említetteken kívül még húsz olyan munka akad, amelyik két-két kiadásban szerepel. Ilyenek AENEAS SYLVIUS: *Epistolae selectae*, ALCHIBITIUS: *Liber isagogicus*, GRATIANUS: *Decretum*, KEMPIS: *Imitatio Christi*, LUCANUS: *Pharsalia*, MARTIALIS: *Epigrammata*, SACRO BUSTO: *Opus sphaericum* stb.

¹³ HORVÁTH és PATAKI jegyzeteit, amelynek alapján készült ez a posszessorösszeállítás, az OSZK-ban a Régi és ritka könyvek osztálya őrzi.

Nyelvi szempontból a gyűjtemény igen egyöntetű, csupán tíz inkunábulum nem latin, ebből nyolc német és kettő olasz.¹⁴

A legtöbb kötetből sok példány maradt korunkra. Unikum nincs a gyűjteményben, de néhány ritkább kiadás igen. Ilyen az *Auctores octo* című Lyonban 1490 körül megjelent mű (H 1913 — GW 2776) és az 1484-es *Breviarium Strigoniense* (H 3941 — GW 5469), amelyből a GW csak két, illetve három példányt ismer.¹⁵

Öt, illetve hat példányt említ a GW a következő kiadásokból:¹⁶

BARBATIA: <i>Repetio legis</i>	Parma, 1474	H 2432 — GW 3352
<i>Biblia Italica</i>	Venedig, 1477—78	H 3152 — GW 4313
<i>Biblia Italica</i>	Venedig, 1481	H 3153 — GW 4314
CAMPEGIUS: <i>De dote</i>	Pavia, 1478	H 4293 — GW 5944

Ritkább, 9—13 példányban ismert művek a következők:

ANCHARANO: <i>Repetio cap. Postulasti de foro comp.</i>	Bologna, 1474	H 948 — GW 1633
COLUMELLA: <i>De re rustica</i>	Wien, 1493 körül	H 5499 — GW 7185
CORSETTUS: <i>Singularia et notabilia</i>	Bologna, 1477	H 5763 — GW 7788
FABER STAPULENSIS: <i>Ars suppositum</i>	Paris, 1500	C 2395 — GW 9647
H. de VALLIBUS: <i>Jesuida.</i>	Leipzig, 1494	H 15845
MESUE: <i>Opera</i>	? 1494	H 11107

PATACHICH ősnymtatványai közt akad néhány szépen díszített, vagy egyéb érdekességet rejtő darab. Ilyen AUGUSTINUS *De civitate Dei*-jének 1470-es kiadása (H 2048) lapszéli stilizált virágokkal, sok remek iniciáléval és a végén festett címerrel. Szép lapszéli díszítésein, címeres arany iniciáléin kívül korabeli regesztruma van Jacobus de FORLIVIVS Hippokratesz kommentárjának (H 7247). A legdíszesebb GRATIANUS 1472-es *Decretum-a* (H 7885), amelynek tizenhárom lapja van gazdagon kifestve. Az első lapon KRISZTUS mint bíró a felhőkön ül, lábai előtt a földgolyóval. Rainerius de PISIS *Pantheologia*-jának mindkét kötetét (H 13016) aranyfüstös iniciálék és lapszéli lombdíszítések ékesítik, az egyik kötetátlában pedig egy egyleveles nyomdász hirdetés van, amely ennek a kötetnek a vásárlására hívja fel az olvasót. Petrus de PALUDE szentbeszédeinek 1485-ös kiadása (C 5422) egy 1567-es Pauernkalendert rejt a táblájában. Az 1478-as ulmi kalendárium (H 1478) korabeli csillagászati rajzai miatt érdemel figyelmet. Érdekes az 1478-as Biblia (H 3069) zöld, sárga, vörös és fekete olajfestékkel díszített kötése. A felsoroltakon kívül még több szépen rubrumozott és tollrajzos iniciálékkal díszített, és sok XV. századi fatáblás, vaknyomásos bőrkötésű könyv van a gyűjteményben.¹⁷

PATACHICHNAK a könyvvásárlásokkal kapcsolatos iratai tájékoztatnak az inkunábulumok 1780 körüli áairól. A könyvkereskedői listákból nyolc művel kapcsolatban találunk adatot:

¹⁴ A gyűjtemény ismertetésénél felhasználtam azt a gépirásos leltárt, amelyet BORSA Gedeon 1951-ben állított össze a főszékesegyházi könyvtár ősnymtatványairól.

¹⁵ A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* első kötete ugyan a lelőhelyek közt felsorolja a kalocsai főszékesegyházi könyvtárt, de az egyes darabok leírásánál sehol sem említi az itteni példányokat. Ezért a GW által ismertetett műveknél a Patachich gyűjtemény darabjai további egy-egy példányt jelentenek. A *Breviarium Strigoniense* példányszáma jóval nagyobb, a magyar könyvtárakból nyolc példány ismeretes.

¹⁶ Az *Indice generale degli incunaboli delle biblioteche d'Italia* ezenkívül még egy-két olasz lelőhelyet is említ.

¹⁷ Az értékesebb példányok ismertetésénél felhasználtam KÉKESI János már idézett kéziratos művét.

Szerző és cím	Megjelenési év	Hain szám	Ár
ASTESANUS: <i>Summa de casibus conscientiae</i>	1470 előtt	H 1888	16,— Ft
<i>Biblia Italica</i>	1477	H 3152	25,— Ft
DURANTI: <i>Rationale divinorum officium</i>	1494	H 6497	3,— Ft
SAVONAROLA: <i>Opus medicinae</i>	1486	H 14481	8,— Ft
<i>Biblia Latina</i>	1475	H 3056	50,— Ft
CARCANO: <i>Sermoniorum de poenitentia</i>	1487	H 4506	3,— Ft
Conradus de HALBERSTADT: <i>Concordantiae bibliorum</i>	1485	H 5632	20,— Ft
LASCARIS CONSTANTINUS: <i>Erotemata</i>	1495	H 9924	3,30 Ft

A jegyzékek nem számlák, hanem árajánlatok. Erre abból következtethetünk, hogy a kalocsai könyvtárban a nyolc mű közül csak az első négy van meg.

Az 1475-ös KOBERGER kiadású Biblia szépen rubrumozott példány egykorú bőrkötésben. Nem különös ritkaság, ára a többiekhez viszonyítva igen magas. Az olasz Bibliánál a magas ár indokoltabb, mert ritka, csak kevés példányban maradt korunkra.

Összehasonlítául nézzük meg ugyanezekből a jegyzékekből két drágább, XVIII. századi sorozat árát! BUFFON összes műveinek Párizsban 1749–1781 közt megjelent 22 kötetéért egy GRÖFFER nevű kereskedő 224 Ft-ot kért,¹⁸ az *Histoire générale des voyages* című Amsterdamban 1747-től kezdve megjelent sorozat 25 kötetéért pedig 200 Ft-ot.

Az akkori árakra még egy forrásunk van a kalocsai iratkötegekben, egy jegyzék, amely felsorolja a PATACHICH-könyvtár 142 kötetének szerzőjét, címét, megjelenési évét, formátumát és értékét. 24 köteten nincs feltüntetve a megjelenési év, az ősnymtatványok száma 64, az 1500 után megjelent műveké 54. Ezek a könyvek mind megtalálhatók a tanulmány elején tárgyalt PRAY listában, még a felsorolás sorrendje is azonos. Valószínűleg Budán készíthette PRAY 1781 előtt.

Az inkunábulumok árát 272 Ft-ra becsülték, egy kötet átlagára tehát 4,25 Ft. Az év nélküli kötetek — részben ugyancsak ősnymtatványok — 89 Ft-tal vannak felvéve, az átlagár itt 3,71 Ft., a többi könyv pedig 138 Ft-ra, azaz 2,55 Ft. átlagára.

A legtöbbre GERSON összes műveinek négy kötete (H 7621) és CAPREOLUSnak ugyancsak négy kötetes SZENT TAMÁS kommentárja (H 4410) van értékelve, 12, illetve 10 Ft-ra. Az egykötetes műveknél 8 Ft a legmagasabb érték, ennyire becsülték az 1490-es *Breviarium Pataviense*-t (H 3875) és AQUINÓI SZENT TAMÁS *Commentaria in epistolas Pauli* című írásának 1481-es kiadását (H 1338). A többi inkunábulum 1,30 — 6 Ft-os összeggel szerepel.

Ezekből az adatokból világosan kiderül, hogy a XVIII. század végén, ha sokra is becsülték az ősnymtatványokat, ez nem tükröződik az árakban: a XV. században megjelent könyvek ára nagyjából csak kétszerese volt a későbbi kiadásúakénak.

*

Az 1715-ben az országos törvénytárba is felvett KOLLONICH-féle egyezmény szerint a püspökök, érsekek kötelesek könyveiket az egyházmegyei könyvtárra hagyni. PATACHICH ennek a kötelezettségének 1784. június 18-i adományozó levelében tett eleget, s így ez esztendőtt tekinthetjük a kalocsai főszékesegyházi könyvtár újjraalapítási évének.

¹⁸ A munka 44 kötetes, de PATACHICH idejében még nem volt teljes, utolsó kötete csak 1804-ben hagyta el a sajtót.

Az érsek három nappal később kelt végrendeletében 13 000 Ft készpénzt is hagyott a könyvtárra. Rendelkezése szerint állandó könyvtárórt kellett alkalmazni, 10 000 Ft kamata ennek fizetésére fordítandó, 2000 Ft. kamatait pedig egy segédalkalmazott fizetésére szánta. A fennmaradó 1000 Ft kamata új könyvek vásárlására szolgált. Ez az alapítvány az 1811-es devalváció idején negyedére apadt, és az első világháborúban hadikölcsönökre fektetve teljesen elveszett. Mégis jórésben PATACHICH rendelkezésének tulajdonítható, hogy utódai azóta is állandóan alkalmaztak főfoglalkozású könyvtárosokat, akik gondoskodtak a könyvek megbízható őrzéséről, feldolgozásáról.¹⁹

PATACHICH halála után KOLLONICH László személyében ismét bibliofil érseket neveztek ki, aki sok egyéb könyv mellett 150–160 kötetrel növelte az inkunábulumok számát. A könyvtárt azóta is állandóan gyarapították, de a nagyobb arányú ősnymtatványbeszerzés megszűnt, és legfeljebb elvétve került ide egy-két kötet.

A mai állomány 505 mű 526 kötetben. Ezeket három évvel ezelőtt a jelenlegi főkönyvtáros, KÉKESI János külön választotta, egymás mellé helyezte el az egyik első emeleti szobában, és eggyel kezdődő külön numerus kurrens jelzeteket adott nekik. Állapotuk jó, restaurálásra szoruló kötet alig található köztük.

VÉRTESY MIKLÓS

Fejezetek a pesti Zavirasz könyvtár történetéből. A XVIII. század folyamán Magyarország minden nagyobb városában és községében görög kereskedők jelentek meg, akik csakhamar az egész ország kereskedelmét kezükbe kaparintották.¹ Ezek a kereskedők üzleti ügyeik intézése mellett arra is módot találtak, hogy anyanyelvüket ápolják és a tudományokban műveljék magukat. Néhányan közülük az önképzésen túl honfitársaik kulturális színvonalának emelését is célul tűzték ki. A magyarországi görögök szellemi vezére, a makedóniai Sziatisztából származó ZAVIRASZ György szabadszállási görög kereskedő volt.² Ő jövedelmének egy részét könyvek vásárlására fordította, úgyhogy a korabeli magyar magánszemélyekhez viszonyítva is nagy könyvtára volt.³ Amikor közeledni érezte halálát, 1804. V. 1-én végrendeletet készíttetett, amely szerint a több száz kötetet kitevő értékes könyvtárát nem rokonságára, hanem a pesti görög egyházközségre hagyta, hogy ezáltal az ottani görög ifjak művelődését segítse elő.⁴

ZAVIRASZ 1804. szept. 9-én történt halála után PAPP György a végrendelekező unokaöccse, a későbbi kecskeméti nyelvtudós, még ez év novemberében a könyvtárát zárt ládákban Pestre szállíttatta, ahol azt az egyházközségi épület egyik szobájában helyezték el. Ennek megtörténtéről tanúskodik a *Magyar Kurír*-ban 1805-ben megjelent ZAVIRASZ-nekrológ is.⁵ ZAVIRASZ nemes szándékát azonban a pesti görögök nem értették meg, nem is tudták kellőképpen értékelni, mert az egyházközség görög nyelvű protokollumának⁶ tanúsága szerint a könyvek minden ellenőrzés nélküli átvételéről csak majdnem 2 évvel később, 1806. jún. 8-án írtak elismervényt az átadónak. Ő ugyanis

¹⁹ PATACHICH adományozására és végrendeletére l. KÉKESI, i. m.

¹ SCHÄFER L.: *A görögök vezető szerepe Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában.* Bp. 1930.

² HORVÁTH E.: *Zavirasz György élete és munkái.* Bp. 1937. (Továbbiakban ZAVIRASZ monográfia.)

³ HORVÁTH E.: *Egy magyarországi görög könyvtára a 18. században.* Magy. Könyvszle. 1938. 33–40. l.

⁴ A végrendeletnek a könyvtárra vonatkozó részét lásd monográfia 17–19.

⁵ 1805. márc. 2-i számban a 370. lapon jelent meg.

⁶ Az 1796–1806 közti egyházközségi határozatokat magában foglaló protokollum a budapesti magyar ortodox egyházközség birtokában van. A könyvtár átvételéről a protokollum 80–81. oldalán olvashatunk.

nem sokkal előbb küldte el az egyházközségnek a könyvtár katalógusát és egyidejűleg sürgette a könyvek e Bücher—Specification szerint való átvételének elismerését. A görögök azonban kijelentik, hogy ahogy PAPP György nem tudja a katalógusban szereplő összes könyv meglétét, úgy ők is csak akkor tudnak nyilatkozni, ha a könyvtárat előzőleg regisztrálják. Ebből a nyilatkozatból tehát arra lehet következtetni, hogy a görögök a ládákat még fel sem bontották. Az egyházközség csak 1806. júl. 1-én határozta el, hogy a könyvtár előjáróit Nikolaosz BEKELÁT és Naum ARGIRIT választják meg, a könyvtárat leltározzák, rendezik és hogy a könyvtár kiadásait az iskola kasszájából fedezik. Hogy a könyvek e számbavétele valóban megtörtént-e, vagy nem, nem tudjuk. Nem valószínű, mert mint látni fogjuk van adatunk arra vonatkozólag, hogy a ZAVIRASZ könyvtár hivatalosan csak 1822-ben került az egyházközség birtokába. A könyvtár ilyen bizonytalan állapota miatt nem csoda tehát, hogy abból idők folyamán értékes kéziratok és könyvek tűntek el, illetőleg más könyvtárba kerültek, pl. Kecskemétre,⁷ Szentendrére.⁸ ZAVIRASZ legfontosabb művének, az első újjörög irodalomtörténetnek, a *Nea Hellas*-nak kézirata pl. egész kalandos sors után került kinyomtatásra.⁹

A Fővárosi Levéltárban a közelmúltban végzett kutatásaink során megtaláltuk a ZAVIRASZ könyvtárra vonatkozó azon iratokat, amelyek az említett 1822. évi végleges átvételt megelőzték.¹⁰ Ezek az okmányok fényt vetnek a könyvtár állományára, akkori állapotára, valamint sorsára is. A pesti görögök 1808 óta, amikor a makedo-románok külön pap tartására és iskola létesítésére kaptak engedélyt,¹¹ szerettek volna különválni makedo-román hittestvéreiktől, akikkel 1789-től fogva egy egységes úgynevezett Graeco-Valachica Communitasba tartoztak.¹² A szétválásnak előfeltétele az iskolaalapok elkülönítése volt. A hosszú évekig tartó vita folyamán felmerült az a kérdés, hogy a ZAVIRASZ György által 1804-ben a pesti egyházközségre hagyományozott és ott őrzött könyvtár a közös, vagy csak a görög egyházhoz, ill. iskolához tartozik-e majd a szétválás után. Első teendő az volt, hogy a könyvtár állapotáról meggyőződjenek. E célból a Helytartótanács (továbbiakban HTT) 1819. május 17-én 13301 sz. alatt elrendelte a ZAVIRASZ könyvtár megvizsgálását és ennek megtörténtéről jelentést kért.¹³ A vizsgálat lefolytatására 1819. júl. 22-én egy bizottság alakult. Ez a bizottság augusztus 1-én nem tudott bemenni az iskolaépület könyvtárszobájába, mert a kulcsot nem találták. Végül is a volt iskolaigazgató özvegyétől, BEKELA Miklósnétól kapták meg a kulcsot, amely ekkor BORÁROS Jánosnak, a görögök magisztrális biztosának őrzetébe került. A könyvtárra vonatkozó végrendeletében szereplő s PAPP György által megküldött katalógusát sehol sem találták,¹⁴ a püspöknél sem volt. A püspök véleménye szerint a ZAVIRASZtól bejegyzett könyvek az iskolához, a többiek pedig az egyházközséghez tartoznak. Elhatározták, hogy a végrendeletet beszerzik s a könyvekről leltárt készíttetnek egy bizottsággal.

⁷ HAJNÓCZY I.: *A kecskeméti görögség története*. Bp. 1939. 41. l.

⁸ FÜVES Ö.: *Neumás énekeskönyveknek és Zavirász György munkáinak kéziratai Szentendrén*. Ant. Tan. 1961. 295—299. l.

⁹ FÜVES Ö.: *Zavirász irodalomtörténeti művének kézirataihoz*. Bp. V. (1958.) 262.

¹⁰ *Intimata a. m.* 4294.

¹¹ Helytartó Tanács (a továbbiakban HTT) 1808. aug. 12-én kelt 16194 sz. rendelete.

¹² A HTT 45027 sz. 1789. nov. 27-én kelt rendelete.

¹³ „... Eadem vero occasione eidem exmissi Bibliothecae quoque Scholaris sibi exhiberi facient, quo et praesens illius Status cognosci et pro futuro usu opportuna disponi valeant.”

¹⁴ ZAVIRASZ György kézzel írt könyvtárkatalógusát pár évvel ezelőtt a görögkeleti püspökség szentendrei könyvtárában találtuk meg. Az ebben szereplő könyvállomány vizsgálata és annak összevetése a későbbi katalógusokkal későbbi kutatásunk tárgya lesz.

A végrendelet német fordítását az egyházközség még ugyanebben a hónapban elküldte a Görögkeleti Iskolaalapok Intéző Bizottságnak.

Az új katalógust 1820. jún. 26. és júl. 5. között készítette el a görögök részéről: Sebastian OECONOM és 2 városi hivatalnok. E szerint a könyvtár állománya 2 részre osztható. A ZAVIRASZ bejegyzésével ellátott könyvekre és a bejegyzés nélküliekre. Az első részbe 562 mű, 45 kézirat és 37 térkép (644 munka) tartozott, míg a második részbe csupán 35 munka. Egy későbbi jelentésből kiviláglik, hogy a könyvtár könyvei poros, rendezetlen állapotban, szétszórva voltak a polcokon, úgyhogy 8 napi nehéz munkába került a könyvtár rendezése és leltározása.¹⁵ A leltár nyelvek és formátum szerint készült; egyik példánya a Fővárosi Levéltárban, egy másik pedig az egyházközség levéltárában található meg. Az elkészült leltárt a városi tanács elküldte Urosius NESZTOROVICS görögkeleti iskolafelügyelőnek, aki azt jelentésével együtt a Helytartótanácsnak továbbította. A HTT erre 1820. aug. 29-én (21964 sz.) a könyvtárral kapcsolatban a következő három kérdés kivizsgálását rendelte el: 1. Van-e a ZAVIRASZ könyvtár számára megfelelő helyiség, olvasószoba, berendezés és a helyiség télen fűthető-e? 2. A könyvtáros megkapja-e a végrendelet szerint a 100 Ft évi összeget? 3. ZAVIRASZ Konstantin¹⁶ átadta-e évenként az egyházközségnek a végrendelet szerint az évi 150.-Ft-ot, s azt mire fordították? E kérdések kivizsgálására egy öttagú bizottságot hoztak létre, amely 1820. nov. 20-án tartott ülést. Ezen a görögök úgy nyilatkoztak, hogy 1. egyelőre van megfelelő hely és berendezés, de később, ha az olvasók száma növekedni fog, akkor gondoskodni fognak nagyobb kényelemről; 2. ha a könyvtár a nyilvánosság számára megnyílik, akkor kezdetben a tanítók és a templomszolgák felváltva látják el a könyvtáros, ill. takarító tisztjét; 3. az egyházközség nem kapott az örököstől semmiféle pénzt, a végrendeletet sem látták, így azt sem tudták, hogy pénzt kellene kapniok. Véleményük szerint a püspökhöz kell fordulni ebben az ügyben, mint a könyvtár „testamentális Executor”-jához és a „Beförderer der Bücher”-hez.

A bizottság jelentését a városi tanács megküldte NESZTOROVICS iskolafelügyelőnek, aki azt 1822. febr. 9-én a HTT-hez továbbította. Erre a HTT 1822. ápr. 23-án 10102 sz. iratában¹⁷ hivatalosan megállapította, hogy a ZAVIRASZ könyvtár a végrendelet szerint az iskolától és a templomtól is független s egyedül a görög Communitas tulajdona; azt a görög iskola tanulói is használhatják. A könyvtárosnak az évi számadását az egyházközségnek kell benyújtania. A HTT fenti rendeletét az iskolafelügyelőség közvetítése után a városi magistrátus kihirdette a görögöknek és vlachoknak, akik ebben a tárgyban október 29-én gyűlést hívtak össze. Ezen úgy határoztak, hogy a két nemzet egyetértésének erősítésére¹⁸ a jövőben a ZAVIRASZ könyvtárat Bibliotheca Creaco-Vlachicae Pestiensis Communitatis-nak nevezik. A könyvtár és felügyelője ettől fogva mindvégig a közös görög-vlach egyházközséghez tartozott.¹⁹ Ezzel az egyházközségi határozattal végre 18

¹⁵ A leltározó tisztviselők 1823-ban panaszt nyújtottak be a magistrátushoz, mert e fárasztó munkájukért még ekkor sem kapták meg a honoráriumot.

¹⁶ ZAVIRASZ György örököse unokaöccse ZAVIRASZ Konstantin 1804-ben még kis korú volt, 1820-ban szegény sorban élt, 1860-ban halt meg Ráckeven.

¹⁷ „... Cum juxta clarum Testamenti hujus tenorem proprietates dictae Bibliothecae Communitati pure Graecae Pestiensis ita delata sit, ut puncto 6 diserte tam ab Ecclesia, quam et scholis independens declaretur et tantum accessorie antecedenao puncto etiam scholaribus Graecae Nationis lectio librorum admittatur, ipsique Bibliothecae Curatores puncto 7 ad Rationes huius solummodo Communitati reddendas obstringantur; Curam hujus Bibliothecae vi testamentaria Dispositionis unice Communitati Graecae Pestiensis via civici hujus Magistratus penes communicationem in copia adjacentis Testamenti eatenus conformiter edocenda relinquendam esse...”

¹⁸ A HTT ugyanis az előző évben 1821. szept. 1-én 23 474 sz. rendeletével rendelte el újból az egyházközségi intézmények közös kezelését.

¹⁹ Ezt a HTT 1836. évi jún. 21-i 17787 sz. rendelete le is rögzítette.

év késéssel végérvényesen teljesült ZAVIRASZ György kívánsága: könyvtára a pesti Communitas birtokába került, sőt lehetőséget nyújtott a pesti görög egyházközség könyvtárának megalapítására, amelynek alapállományát és túlnyomó többségét az ő könyvtára szolgáltatta. Hogy a görögök a HTT fenti rendeletét tökéletesen hajthassák végre, szükségesnek tartották ZAVIRASZ eredeti végrendeletének beszerzését. Ennek érdekében még a gyűlés napján, október 29-én, az Iskolaalpokat Kezelő Bizottsághoz fordultak. A kapott válasz szerint a görögök 1819-ben a végrendeletnek csak német fordítását küldték meg, míg a görög nyelvű példány az egyházközségnél maradt. Ezek szerint tehát nyilvánvaló, hogy ZAVIRASZ végrendeletének eredeti példánya már 1822-ben eltűnt.

1824. febr. 19-én az egyházközség úgy határozott,²⁰ hogy Sebastian OECONOMOT, az 1820. évi leltár készítőjét mint fizetés nélküli könyvtárost alkalmazza.²¹ Ugyanebben az évben a könyvtárról egy új katalógust állítottak össze. Ez 673 mű és 31 térkép címét tartalmazza. Egy 1824. okt. 22-i hirdásból tudjuk, hogy OECONOM az új katalógus szerint 1296 kötetet vett át megőrzésre. Két hónappal később, 1824. decemberében a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* három egymásután következő számában olvasható egy hirdetés,²² amely szerint a görög-vlach egyházközség könyvtára szombatonként délután 3 órán keresztül a nagyközönség rendelkezésére áll s ott helyben lehet könyveket olvasni. Ezek szerint az egyházközség könyvtára 1824-ben nyilvános könyvtárrá vált és így ZAVIRASZ György könyveit is bárki olvashatta.

Közben folyton nőtt a könyvek száma. Egy pótkatalógus szerint 1824–1845 között 45 új mű került a könyvtárba, főképpen ajándékozások révén.²³

Több mint 60 évvel később, 1911-ben Szpiridon LAMBROSZ athéni egyetemi tanár járt a könyvtárban, aki a rendezetlen állapotban lévő könyvek és kéziratok közül néhány értékeesebbet ismertetett az egyik cikkében.²⁴

Végre 1934-ben GRÁF András vállalkozott a ZAVIRASZ György halála óta meggyarapodott egyházközségi könyvtár rendezésére. Ekkor 857 mű (1632 kötet) és 57 kézirat képezte a könyvtár állományát. Ezek közül a beírások tanúsága szerint 552 munka, tehát jóval több mint a fele tartozik a ZAVIRASZ könyvtárhoz.²⁵ Ha meggondoljuk, hogy az 1820. évi katalógus összesen 664 munkát sorol e könyvtárhoz, akkor nyilvánvaló, hogy 134 év alatt 94 munka tűnt el ZAVIRASZ egykori könyvtárából. Az 1934-ben rendezett és leltározott kéziratoknak, valamint a 450 nyomtatott görög műnek katalógusát GRÁF 1935. év tavaszán tette közzé.²⁶

Jelenleg a könyvtár görög könyvei és kéziratai az ELTE Görög Filológiai Intézetben állnak a kutatók rendelkezésére, míg a más nyelvű könyvek a Budapesti Kiscelli Múzeum könyvtárának állományát gazdagítják.

FÜVES ÖDÖN

²⁰ HORVÁTH E.: ZAVIRASZ monográfia 20. lap.

²¹ HORVÁTH E.: fent i. m. 21. lap, 10. jegyzet.

²² Az 1824. dec. 19-i és 30-i 102., 103 és 104. számban olvasható hirdetés szövege a következő: „Ankündigung. Es wird hiemit bekannt gemacht dass die im Kirchengäude befindliche Bibliothek der Gr.-Wall. Pesther Gemeinde zum öffentlichen Gebrauch alle Samstag, und zwar in Winterszeit von 2 bis 5 Uhr, Sommers aber von 3 bis 6 Uhr Nachmittag eröffnet wird, wo den Leseliebhabern die anverhangten Bücher in loco zum Lesen abgereicht werden.

²³ Az ajándékozók között találjuk Grabovan NAUMOT, S. OECONOMOT, G. KALONASZT és SZEBETKOVSKY ügyvédet.

²⁴ Ἡ βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Βουδαπέστης καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ σωζόμενοι ἑλληνικοὶ κώδ. κες. Νῆος Ἑλληνομνήμων. Athén 1911. 70–79

²⁵ HORVÁTH E.: ZAVIRASZ monográfia 103. lap.

²⁶ GRÁF A.: *Georgios Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa*. Bp. 1935.

Fejér György „felfedezi” az Aranybulla „eredeti” példányát. Az Aranybulla 1222 utáni sorsát ismerjük: csak néhány hónapig volt érvényben.¹ 1231-ben egyes cikkelyeit törölték, másokat módosítottak, és újakat is csatoltak hozzá. 1233-ban (Beregi egyesség), az előző évi interdictum után, a király, főleg a zsidók és izmaeliták közhivatal-viselése megszüntetésének az ígérétével² s az egyházak só-privilégiumainak rendezésével nyugtatta meg az ismét háborgó kedélyeket.³ A további fejlődés mérföldkövei: 1267 és 1351. 1351-ben I. Lajos király írta át és erősítette meg az Aranybullát, azonban, a kor követelményeinek engedve, kihagyta belőle a serviensek (nemesek) végrendelkezési szabadságáról szóló 4. artikulust.⁴ Eredeti példánya akkoriban kallódhatott el,⁵ mert Mária királynő már csak az atyja törvényében fennmaradt formában erősítette meg 1384-ben, s ugyanezt tette 1397-ben Zsigmond, 1440-ben I. Ulászló, 1464-ben pedig I. Mátyás király is.⁶ A Nagy Lajos-féle módosított szövegrész miatt tehát az eredeti már nem volt érdekes, ezért nem is vigyáztak rá többé. A Corpus Iuris-ba 1351-i átiratából vették át a régi teljes szöveget, és erről készült első magyar nyelvű fordítása is a XVI. század második felében.⁷ A 31. artikulusa miatt (ius resistendi, ellenállási záradék) tekintik a XVI. és XVII. században a magyar alkotmány sarkkövének, míg 1687-ben (IV. art.), a török uralom alól való felszabadításért érzett hálából ezt a cikkelyét törlik törvényeink sorából, mivel legveszedelmesebb közjogi akadályát küszöböli ki a Habsburg-uralkodóház „összmonarchia” kiépítését szolgáló törekvéseinek az útjából.⁸

Utójára a reformnacionalizmus korában kerül az érdeklődés középpontjába: Fejér György kelt izgalmat a magyar és osztrák politikai és tudományos körökben a Bulla állítólagos eredetijének a „felfedezésével”.

Ennek a politikai és tudománytörténeti szempontból még ma is érdekes epizódnak a története röviden a következő:

Fejér György anyaggyűjtése és feldolgozó munkája végeztével, 1828. június 26-án, hirdetést (Nuntium-ot) bocsátott közre az 1301-ig tervezett *Codex Diplomaticus*-a első hat kötetének az előfizetésére — azzal, hogy ha a pesti vásár idejéig (augusztus vége) 300 előfizető jelentkezik, oklevéltárát (500 példányban) ki fogja adni, ellenkező esetben Magyarország továbbra is nélkülözni fogja hiányzó Diplomatariumát — olyan korban, amikor Európának minden kultúrnemzete már bővelkedik ilyen kiadványokban. Az első kötet megjelenésekor 5.—, a másodiknak az átvételekor pedig további 5.— forintot fizetnek a megrendelők, s nevüket is meg fogja örökíteni művében.⁹

¹ PAULER Gy.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt.* II². Budapest, 1899. 84, 107. l. ERDÉLYI L.: *Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégibb története.* Budapest, 1922. 190—191. l. ELEKES L. — LEDERER E. — SZÉKELY Gy.: *Magyarország története a korai és virágzó kapitalizmus korában.* (A honfoglalástól 1526-ig. Egyetemi tankönyv I.) Budapest, 1957. 77. l.

² PAULER: *I. m.* II.² 117—125. l. ERDÉLYI: *I. m.* 197—201. l. Egyet. tank. I. 79—80. l. BEÉR J. — CSIZMADIA A.: *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből.* 1001—1949. 87—88. (1231.)

³ A sóval kapcsolatban (a 2. jegyzetben i. helyeken kívül) PAULINYI O.: *A sóregéle kialakulása Magyarországon.* Századok. 1924. 637—645. l. és KUMOROVITZ L. B.: *Medium regni (Hungariae).* (Az Aranybulla 25. articulusának magyarázatához.) Budapest, 1967. (Sajtkész kézirat.)

⁴ Corpus Iuris Hungarici. 1000—1526. évi törvénycikkek (röviden CI.). Szerk. MÁRKUS D. Budapest, 1899. 168—169. l. BEÉR—CSIZMADIA: *i. m.* 113—114. l. 1. jegyz.

⁵ Erre utal már JANKOVICH Miklós is. (András király eredeti arany bullájának, a' magyarok palladiumának hibassan vélt feltalálásáról értekezik W.J.M. Pest, 1828. 4.)

⁶ CI. 131., 1. jegyz.

⁷ U. o. DÖRY F.: *Az aranybulla XVI. századi fordítása.* Magyar Nyelv. 1906. 448—454. l.

⁸ CI. 145. l. 1. jegyz.

⁹ O. L. Magyar Kancellária. Eln. titk. 1828. évi 156. sz. (I). (Az ügyiratra boldogult

Felhívása nem keltett különösebb feltűnést, az ígért kötetek megjelenése azonban bizonyítja, hogy elegendő számú előfizetőt szerzett műve számára. Izgalmat csak a *Hazai Tudósítások* 1828. évi augusztus 27-i száma keltett azzal az augusztus 23-áról keltezett hírével, — hogy bár II. ANDRÁS királyunknak eddig elveszettnek hitt „szabadságos levélét Rómában ugyan hiába keresték, az mégis meg van az esztergomi levéltárban Anno 1222. Andreae Regis privilegium diversa puncta continens. Originale.” jelzet alatt, s „feltalálta azt — folytatja a közlemény — F. T. Fejér György prépost és királyi könyvtáros. Ezen nemzeti magna chartánk félfvnyi pergamentra írva, három pecséttel erősítve (a' negyedik nints meg) egész épségben olvasható. A' mit is T. T. Tudósainknak bővebb elmélkedés végett, tudtokra adni bátorzkodunk”.¹⁰

A *Hazai Tudósításoknak* ez a hirdetménye már szenzációt keltett. Bizonyítja ezt FEJÉRnek RUMY Károlyhoz 1828. szeptember 9-én írt rövid és br. MEDNYÁNSZKY-nak feleségéhez szeptember 10-én küldött levele.¹¹ FEJÉR azt közölte RUMYval, hogy az általa felfedezett Bullát a hercegprímás bőkezűségéből „lythographáltatni” fogják, és minden vármegye is kap majd belőle egy-egy példányt.¹² MEDNYÁNSZKY pedig azt írja feleségének, hogy egy rendkívül nagy jelentőségű felfedezés a közeli jövőben — irodalmi vonatkozásban — igen meg fogja növelni munkáját. FEJÉR prépost ugyanis a Primási Levéltárban felfedezte II. ANDRÁS király Aranybullájának — ezen alapul valamennyi szabadságunk — az eredetijét, melyről eddig azt hitték, hogy a mohácsi csatában elveszett. „Minden tudósunk mozgásba jött”, s ő is, mint CZIRÁKY adjutánsa, az okmány lythographaltatására és egy róla szóló értekezés megírására kapott főnökétől megbízást.¹³

RUDNAY Sándor hercegprímás megkeresésére, az Archivum Regni számára, 1828. október 31-én, JÓZSEF nádor átírta a FEJÉR által „felfedezett” s neki bemutatott Aranybullát. A kopott pecsétek azonosítását a nádori kancellária HORVÁT Istvánnal, a Széchényi Könyvtár őrével s a diplomatika és heraldika helyettes professzorával végeztette el.¹⁴

BARTA István barátom hívta fel a figyelmemet.) A *Nuntium* szövegéből: Codice Diplomatico, cuius multiplex est apud singulas Europae gentes copia, Natio Hungara omni caret eo maiori cum dispendio: cum Diplomata sint iurium, eventuum, temporum et locorum fontes, testes, iudicesque sincerissimi; ac virorum de utraque Republica meritum perennia monumenta. Rationibus his impulsus, seriniis, tabulariis, collectionibus operose excussis, illorum quingenta prope super bis mille, a primordio Regni Hungariae usque Annum 1301. conscripsi, in lucemque proferendorum facultatem obtinui. *Codex Diplomaticus Hungariae Universalis* ... in exemplaribus 500 imprimendus, sex tomos ubertime rddet ...

¹⁰ A *Hazai Tudósítások* 1828. évi 17. számának utolsó (136.) lapján. [Az i. ügyirathoz is mellékelve. (II.)]

¹¹ Br. MEDNYÁNSZKY Alajos, CZIRÁKY Antal országbíró adjutánsa. O. L. M. Kanc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (III. és IV.) Annak nevezi magát levelében. L. még a 23. jegyzetet.

¹² Bulla, quam detexi, Celsissimi Principis Primatis munificentia lythographice exscribenda, ad Comitatusque singulos submittenda est. O. L. M. Kanc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (III.) A levél FERSTL másolatában maradt ránk. L. még a 15. jegyzetet.

¹³ Eine äusserst wichtige Entdeckung in literarischer Hinsicht mehr auch meine Agende. Probst Fejér fand nämlich im Primatial-Archiv die goldene Bulle Andreas II., auf die sich alle unsere Freiheiten gründen, im Original, von dem man glaubte, es sey seit der Mohacser Schlacht verloren. Alle Gelehrten sind nun in Bewegung gesetzt, u(nd) ich als Adjutant Cziraky's wegen Lythographierung u(nd) einer Dissertation darüber auch in Anspruch genommen.

¹⁴ O. L. DI. 1595. — Appendentium sigillorum ... descriptio, opera Artis diplomaticae periti egregii quippe Stephani Horvát, Bibliothecae Szécsényiano-Regnicolari ad Museum Nationale Hungaricum Custodis et Cathedrae Diplomaticae ac Heraldicae ad Regiam Scientiarum Universitatem actu Supplentis Professoris adornata ita se habet. .

Most már a rendőrség is felfigyelt a Bulla körüli mozgolódásra, FERSTL (pesti) rendőr-főkommisszárius¹⁵ 1828 őszén több jelentést küldött Bécsbe. Közülük azonban csak az október 1-i keltezésű, de a legértékesebb, s úgy látszik METTERNICHnek küldött összefoglaló beszámolója maradt ránk.¹⁶ A korábbiakhoz, kiegészítésül, FEJÉR Györgynek és HORVÁT Istvánnak a jellemzését adja benne, és a Magyarországon folyó tudósvitákról, valamint a magyar közvéleménynek a „felfedezés” által kiváltott hangulatáról számol be. FEJÉR György — jelenti FERSTL — a pesti Sz. Mária-egyház prépostja, királyi tanácsos s az Egyetemi Könyvtár könyvtárosa, 63 éves ember. Korábban a theológia tanára volt Pesten, majd iskola-főigazgató a győri tankerületben. Félszeg magartartású, irigy és tudományára nagyon büszke ember, noha csupán csak az esztelenségig sötétén elfogult compilator; e mellett amolyan törzsökös magyar, aki mindent gyűlöl, ami német, s a Habsburg-házhoz csak azért nem mutat ragaszkodást, mert az nem magyar eredetű, mindamellett a királyi Felséget nagyon tiszteli.¹⁷ Rendkívül sokat olvasott és olvas, de híjával van a tehetségnek és helyes ítélőképességnek. A *Tudományos Gyűjtemény*ben sok cikke jelent meg „Y” sigla alatt, értük azonban sokszor csupán ingerültség és bosszúság volt a bére. Legnagyobb ellensége egy másik félbolond literátor: HORVÁT István, a Széchényi Könyvtár őre, aki az ókor minden jelentősebb népét, így a perzsákat, görögöket és rómaiakat egy magyar őstörzsből származtatja.¹⁸ Nem régen arról értekezett, hogy HENRIK portugáliai gróf, az 1139-ben királlyá választott ALFONZ atyja, I. GÉZA magyar királlynak volt a fia, miből következik, hogy a portugál királyok ereiben magyar vér csörgedez. FEJÉR nekitámadt, s azt bizonygatta, hogy a nevezett HENRIK gróf RÓBERT burgundi hercegnek volt az unokája. HORVÁT a *Tudományos Gyűjtemény* 1828. augusztusi számában igen gorombán válaszolt. Azt írta, FEJÉR csak abban az esetben fejlődhetnék történetíróvá és diplomatikussá, ha tanulmányait az alapelemeknél kezdené el újból.¹⁹ Ez a kölcsönös piszkálódásuk már régóta folyik, tudomány és tehetség dolgában azonban HORVÁT messze fölötte áll FEJÉRnek.²⁰ Mindezek ellenére FEJÉR a Codex Diplomaticus kiadására vállalkozott, s hogy művét tökéletesebbé tegye, az ország leg-

¹⁵ FERSTL, Leopold Valentin tanácsos, majd az 1832/36-i országgyűlésen működő titkosszolgálat vezetője. BARTA I.: *Kossuth Lajos összes munkái*. VI. Budapest, 1966. 1079. l. A főkommisszárius jelentésének bevezető sorai több korábbi jelentéséről emlékeznek meg. L. a következő jegyzetet.

¹⁶ O. L. M. Kan. Eln. titk. 1828. 156. sz. (V.) Zur deutlichen Beleuchtung der zwey rückfolgenden Piecen erlaube ich mir in Verfolg meines unterm 27ten v. M. sub No. 294 ... erstatteten Berichtes ... zuerst die Charakteristik des Probstes Fejér zu unterbreiten, und dann auf den in Frage stehenden Gegenstand überzugehen. ...

¹⁷ Er ist seiner Person und Benehmen nach ein linkischer Mensch, geizig und neidisch, für sich und seine Gelehrsamkeit, obwohl er in strengstem Sinne nur Compilator ist, mit einem nährisch dunkelhaften Stolze eingenommen, und dabei ein Erz-Ungar, der alles was deutsch ist, hasst, und das allerdurchlauchtigste Kaiserhaus bloß darum wenig Anhänglichkeit zeigt, womit es kein rein ungarisches ist; S^e kk. Majestät selbst verehrt er indessen ungemein. ...

¹⁸ Sein heftigster Gegner ist ein anderer halbverrückter Literator — Stephan Horvath, Custos der Graf Széchénischen Bibliothek im ungarischen Museum zu Pesth, der wieder alle berühmten Völker des Alterthums: als Parthen, Römer und Griechen von einem Magyarischen-Urstamm ableiten will ... U. o.

¹⁹ Fejér's Unwissenheit mit den grelbensten Farben schildert, indem er Seite 7 sagt: dass Fejér am wenigsten dazu geboren sey, ein Historiograph oder Diplomat zu seyn, wenn er nicht etwa seine Studien von neuem bei den ersten Anfangsgründen beginnt. So beschäumen und beschimpfen sich diese beiden Erz-Ungarn gegenseitig bereits seit längerer Zeit. U. o.

²⁰ ... jedoch Stephan Horvath seinem Gegner an Talent und Kenntnissen um vieles überlegen

régibb levéltárait, köztük, a hercegprímás engedélyével, az esztergomi érseki levéltárat is átvizsgálta.

Ami pedig II. ANDRÁS király Aranybulláját illeti, FERSTL a magyar történelemből is közöl idevágó szemelvényeket. II. ANDRÁS — írja — galíciai hadjárata idején a királyi hatalom annyira meggyengült, hogy távolléte alatt nejét, GERTRUDOT, SIMON bán megölte, keresztesháborúja alatt pedig olyan anarchia ütötte fel fejét Magyarországon, hogy a pápa az egész országot interdictum alá volt kénytelen helyezni. Eme kényszerhelyzetében adta ki akkor (1222) a király az Aranybullát, amely később, a facultas resistendi-jével annyi bajt okozott, mígnem az 1687. évi törvény 4. articulusa ezt az annyira ártalmas cikkelyt egyszersmindenkorra el nem törölte. A Bullát, melyet a Corpus Juris is megőrzött, hét példányban állították ki, s egy-egy példányt a pápa és az esztergomi káptalan is kapott belőle. Később azonban egy eredetijét sem találták, s maga a pápai könyvtáros is kijelentette, hogy náluk sem őriznek ilyet. Fellelése különben is csak a régiséggyűjtőknek és történetíróknak jelentene nyereséget, mivel a Bulla a Törvény-könyvben már régóta szóról-szóra ki van adva.²¹

Húsz évvel ezelőtt — folytatja FERTSL — a már elhunyt öreg KOVACHICH²² az ország minden levéltárát átkutatta, hogy a Bulla eredetijéhez jusson, de eredménytelenül. Ebben az esztendőben FEJÉR az esztergomi érseki levéltárban bukkant rá az okmány egy korai másolatára, s örömmámorában ezt eredetinek nyilvánította. A hercegprímás Magyarország e palladiumának megörülve, elküldte azt az országbírónak: CZIRÁKY grófnak.²³ De már az ifjabb KOVACHICH,²⁴ kit FEJÉR sietve felkeresett, hogy szerencsáját vele közölje, megértette vele, hogy az általa „felfedezett” Bulla nem eredeti, hanem annak csak az egykori esztergomi és kalocsai érsektől s az egri püspöktől származó egyszerű átírása.²⁵

Éppen abban az időben, amikor FEJÉR felfedezésével oly nagy lármát csapott, egy peres ügyben²⁶ itt járt br. MEDNYÁNSZKY, — s mivel a népszerűséget hajhászó hercegprímás a Bullát lithographáltatni és a megyéknek szétküldetni kívánta, CZIRÁKY sem akart a játékból kimaradni, ezért kérte fel MEDNYÁNSZKYT, hogy az okmányról értekezést írjon.²⁷

²¹ ... in späterer Zeit konnte kein Original Exemplar mehr aufgefunden werden, und selbst der päpstliche Bibliothekar erklärte, dass dort keines vorhanden sey; und es übrigens ohnehin nur eine Aquisition für Altherthümer und Geschichtsforscher wäre, da die Bulle von jeher von Wort zu Wort in Gesetzbuch abgedruckt stünde.

²² KOVACHICH Márton György.

²³ CZIRÁKY Antal (1772—1852). 1827-től országbíró. BARTA: I. m. VI. 1069. l.

²⁴ KOVACHICH József Miklós.

²⁵ Vor 20 Jahren bereiste der alte verstorbene Kovachich alle Archive, um ein Original aufzufinden, aber ohne Erfolg. — Als nun im Laufe dieses Jahres Fejér das erzbischöfliche Archiv in Gran durchwühlte, stiess er auf die Bulle; — im Freudentaumel erklärte er dieselbe für ein Original, und der Fürst Primas eben so über das aufgefundene Palladium Hungariae frohlockend, übersandte sie dem Juxta Curiae Grafen v. Cziráky. Doch schon der junge Kovachich, dem Fejér sein Glück zu erzählen eilte, machte ihm begreiflich, dass diese Bulle kein Original, sondern nur eine von 3 Bischöfen, nämlich von Graner, Kalocser und Erlauer bestätigtes Transumptum sey. U. o. — Az 1318-as másolat 1764-ben BARKÓCZY Ferenc primás útján a gr. KORNIS-cs. levéltárából került az esztergomi primási levéltárba. CI. 130., 1. jegyzet.

²⁶ ... zu jener Zeit, als Fejér von dieser seiner Auffindung so grossen Lärm machte, war Baron v. Mednyánszky wegen dem Prozess des Grafen v. Pálffy contra v. Swetics hier ... U. o.

²⁷ ... da der Fürst Primas aus Popularität die Bulle lithographieren lassen, und an alle Comitате schicken will, so wollte auch Graf v. Cziráky nicht zurückstehen, und ersuchte so den Baron eine eigene Abhandlung darüber zu verfassen. U. o.

Az azonban való igaz — folytatja FERSTL — hogy II. ANDRÁS királynak ez a Bullája Magyarország Magna Chartája, mert ily nagy szabadságjogokat alig adott még egy király alattvalóinak. Ezért írja GROSSINGER ²⁸ is, hogy ezt a Bullát az ország hatalmasai az Istenétől és erejétől cserbenhagyott királyuktól erőszakkal csikarták ki.

Mindazonáltal a benne foglalt szabadságjogok, a későbbi törvényhozások során, már csaknem mind elenyésztek, vagy világosabb értelmezést kaptak. A lithographált példányokat mégis a megyei levéltárakban fogják elhelyezni, a hercegprímásnak hazafias buzgalommal köszönetet fognak mondani, a tudósok pedig pro és contra cikkeket fognak írni a Bulláról. Néhány hét leforgása alatt azonban már aligha fognak ezekről a dolgokról beszélni, mert HORVÁT István már most úgy véli, hogy FEJÉR Codex Diplomaticus-ában oly sok lesz a hiba, hogy végeredményében semmi sem lesz belőle használható. De azért mégsem jó, hogy a kaszinók, lóversenyek, magyar Akadémia és más hasonló dolgok mellé még olyan események is kapcsolódnak, melyek a megyei tisztújításokon sokak fejét még jobban felhevítethetik, bár az oroszoktól való félelem a legtöbbjükét már nagy mértékben lehűtötte. ²⁹ Ami pedig az említett KOVACHICH Mártont illeti, ő a magyarok neves történekutatója és diplomatikusa volt, és sok királyi decretumot gyűjtött össze és adott ki. A *Vestigia Comitiorum*-a közkézen forog. Körülbelül tíz évvel ezelőtt halt meg. A fia folytatta atyja munkáját. Négy évvel ezelőtt az Országos Levéltár al-levéltárnokává nevezték ki, ³⁰ résztvett a legutóbbi országgyűlés munkájában; igen jó, derék, csendes ember, több gyermek atyja, irodalmi munkásságával pedig, amely különben tisztán tudományos jellegű volt, már teljesen felhagyott. ³¹

FERSTL jelentése természetesen a király kezébe is került. I. FERENC főleg a hercegprímás és az országbíró magatartását találta különösnek, s 1828. október 28-án utasította METTERNICHET, hogy a magyar udvari kancellárral ³² együtt titkon vizsgálja ki az ügyet, és terjesszen elő javaslatot a szükséges intézkedések megtételére. ³³ A magyar kancellár — kérésére — már 1828. szeptember 21-én tett jelentést METTERNICHnek, mint erről a hercegnek REVICZKYhez intézett (bizalmas) átiratából értesülünk. ³⁴ Ez utóbbi azonban csonkán maradt ránk, ezért szövegét csak töredékeiben, havi és napi dátumát pedig egyáltalában nem ismerjük. Egy Pestről vett jelentés folyományaképpen, királyi leirat formájában (írja METTERNICHnek REVICZKY) — azt a megbízást kapta, hogy a hercegprímásnak és az országbírónak II. ANDRÁS király Aranybullája másolatának

²⁸ GROSSINGER, Franz Rudolf. Magyarellenes írásairól KOSÁRY D. (*Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. II.* Budapest, 1958. 291.) nyújt tájékoztatást.

²⁹ Gut ist es indessen gewiss nicht, dass bei den vielen Exaltierungen mit Casinos, Pferderennen, ungarische Akademie, und dergleichen auch noch solche Ereignisse eintreten, die nebst den vielen Comitats-Restaurationen manche Köpfe noch mehr erhitzen; obwohl die Furcht vor den Russen gegenwärtig die meisten um vieles herab gestimmt hat. U. o.

³⁰ ... er wurde jedoch vor 4 Jahren zum Landes Vice-Archivar ernannt ... U. o.

³¹ ... hat die Schriftstellerey, die übrigens rein litterarisch war, aufgegeben. U. o.

³² REVICZKY Ádám (1786—1862). 1826-tól alkancellár és főudvarmester, 1827-től 1836-ig m. udv. főkancellár. BARTA: I. m. VI. 1155.

³³ Lieber Fürst v. Metternich! Den hier anverwahrten Bericht des demahl zu Pesth befindlichen Polizey Ober Commissärs Ferstl über die geschehene Entdeckung einer Abschrift der Bulla aurea Königs Andreas II. und das bey diesem Anlasse von zwey der ersten Würdenträgern Ungarns, nämlich dem Fürsten Primas und dem Ju lex Curiae an Tag gelangte auffallende Benehmen, übersende Ich Ihnen mit dem Auftrage sich mit dem ungarischen Hofkanzler zur Einleitung der allenfalls nöthigen Erörterungen über diese Sache in geheimes Einvernehmen zu setzen, und dann gemeinschaftlich mit ihm Mir ein Gutachten über das in dieser Beziehung etwa zu Verfügende zu unterlegen. Wien, den 28. 8-ber 1828. Franz. O. L. M. Kanc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (VI.)

³⁴ O. L. M. Kanc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (VII.)

„felfedezése” idején rendkívül illetlen viselkedésével kapcsolatban állapítsa meg, milyen rendszabályok meghozatalára van szükség.³⁵ Az udvari kancellár szeptember 21-i előterjesztéséből, valamint az ügy fölött folytatott tárgyalásokból megnyugvással vette tudomásul, hogy — ha ennek az állítólagos felfedezésnek az eredeti Aranybulla volna is a tárgya — a királyi tekintélyen még akkor sem ejthene csorbát, mert az úgynevezett ellenállási záradékát már régebben hatálytalanították. Mindamellett az ilyen közléseknek a káros hatása nyilvánvaló: felizgatják a kedélyeket, pedig mostanában ezeknek inkább a lecsillapítása szükséges; ezek fegyver az intrikusoknak arra, hogy a tudatlantokat és félművelteket félrevezessék; az igazi patriotizmust kitérítik a helyes irányból és ábrándképekkel keverik meg.³⁶ Az olyan emberek, mint az említett méltóságviselők kötelességükkel ellentétes módon cselekszenek, ha ilyen utakon akarnak népszerűsége szert tenni. Kérdés már most: mi helyesebb: az egész ügyet lecsillapodni hagyni, vagy a hercegprímás és az országbíró ellen eljárást indítani. Erre vonatkozólag kéri a magyar udvari kancellár véleményét, hogy közös javaslatukat Ófelsége elé terjeszthesse.³⁷

Az ügy további fejleményeiről nem maradt több írás vagy feljegyzés. Úgy látszik tehát, hogy a két alternatív megoldás közül METTERNICH és REVICZKY, következképpen pedig az uralkodó is az elsőt választotta, s ezzel a néhány hétig tartó csoda magától szertefoszlott. Ez azért is könnyen történhetett meg, mert (fokozatosan) FEJÉR is korrigálta tévedését. Mint FERSTL jelentéséből tudjuk, már KOVACHICH felvilágosította őt tévedéséről,³⁸ Nuntiumának a megjelenése után pedig JANKOVICH Miklós jelentetett meg egy 12 oldalas füzetet az Aranybulla múltjáról, hogy nemzetét FEJÉR tévedésének a következményeitől megóvja, — megállapítván, hogy az általa is már régóta ismert és most újra „felfedezett” példány az eredetinek 1300 és 1320 között készült átirása.³⁹ FEJÉR 1829-ben — kissé módosítva eredeti felfogását — először egykorú hiteles másolatnak (par originale authenticum-nak),⁴⁰ *Codex Diplomaticus*-ában pedig már csak par authenticum-nak minősítette az általa fellelt oklevelet.⁴¹

KUMOROVITZ L. BERNÁT

³⁵ ... ob und welche Verfügung das bey diesem Anlasse von dem Fürsten Primas und von dem Judex Curiae eingehalten, allerdings sehr unziemende Benehmen, nöthig machen dürfte. O. L. M. Kanc. Eln. titk. 1828. 156. sz. (VII.)

³⁶ Verhandlungen hierüber, habe ich mit Beruhigung entnommen, dass diese seyn sollende Entdeckung, selbst wenn es die Original-Urkunde wäre, dem königlichen Ansehen in keinem Falle schaden könne, weil die Clausel, welche der Nazion die Befugniss zum Widerstande einräumte, späterhin förmlich abgeschafft wurde. Der Nachtheil solcher Publikationen ist indessen einleuchtend; sie regen die Gemüthen auf, die eher eine Besänftigung benöthigen; sie sind Werkzeuge in der Hand der Intriganten, um Unwissende oder Halbwisser irre zu führen, sie leiten den ächten Patriotismus von der wahren Richtung ab und beschäftigen ihn mit Luftgebilden. U. o.

³⁷ Es fragt sich nun, ob es besser ... die ganze Begebenheit ... fallen zu lassen, oder ... Ez a szövegrész csonka, értelme azonban az előzményekből és következményekből kivehető.

³⁸ L. a 25. jegyzetben.

³⁹ Az 5. jegyzetben i. m. 11.

⁴⁰ Decretum originale Andreae secundi, quo regnum Hungariae constituit anno 1222. Budae, 1829.

⁴¹ III/1. Budae, 1829. 7. *-os jegyzet. Fejtegetését itt már így zárja le: „Hunc in sensum meam de *originalitate* eiusdem sententiam corrigi peto”. Ölv. még KNAUZ N. *Az Aranybulla*. M. Tört. Tár X (1861) 203–218. (Az értekezés elején az oklevél hasonmásával.) KNAUZ a Bulla új szövegét egybevetette a Corpus Iuris 1822. évi kiadásában levő szövegével is, s az eltéréseket lajstromba foglalta (u. o. 211.), teljes szövegét pedig (1874-ben) a Mon. eccl. Strig.-ban adta ki (I. 232–236.), az átirás keltét (mint 1861-ben) 1318-ra téve.

Kölcsey politikai beszédeinek cenzúrázása. KÖLCSEY Ferenc műveinek első, teljességre törekvő kiadása az 1840-es években HECKENAST Gusztáv vállalkozásában indult meg, a kötetek szerkesztői EÖTVÖS József, SZALAY László és SZEMERE Pál voltak. Az első öt kötet folyamatosan jelent meg 1840 és 1844 között,¹ ekkor azonban a sorozat megszakadt KÖLCSEY politikai beszédeinek kiadása nélkül. 1846-ban az előfizetők névsora² is megjelent, ami azt mutatja, hogy a kiadó a munkát befejezettnek tekintette. Joggal tehetjük fel tehát, hogy a politikai beszédek cenzori tilalom miatt maradtak el.

Az Országos Levéltárban a Helytartótanács Levéltár anyagában fennmaradt a beszédek sorsával foglalkozó iratesomó,³ amelyben nyomon követhetjük a kinyomtatásért folyó küzdelem valamennyi állomását.

HECKENAST és a szerkesztők először valószínűleg a többi kötetrel együtt át próbálták csúsztatni a politikai beszédeket is az illetékes cenzornál. Ez a próbálkozás azonban kudarcba fulladt.⁴ Az 1841-ben hozott, 20962. sz. rendelet ugyanis — erre az iratokban többször is hivatkoznak — az országgyűléseken és a megyegyűléseken tartott politikai szónoklatok kinyomtatását megtiltotta. HECKENAST 1844 elején a kancelláriához fordul. A fogadtatás biztató: kérését nem utasítják el, hanem 1844 májusában a kéziratokkal együtt átteszik a Helytartótanácshoz, az pedig a Központi Könyvvizsgáló Hivatalhoz. Részletes véleményt kérnek az iratokról, s arról, hogy az elintézendő részek az értelem csonkítása nélkül kihagyhatók, átalakíthatók-e. (44793. Centralis Censurae Collegium 1844. dec. 10.) A Könyvvizsgáló Hivatal — amely saját hatáskörében, a királyi rendelet ellenére nem engedélyezhette a kinyomtatást — úgy tűnik, örömmel hajtja végre az újabb utasítást. 1845. január 3-án HAVAS József⁵ és CZECH János⁶ írják alá a politikai beszédekről szóló jelentést. Véleményük kedvező. Dolguk annál is könnyebb, „Miután a folyamodó maga kérelem levelében a netalán neheztelendő kihagyásába megyegyez... Mi pedig egyébiránt ama beszédek általános irányát és tartalmát illeti, az nagy részben kifogásnélkülinek mutatkoznék, sőt a mennyiben némely egyes kitételek vagy helyek könyvbírálati tekintetben kérdés alá esnének, ezeknek kihagyásával vagy másokkáli fölcsérelésével minden értelem csonkítás nélkül módosíthatóknak, — a többször nevezett beszéd gyűjteményt nyomtatásra kegyesen fölszabadithatónak mély alázattal véli, olly módon még is, hogy az alább elő sorolt — s egyébként a kéziratban vörössel jelölt helyek és kitételek eleve kitörültessenek, illetve módosíttassanak...”

A húzások nem csonkították meg lényegesen KÖLCSEY beszédeit. A kihagyandó részeket csak a kezdő- és zárószavak jelölik, szerencsére valamennyi olyan beszédből való, amelynek teljes szövegű kézírata ismeretes, és így az 1960-as kiadásban könnyen fellelhetők.⁷

¹ 1. *Kölcsey Ferenc versei* 1840; 2. *K. F. elbeszélései és vegyes dolgozatai* 1840; 3. *K. F. aesthetikai és kritikai dolgozatai* 1842; 4. *Philosophiai, nyelvészeti és vegyes dolgozatok* 1842; 5. *Vegyes dolgozatok* 1844.

² Az OSZK példányában az ötödik kötethez kötve, Pest, nyárhó 1846.

³ Jelzete: C 60 Dep. Rev. Libr. 10. kútfő 1845 37. tétel. Ehhez a köteghöz vannak csatolva az ügyre vonatkozó, 1844-ből származó latin nyelvű iratok is.

⁴ Lehet, hogy még az 5. kötet előtt akarták kiadni a politikai beszédeket. Az első elutasítás irata nincs a csomóban, de a későbbiekben utalnak rá: „... Kölcsey Ferenc kérdésben forgó beszédei már más alkalommal átvizsgálás végett bemutatván azokat olly előleges kérdéssel mutatta légyen be: vajjon hasonló beszédek úgy, mint más tudományos értekezésű munkák kinyomtatásra alkalmasak-é?” (Jan. 28-i tanácsülésből 1845)

⁵ HAVAS József cenzor, helytartósági tanácsos.

⁶ CZECH János cenzor, a Központi Könyvvizsgáló Hivatal másodelnöke

⁷ *Kölcsey Ferenc Összes Művei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. Sajtó alá rendezték SZAUDER Józsefné és SZAUDER József (Továbbiakban KFÖM)

Három beszédben talált mindössze a cenzúra elítélendő részeket. A királyi válasz felvételekor mondott beszédből egyetlen mondat maradt ki: *Polgári alkotmányunk hasonlít a sok sebbel borított testhez. Hiában gyógyítasz meg egy sebet: a többi nem kevésbé égő fájdalommal fog kínzani.*⁸ (A cenzori jelentés szerint a bírált kézirat 112. lapján. Továbbiakban K.)

Lényegesen csak Az örökös megváltás ügyében mondott beszéd befejező részén változtattak. A kormányt vádoló mondatokból kihúzták a *kormány szót*, „végrehajtó hatalom” vagy „hatalom” fordulattal helyettesítették. Az utolsó rész hatását és mondanivalójának lényegét veszítette el a megcsontított formában: Azonban, T RendeK, fájdalmas érzéseim közepette is bizonyos léleknyugalmat találok abban, *hogy a nemességén fekvő százados szemrehányás terheit a kormány most saját magára fordítá, s e tett által felhatalmazva érzem magamat, kikiáltani: s ezen kiáltás előbb utóbb 9 millió ember keblét fogja dobbanásba hozni*, mert ime 1834-ben a magyar nemzet törvényjavító országgyűlésén a magyar nemesség az adózó népnek tulajdon szerezhetésre valahára utat nyitni szándékozott, *s az, ki ezen jótékony szándéknak ellene vetette magát, a k o r m á n y volt! Igenis, T RendeK! a kormány volt!* (K. 181–182)

Végül a lengyelek ügyében mondott második beszédből is kimaradt egy, a kormányt bíráló bekezdés: *Minden esetre nem lesz haszontalan, ha érzelmeinket és aggodalmainkat az Uralkodó Széke előtt felfedezzük. Tudva van, a kormánytanácsban ülők ritkán láthatják, vagy legalább ritkán láttatják a dolgokat saját fényökben. S bizony az osztriai miniszterium a lengyel ügyben elejétől fogva nem látszott világos tekintetek után munkáltni.* (K. 207) Néhány sorral lejjebb pedig a koncepció marakodó szomszéd államokról egy mondat: *S e szomszédok nem tekintenek előre, s kezet tőnek a zsákmányra, minek következesei veszélyt hozandók.* (K. 208)

A Központi Könyvvizsgáló Hivatal véleményét a Helytartótanács mindenben osztja: „A fent tisztelt kegy. Udvari Rendelmény hódolatául tehát a Cs. Kir. Apostoli Főlségednek a tárgyalási irományokat ezen hűséges Királyi Helytartó Tanács, az illető folyamodvány visszacsatolása mellett mély alázatosságban azzal terjeszti föl: hogy a Központi Könyvbíráló Szék által tervezett módosításokkal a folyamodó kérése kegyelmesen teljesíthető lenne.” (Jan. 28-i tanácsülésből 1845)

A kancellária azonban nem volt elégedett a Központi Könyvvizsgáló Hivatal munkájával. A három beszédből kitörölt néhány mondat nem változtat semmit a kötet lényegén. Az újabb döntés nem is várat sokáig magára. „... Heckenast Gusztáv pesti könyvárus abbéli folyamodása folytán, melly szerint néhai Kölcsy Ferenc által ország és megyei gyűléseken tartott szónoklatok kinyomatását kegyesen megengedettni kéri, f. é. Jan. 28-án 3086. sz. a. kelt felterjesztésére az illető csatolványok iderekesztése mellett, ezennel válaszul adatik: mikép tekintvén a kérdéses szónoklatok sajátságát és az azokat átható szellemet, azoknak közigazgatóság befolyásával közrebocsátása most sem helyeseltethetett a folyamodó tehát kérelmétől elmozdított. Kelt Bécsben böjtmáshó 13-án 1845 Torkos Mihály Kemmitzer Zsigmond.”

Bár egyetlen esetből nem lenne helyes általánosítani, a történetek fényében az újjáalakult magyar cenzúra önállósága illuzórikusnak tűnik.⁹

A cenzori törléseknek inkább az „utóélete” érdekes. A betiltott kötet csak a cenzúra eltörlése után jelenhetett meg. A *Pesti Hírlap* 1848. júl. 24-én hirdeti először: Épen most jelent meg HECKENAST Gusztáv, pesti könyvárus és kiadónál, váci utcában 15. sz. és minden hites könyvárusnál kapható: KÖLCSEY Ferenc *Minden Munkái* hatodik

⁸ A kihúzott részek vannak kiemelve.

⁹ A Helytartótanácsban belül működő önálló magyar cenzori hivatal 1840-ben alakult. FELHÓ Ibolya — VÖRÖS Antal: *A helytartótanácsi levéltár* (Bp. 1961) 225–6.

kötet, *Országgyűlési és megyei beszédek*. Szerkeszték és kiadák B. EÖTVÖS József, SZALAI László és SZEMERE Pál. Bár a kézirat és a nyomtatott szöveg több helyen eltér egymástól, a KÖLCSEY-kutatás eleve kizárta a cenzori húzások lehetőségét, hiszen a kötetben ott a felirat: Szabad Sajtó Útján. A két szöveg összevetése alapján azonban kiderül, hogy a cenzor által törölt mondatokat következetesen kihagyták, a javasolt változtatásokat végrehajtották. Nem KÖLCSEY húzta ki tehát utólag A királyi válasz felvételekor mondott beszédből a legmerészebb két mondatot,¹⁰ és nem a hatás kedvéért végződik Az örökös megváltás ügyében mondott beszéd a „szabadság és tulajdon” csattanóval. A hátralevő részt nem húzták ki ugyan teljesen, de annyira megcsönkítették, hogy a szónoki erejét veszített szöveget valóban okosabb volt teljesen elhagyni.

Nehéz lenne megmagyarázni, hogy miért tartotta tiszteletben HECKENAST a megszüntetett cenzúra tilalmát? Remélte talán, hogy sikerül mégis engedélyt kapnia, a sajtó alá rendezés munkái megindultak március 15-e előtt, s a törléseket azért nem pótolta később, mert nem tartotta őket lényegesnek. Ezt a feltételezést támogatja az is, hogy a sajtószabadság kivívása után négy hónappal a kötet már megjelenik a könyvesboltokban. A Szabad Sajtó Útján felirat tehát csak félig jogos: az eddig tilalmazott kötet megjelent ugyan, de szövege indokolatlanul csonka.

KOVÁCS MAGDA

„Beszéd ... a forradalom kitörésekor” egy 1848 márciusi röplapon. A március tizenötödiki események több egykorú leírása¹ és ezek nyomán számos későbbi feldolgozás² említi, hogy délelőtt a forradalmi nyomtatványok elkészültére váró tömeghez a Hatvani utcában németül is szónokoltak. (Köztudott, hogy IRÁNYI németül is megmagyarázta a Tizenkét pontot és a nyomtatványok „idegen ajkú polgártársaink iránti tekintetből németül is elkészültek.”³) A majd mindenütt egészen szűkszavú közlést a forradalom születésekor elhangzott német nyelvű beszédről bizonyítón egészíti ki az a röplap, amely rögzíti a történet, a 12 ponthoz kapcsolódó beszédet és függelékként a szónok öt nappal utóbb írt megjegyzéseit. A mellékleten bemutatott röpirat címe: *Rede, die Herman Rosenfeld beim Ausbruche der Revolution in der Pressfreiheitsgasse hielt; nebst einem Anhang*. Herausgegeben von mehreren seiner Freunde.⁴

A Szabadsajtó utcanév használata és a függelék címe azt mutatja, hogy március 19-én készült. A négy oldalán nyomtatott kis nyolcadrét röpív harmadik és negyedik

¹⁰ Lásd: KFÖM 1031

¹ Pl. *Életképek* 1848. márc. 19. 12. sz. 378. l.; EGRESSI Gábor: *Képek a pesti forradalomból. Mártius 15-kén*. uo. márc. 26. 14. sz. 405. l.; *Der ungarische Israelit* 1848. ápr. 15. 1. sz. 4. l.; KLÉH István: *A pesti forradalom története 1848-ban*. Pest, 1848. [márc. 18.] 23. l.; BIRÁNYI Ákos: *Pesti forradalom*. Pest, 1848. 22. l.; NYÁRI Albert: *A magyar forradalom napjai*. Pest, 1848. 2. füz. 59. l.; [HORN Ede] EINHORN, I.: *Die Revolution und Die Juden in Ungarn*. Leipzig, 1851. 137. l.

² GRACZA György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története* 1. köt. Bp. 1894. 45. l., ill. uő: *1848. március 15.* (Magyar Kvtár, 32.) 1898. 60. l. (Ennek nyomán VENETIANER Lajos: *A magyar zsidóság története*. 1922., HORN nyomán GRÜNVALD Fülöp: *A zsidó újjáság a magyar szabadságharcban*. IMIT Évkv 1948.; *1848–1849 a magyar zsidóság életében*. Szerk. ZSOLDOS Jenő. Bp. 1948. jegyz. 235. l.

³ *Pesti Hírlap* 1848. márc. 16. 1053. sz. 217. l.

⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában 1848. 8°. 929. sz. a. Az Országos Levéltár e tárgyú gyűjteményében nem található, s nem említik az egykorú röpiratirodalom főbb feldolgozásai sem: *1848–1849 a kisnyomtatványok tükrében*. Főv. Szabó Ervin Kvtár „Budapest” gyűjt. (1948.), ill. POSONYI Erzsébet: *Forradalmi röplapok és gúnyiratok 1848-ban*. OSZK Évkv 1957. Bp. 1958. 324–361. l.

oldala kissé sérült, legvégén sajnos éppen a nyomda neve hiányzik, de azonosításában támogat a megmaradt *Buchdruckerei* szó és annak elhelyezése: az egykorú, sokszor hasonló tárgyú röplapok nyomdáit, gót betűtípusait, tördelési módját (s némileg papírját) egybevetve legvalószínűbb, hogy *Beimel's Buchdruckerei* nyomta Pesten.⁵ A vizsgált példány hátlapján kézírású aláírás is látható, de az nem azonosítható a szerzőével.⁶ A kornak és alkalomnak megfelelően kissé patetikus szöveg német nyelve és helyesírása teljesen irodalmi, cseppet sem avult.

A röpirat bevezetőjében azon sajnálkozik a szerző — sőt szerencsétlennek nevezi magát azért, mert nem beszél kicsi korától a nemzet nyelvén, sőt tulajdonképpen nincs is anyanyelve, hiszen zsidó és németül beszél. . . De mit számít a szó, ha azonosak az érzések! Franciaország hangja Németországon átrezdülve visszhangra talált Magyarországon: ezért sugározza a szabadság, egyenlőség és testvériség nemes érzéseit minden tekintet a magyarok, németek, szerbek, románok és zsidók e gyülekezetében.

Ezután leírja, hogyan került sor beszédére, amelybe beékeli a magyar hallgatóság közbeszólásait, ő maga is magyarul veti közbe a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség szavakat és magyarul teszi fel a kérdést JÓKAI, VASVÁRI, BULYOVSKY, IRINYI és VIDACS szónoklatai után: „Szabad-e németül beszélni, mert sok német nép van itt.” Egyhangú felhívásra lép a szónokok helyére.

A forradalmi jelszavak gyökereként a szeretetet hangsúlyozza: a szabadság üres szó, ha elveszjük támaszait, a kölcsönös szeretetet — azaz testvériséget — és egyenlőséget. Tartós, virágzó és nemes gyümölcsöt termő is csak úgy lehet a szabadság, ha hősiessen harcolunk önmagunkban rejlő ellenségei, az előítélet és gyűlölködés ellen. Ezek az aljas hajlamok adtak erőt a zsarnokságnak; jól tudja a kényúr, hogy szívesen vagyunk egyfelől rabszolgák, ha másfelől uralkodhatunk. „Der Magnat verzeiht dem Souverän seine Tirannei, wenn er nur über dem gemeinen Adel steht, dieser verzeiht jenem seine Übermacht, wenn er den Bürger unter sich sieht, woher nimmt aber der Souverain ein von diesem niederes Wesen um auch seine Kraft durch jenen gemeinen Trieb zu fesseln? . . . er fand es in dem Juden: die Beraubung dessen menschlichen Rechte ist also der unterste und der Grundstein jenes teuflischen und jedes edle Gefühl verletzenden »Selbstherrschung.«” Most azonban szétzúztuk a zsarnokságot és megsemmisült minden előítélet, ez a pillanat megtisztítja a romlott lelkűt is, ha közjük keveredett. — Szónoki kérdésére a hallgatóság biztosítja: „szeretjük egymást”, s készek-e egymásért halni?: „ezt akarjuk”. Az előtte szóló nemes férfiak a rend fenntartásáról beszéltek; biztosak lehetnek abban, hogy közülük senki sem fogja megzavarni, a szabadság kivívásának szent percében senki sem gondol önző céljaira, megjavultunk!

A röpirat gondolatjeleiből ítélve a szónok itt kissé megállt, de biztatták: „Beszéljen tovább! tovább!” és ekkor mondja: hiányolja a Tizenkét pontból a zsidók polgárosítását. Merészség volt a lenézett és kigúnyolt emancipálatlan zsidóság szószólójaként ismeretlenül a nyilvánosság elé lépni és előrelátása a valóságnak, mert a negyedik pont értelmezése a gyakorlatban nem jelentett egyenjogúságot, míg az itt hangoztatott hazafias érzelmek a szabadságharc alatt bőségesen bebizonyosodtak.

⁵ BEIMEL ilyen megjelöléssel nyomtatta például KILIÁN György mint kiadó számára PILLITZ Dánielnek Pesten, 1848. márc. 20-án kelt *Sechs Capitel aus der Freiheit. Ein freies Wort an die wackern deutschen Bürger in Budapest* című 8 lapos röpiratát. (Az „Univ. Buchdruckerei” rövidítés csak könyvjegyzékben fordul elő — MAGYAR Mihály kiadványában NYÁRI A. i. m. 1. füz. végén — impressuma lényegesen hosszabb s így ide nem helyettesíthető be.)

⁶ Bár kezdete HERMAN, utána rövidebb név következik és a későbbi magyarosítások közt nincs nyoma névváltoztatásának.

„Sonderbar war es anfangs, dass ich unter diesen zwölf heiligen Punkten, das Wort: »Juden-Emancipation« nicht ausdrücklich fand — aber ich sagte: die Seelen haben sich gegenseitig berührt, wir bedürfen keiner Worte uns zu verständigen; auf allen Euern edlen Gesichtern ist es ausgedrückt, dass Ihr »Juden-Emancipation« verlangt, wie anders! wie könnt' ich einem Lande sterben, das ich nicht mein nennen kann? wie könnt' ich für ein Vaterland kämpfen, wenn ich kein Vaterland habe? Aber ich fühl' es; es ist ein nicht täuschendes Vorgefühl, und alle meine Mitbrüder, meine Glaubensgenossen wissen es mit Bestimmtheit, dass wir ein Vaterland haben; Alle werden, wie ich, bereit sein, für dasselbe zu sterben, wir haben ein Vaterland! wir haben ein Vaterland! (kiáltás: van hazája! van hazája!)”

Ez ROSENFELD Herman március tizenötödiki beszéde. Az utána következő függelék címe: *Am fünften Tage der Pressfreiheit*. Fájdalmasan siratja el a szabadságnak mindössze két napig élvezett boldog érzését, hiszen a lelkesedést már harmadnap hervadt virággá fonnyasztotta a zsidók kiebrudalása a nemzetőrségből. Ez történt pénteken, s vasárnapra hirdették Pesten a szabadság örömnépét: „soll ich denn dazu gehen? — werden meine übrigen Religionsgenossen ihm beiwohnen? . . . Es ist wahr, sie haben doch auch etwas schon gewonnen, aber die Freiheit ist wie die Wahrheit, man kann sie nur ganz, oder garnicht besitzen. . .” Mindenképpen megróják a zsidót: ha jelen van, tolatkodó, ha távol marad, elkülönül — mégis helyesebb megjelenni, hogy ne csak rossz oldaláról, „boltos zsidóként” ismerjék: „Bin ich mit dem König in seinem Cabinete, so muss ich ihn hassen, bin ich in seinem Salon mit ihm, kann ich ihn auch lieben — das lässt sich auf alle Classen der Menschen anwenden.” Fő kérdése azonban, hogy visszavonja-e jelentkezését a nemzetőrségbe vagy felesküdjék, holott nem harcolhat, csak védtelenül, haszontalan öngyilkossággal eshet el Magyarorszáért, hogy természetes jogait utódai számára kiérdemelje. De nem: felhívja a magyarokat, adják vissza március tizenötödikének és tizenhatodikának lelkes örömét, hogy hősként szállhassanak szembe az ellenséggel, leverjék és hasznára legyenek a hazának!

„Schön ist es ein Opfer dem Vaterlande gefallen zu sein, schöner aber den Feind heldenmüthig schlagen, als Sieger zu Hause kehren, fürs Vaterland weiter zu leben, zu wirken und — wo es Noth thut, auch zu leiden.”

E röpirat tartalmának hitelességét nem teszi kétséssé az eltérő beszédidézet NYÁRI Albert emlékezéseiben,⁷ hiszen a pesti események leggyakrabban felhasznált forrása, az *Életképek* szerint „néhányan” szóltak németül a néphez. Mindkét beszéd gondolatmenetének némi nyoma fellelhető PILLITZ Dániel teljesen egyidejű röpiratában;⁸ az is lehetséges, hogy mindez benne foglaltatott ROSENFELD Herman beszédében s a röplapon fogta rövidebbre. Az érvek és elmefuttatások az emancipáció kérdésében az évtizedek kényszerű ismétlései során jórészt közös tárházzá váltak, e szónoklat mégis sok eredetiséget mutat. A Tizenkét pont kiegészítésének igénye másutt is felmerült. Nemcsak a határőrvidék visszacsatolásának beiktatására nézve; a március tizennyolcadikán népgyűléssé duzzadt megyegyűlésről így ír a *Temesvári Wochenblatt*: „... unter freiem Himmel wurde der einstimmige Beschluss gefasst, die 12 Punkte der Stadt Pest auch in die von uns zu ergehende Petition aufzunehmen, mit einer die Israeliten betref-

⁷ Ld. 1. jegyz. A néhány szavas híreken kívül NYÁRI Alberté az egyetlen hosszabb kitérő e momentumhoz, felemlítve, hogy „a nép lelkesedéssel fogadta” és írásában maga is hosszabb pártoló kommentárral kíséri.

⁸ Ld. 5. jegyz. — ROSENFELD nézetét a szabadság oszthatatlanságáról ÁBRÁNYI Emil is hangsúlyozza: „nem cserekelme”, „ember nem is adhatja, csak zsarnokilag eltiporhatja”. (*Egy nemes Militárisi fi: A követeknek*. Radical Lap 1848. júl. 15. 37. sz. 146. l.)

fenden Modifikation jedoch, aus dem alleinigen Grunde, damit dieselben nicht ausschliesslich dem Gewerbs- und Handelstande zur Last fallen.”⁹

Az ifjú pesti szónok nem lépett ki az ismeretlenségből. Mindössze annyit tudunk róla, hogy röpiratán megleltük teljes nevét¹⁰ és némely egykorú forrás fiatal orvosként emlegeti ugyan,¹¹ de hitelesebbnek tűnnek azok, amelyek orvosnövendéknek mondják.¹² Tudomásunk szerint nem fordul elő neve a hozzáférhető névjegyzékekben,¹³ és a későbbi irodalom sem tud róla többet.

FABÓ IRMA

Egy kölcsönkönyvtár állománya a Bach korszak kezdetén. A XIX. század első felében nemigen található olyan nagyobb szabású könyvtár, mely a szélesebb közönség igényeinek a kielégítését tűzte volna ki célul. A nagy püspöki és főúri könyvtárak ilyen szempontból eleve nem jöttek számításba, de a kolostori, kollégiumi, és iskolai könyvtárak feladata is elsősorban egy szűk belső kör igényeinek a kielégítése. Még a viszonylag legnyilvánosabb könyvtár, az Egyetemi Könyvtár is elsősorban a professzorok, tudósok és egyetemi hallgatók rendelkezésére állt.

A művelt közönségnek, mely szórakoztató időtöltés céljából szeretne olvasni, a könyvkereskedők igyekeznek kielégíteni az igényeit. A könyvkereskedők már a XVIII. század második felében könyvkölcsönzéssel is kezdtek foglalkozni. A magyar jakobinusok kivégzése utáni időkben, mikor a hatalom mindent gyanúsna talált, betiltják a kölcsönkönyvtárak és az ún. „Lesekabinetek” működését, de néhány évi szünet után a XIX. század elején újra megjelennek és elterjednek. Az 1840-es években a különböző budai kölcsönkönyvtárak már ádáz konkurrencia-harcot vívnak egymással. Ezek a kölcsönkönyvtárak állományuk révén nemcsak nagy hatást gyakoroltak a korabeli művelt közönségre, hanem másrészt, üzleti vállalkozások lévén, összetételük bizonyos mértékig közönségük ízlését is tükrözte.¹

Egy példából persze nem lehet általánosítani, de SCHARFF Gyula szombathelyi „kölcsönző könyvtár”-ának 1851-ben kiadott katalógusa talán mégis jelentős adalékot nyújt e kis könyvtárak működésének és állományának megismeréséhez.²

A 24 oldalas füzet első oldalán találhatók magyar és német nyelven az előfizetési feltételek hét pontban.

⁹ 1848. márc. 25. 13. sz. 104. l.

¹⁰ Egyebütt csak vezetékeve áll.

¹¹ Pl. EGRESSI Gábor, ld. 1. jegyz.

¹² Pl. [HORN Ede] EINHORN, I. i. m. 1. jegyz. — E röpirat kizárja a szónok SIKLÓSSY László által feltételezett azonosságát SCHWARZ Árminnal. (*A régi Budapest erkölce*. 3. A polgári erkölcs. Bp. 1923. 80. l.)

¹³ A pesti és budai íz. község összeírásaiban a családfő háztartásában élő gyermekeknek csak neve és száma szerepel, nevük akkor sem, ha feltehetően felnőttek. — Nem fordul elő BERNSTEIN Béla közlésében sem a zsidó honvédek töredékes névsoráról. (BLAU Lajos *Emlékkv.* 1926.)

¹ A magyar kölcsönkönyvtárak történetére nézve lásd: CSATKAI Endre: *Régi soproni könyvgyűjtők*. Magy. Könyvszle. 1939. 54–61. l. SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei*. Magy. Könyvszle. 1939. 165–175. l. KÓKAY György: *Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1957. 271–275. l. LÉCES Károly: *A pesti magyar olvasó kabinet megalapítása és könyvállománya*. Magy. Könyvszle. 1959. 345–355. l. SZABADNÉ SZEGŐ Judit: *Budai kölcsönkönyvtárak versengése a reformkorban*. OSZK Évkönyv 1963–64. 248–250. l.

² OSZK Kisnyomtatványtár. 8° Nyolcadrét 1.

- „I. A vidéki előfizetők az ide és oda szállítás terhét magokra vállalják.
- II. A díj egész az ideig fizetendő, míg könyvek vannak a tisztelt előfizetők kezeiknél.
- III. Minden előfizetőnek tetszésében áll a kölcsönzésnél a névsorból több munkákat nem a cím-, hanem az oda mellékelt számok szerint, magának kijelelni, ha hogy történetből egyik vagy másik ki volna kölcsönözve, a t. előfizető kívánságát beteljesíthessem.
- IV. A kölcsönzésért járó díj az előfizetőknél előre fizettetik.
- V. Minden előfizető tartozik övpénz (cautiót) is letenni, szabad lévén nekem a nálam ismeretlen előfizetőknél a kölcsönzendő munkákhoz képest a cautiót felemelni.
- VI. A bemoeskolt vagy elszakadt könyvekért az illető előfizető felelős.
- VII. A már előfizető ezen feltételekbe beleegyezik.”

Ezután következik az előfizetési díjak felsorolása. Ez Szombathelyen egy évre 6 forint, fél évre 3 forint 15 krajcár, egy hónapra 36 krajcár. Vidéken drágább: egy évre 10 forint, fél évre 5 forint 30 krajcár, egy hónapra 1 forint. Végül városban csakúgy, mint vidéken egy kötetért naponta 4 krajcár jár (itt valószínűleg olyan alkalmakról van szó, mikor valaki nem kívánt előfizetni, hanem csak egy alkalomra vitt ki egy könyvet). Végül az V. pontban említett övpénz kötetenként 1 forint.

E sorok alapján viszonylag jól rekonstruálható a könyvtár működése. A III. pont alapján arra lehet gondolni, hogy a vidéki előfizetőknek módjukban állt a katalógus alapján levélben rendelni könyvet.

A katalógus először a német nyelvű könyveket sorolja fel az 1-től 1161-ig terjedő jelzetek alatt. Ezután egy csomó szám üresen marad, majd a magyar nyelvű művek következnek 2001-től 2124-ig. Itt újra megszakadnak a jelzetek, majd 3001-től 3029-ig néhány német nyelvű folyóirat évfolyamai következnek. Mind a német, mind a magyar nyelvű könyvek egy darabig szoros betűrendben következnek egymás után, majd a Z után minden rend nélkül össze-vissza folytatódnak. Minden valószínűség szerint a könyvtár felállításakor betűrendbe rendezték az anyagot, míg a későbbi szerzemények rögtön beérkezésük után megkapták a soron következő számot.

Vizsgáljuk meg először a német nyelvű anyagot. Kölcsönkönyvtárról lévén szó nem meglepő, hogy az állomány többsége szépirodalom. Érdekes, hogy GOETHÉ-től nincs semmi, SCHILLER viszont annál derekasabban van képviselve. Egy kötet HEINÉN, három kötet KÖRNEREN, két kötet WIELANDON kívül megvannak HAUFF meséi és néhány más írása is. Különös, hogy megvan az akkoriban még kevéssé ismert és méltányolt BÜCHNER ma oly nagyra értékelt darabja, pl. a *Danton halála* is. Huszonkét regény képviseli a korában igen népszerű Karl SPINDLERT, a német Walter SCOTTOT. Ezeket egészíti ki az osztrák BLUMAUER Alois (a felvilágosodás egyik első terjesztője Ausztriában) és a német SCHEFER Lipót több könyve. Végül pedig KOTZEBUE számos prózai írása és színműveinek valóságos özöne. Úgy látszik népszerűsége még a XIX. század közepére sem múlt el teljesen.

Mind számban, mind színvonalban jelentősek az angoltól és franciából fordított könyvek.

Az angol írók közül sok művével szerepel DICKENS (könyvei különben álneve, Boz alatt vannak felvéve a katalógusban). Megvan a *Pickwick club*, a *Twist Olivér*, a *Martin Chuzzlewit*, valamint a *Karácsonyi történetek* is. A maga idejében népszerűség dolgában DICKENS-szel vetekvő Edward BULWER a könyvtár állományában mindenesetre „veri” DICKENST. 16 regénye van meg, köztük a két leghíresebb: a *Pompei pusztulása* és a *Rienzi*. Megvannak COOPER indián regényei s a nagy amerikai klasszikus Irwing WASHINGTON 14 műve. Kevésbé jelentős az írországi angol földesurak életét festő dublini Charles James LEVER nyolc regénye. Sok könyv képviseli az abban az idő-

ben felettebb népszerű kalandos humoros tengerészregények íróját Frederick MARRYAT-ot is.

SHAKESPEARE költeményein kívül (*Gedichte*, mondja a katalógus, minden bizony-nyal a szonettekéről van szó) számos színműve is megtalálható (köztük a legnagyobbak, a *Hamlet*, az *Othello*, a *Lear király*, a *Julius Caesar*, az *Antonius és Cleopatra*, a *Velencei kalmár*, valamint a királydrámák egy része és a *Coriolanus*, meg a *Cymbeline*). Az angol költészetet a már említett SHAKESPEARE-szonettekén és THOMSONnak, a *Rule Britannia* szerzőjének egy kötetén kívül BYRON képviseli. Kisebb versein kívül megvannak elbeszélő költeményei is, mint a *Don Juan*, *Mazeppa*, *Beppo*, sőt egyes drámái is, mint a *Kain* és a *Manfréd*.

Igen nagy számban szerepelnek a francia írók. BALZACnak ugyan csak négy könyve van meg, de az idősb DUMASTól már tizenhét, s köztük van a *Monte Christo* és a *Fekete tulipán* is. Fiától is megtalálható a kor nagy szenzációja, a *Kaméliás hölgy*. Ez azonban mind szinte eltörpül a kor nagy „bestseller” írójának, Eugen SUE-nek 22 könyve mellett. Megvan LE SAGE klasszikus pikareszk regénye a *Gil Blas* is. Alfred de VIGNY nem költeményeivel, hanem történelmi regényével a *Cinq Mars*-szal van képviselve. Alacsonyabb színvonalon állanak, de abban az időben kedveltek voltak Paul FÉVAL, felszínes szórakoztató regények írója és a sikamlós Paul de KOCK (főleg ez utóbbitól található bőséges mennyiségű könyv). A francia költészetet LAMARTINE összes művei képviselik. CERVANTESTól nemcsak a *Don Quijote* van meg, hanem több más írása is. CASANOVA emlékiratai valószínűleg élénk keresletnek örvendtek.

Érdekes módon svéd írók művei is vannak a könyvtárban. A kor egyik leghíresebb svéd írójának, az újrromantikus Jonas Love ALMQUISTnek négy könyvén kívül két írónőjük is szerepel, úgy mint Emilia CARLEN és a nőemancipációért harcoló Friderika BREMER, mind a kettő számos írással.

A túlsúlyban levő szépirodalmi anyag mellett csak szórványosan találkozunk egyéb jellegű művekkel, ilyenek: HUMBOLDTnak, a nagy német természettudósnak egy könyve, LIVIUS német fordítása, és Johan KOHL német földrajztudós négy könyve (az egyik Magyarországról szól).

Egyébként ezenkívül is van jó néhány magyar vonatkozás a német nyelvű anyagban. WINDISCH Károly német nyelvű könyve Magyarország történetéről, egy *Ungarische Tabletten* című reformkori röpirat, JÓSIKA több regényének és JÓKAI SÁJÓ álnéven kiadott *Csataképeinek* fordítása.

A szabadságharccal JÓKAI művén kívül is több könyv foglalkozik, jelezve, hogy a közönséget erősen foglalkoztatták a közelmúlt nagy eseményei. A viszonyok persze kevésbé kedveztek a történeteket haladó módon elemző művek megjelentetéséhez, de a könyvtár könyvei közt, bár egy kivétellel osztrák-párti író a szerzőjük, még így is kevés a szélsőségesen reakciós szellemű írás. MARTINI K. W. a *Bilder aus dem Honvedleben* című emlékirat szerzője Klapka barátja és honvédtiszt volt. Meglehetősen szenvtelen hangú könyve soraiból a GÖRGEI-barát tiszt alakja bontakozik ki. A *Die magyarische Revolution* című könyv szerzője előrebocsátja Habsburg párti voltát, a könyv a 48-as események rendkívül aprólékos, erősen személytelen hangú előadása a közvetlen előzményektől kezdve. A *Szenen und Bilder aus dem ungarischen Revolutions Kriege* című könyv hangjában még határozottabban osztrák-párti és forradalom ellenes. Ám erősen elfogult sorain is átüt az elismerés Komárom hősies védelme és a 13 aradi vértanú bátor, férfias magatartása iránt.

Van két regény is, mit a közelmúlt viharos eseményei ihlettek. Mind a kettő aulikus, forradalom ellenes szemszögből ábrázolja az elmúlt nagy időket. Azonban ezek állásfoglalása sem egyértelműen elfogult és rosszindulatú. Edward BREIER *Görgei vor Ofen* című regénye számos, a forradalom oldalán álló hősét igen rokonszenvesen

ábrázolja. A másik írás Teodor SCHEIBE *Kossuths Braut*-ja emellett polgári szemszögből gyakorol kritikát a magyar feudális viszonyok felett.

A magyar nyelvű anyagot vizsgálva, feltehetjük, hogy a könyvtár olvasórétege elsősorban a város német anyanyelvű polgárságából toborzódott, a magyar nyelvű művek száma (64 mű, 124 kötetben) mindenesetre eltörpül a németeké mellett. Ilyen csekély szám esetén nincs értelme azt nézni, hogy mi hiányzik, ha azonban azt vizsgáljuk, hogy mi van meg, meg kell állapítanunk, hogy a magyar anyag sem színvonalatlan. JÓSIKÁTÓL, ki a kor prózai irodalmának élvonalába tartozik, tizenkét regény van, köztük a leghíresebbek az *Abafi*, a *Csehek Magyarországon*, a *Zólyomi* s a *Zrínyi a költő*. Kiegészíti ezt NAGY Ignác SUE hatása alatt fogant nagysikerű regénye a *Magyar titkok* és FÁY András összes szépirodalmi munkái. SAJÓ (JÓKAI) *Egy bujdosó naplója* mellett szintén 48-at idézi SZILÁGYI Sándor könyve a *Magyar nők a forradalom idejéből*. VÖRÖSMARTY történelmi drámája a *Czillei és a Hunyadiak* és két kötet SZIGLIGETI egészítik ki a sort.

A kor magyar irodalmának igazi értékeit azonban a költészet alkotta. Ez sem hiányzik. Megtalálható egy CSOKONAI és BERZSENYI antológia, BERZSENYI, KISFALUDY Sándor és VÖRÖSMARTY gyűjteményes kötetei és KIS Jánosnak, KAZINCZY barátjának, BERZSENYI felfedezőjének versei.

A külföldi irodalmat is képviseli néhány fordítás. SHAKESPEARETÓL megvan a *Macbeth*, DICKENSTÓL (Boz név alatt) a *Twist Olivér*, COOPERTÓL az *Utolsó mohikán*. Georg SANDTÓL, SUETÓL is akad néhány regény.

Már említettük, hogy a katalógusban egy darabig pontos betűrendben sorakoznak a címek A—Z-ig, majd teljes össze-visszaság következik. Miután kézenfekvő, hogy az utóbbiak a könyvtár megnyitása óta (ez a betűrendben álló címek alapján valószínűleg a negyvenes években történhetett) beszerzett új könyvek, meg lehet kísérelni annak megállapítását, hogy mekkora lehetett a könyvtár állománya alapításakor, illetve mennyit gyarapodott 1851-ig. Ezek szerint SCHARPF-nél az induláskor 348 német nyelvű mű volt 714 kötetben, 50 magyar nyelvű mű 99 kötetben. Ez az aránytalanság 1851-ig még tovább fokozódik: 270 német nyelvű mű 447 kötetével szemben csak 10 magyar nyelvű mű 25 kötete került be a könyvtárba.

Mint már említettük, a kölcsönkönyvtár elsősorban üzleti vállalkozás volt. Állománya összeállításánál és gyarapításánál az volt a főszempont, hogy minél többen vegyék igénybe a könyvtár szolgáltatásait s a már meglévő előfizetők megmaradjanak. Miután pedig az olvasók elsősorban szórakoztató, pihentető időtöltés céljából kölcsönöztek, ebből természetesen következett a szépirodalom primátusa. Ugyancsak ezzel magyarázható, hogy a katalógusban túlnyomórészt kortárs irodalmat találunk. Ami kevés nem XIX. századi irodalom akad, az sem „holt anyag”, hisz SHAKESPEARE, CERVANTES vagy a *Gül Blas* aligha porosodott olvasatlanul a polcokon. A gyarapításnál szemmel láthatóan fontos szempont volt, hogy a megvásárolt könyvek széles érdeklődésre számíttassanak. A közönség ízlésétől való függés persze nem mindig a legelőnyösebben befolyásolta az állomány összetételét. Gondoljunk KOTZEBUE írásainak tömegére, vagy hogy BALZAC négy regénye, hogy eltörpül DUMAS 18 és SUE 22 könyve mellett, és arra, hogy BULVERTÓL több mű van, mint DICKENSTÓL. Ugyanakkor meg kell állapítani, hogy a könyvtár állománya még így is elég magas színvonalat képviselt. Az olvasók hozzájuthattak a korabeli irodalom legismertebb reprezentánsainak műveihez. BALZAC, BYRON, CERVANTES, DICKENS, WASHINGTON Irving, SHAKESPEARE, SCHILLER, vagy a magyar írók közül: BERZSENYI, CSOKONAI, VÖRÖSMARTY műveiben igaz értékekhez jutottak az olvasók. Másrészt, ha BULWER, Georges SAND, SUE, vagy JÓSIKA és NAGY Ignác felett ma már többé-kevésbé el is járt az idő, akkor világhíres, illetve országos hírű írók voltak. Végül pedig észre kell vennünk a könyvtár — a szó progresszív értelmében

vett — polgári jellegét. Ez nemcsak a meglévő műveken mérhető le, bár DICKENS, Georges SAND, SUE, JÓSIKA, NAGY Ignác és VÖRÖSMARTY korukban mind a haladást képviselték, hanem azokon is, amik hiányoznak. Alig-alig találunk a katalógusban reakciós, politikailag retrográd, a feudalizmust dicsőítő műveket. Kivételt talán a nemcsak művészileg sekélyes, de politikailag is a reakció oldalán álló KOTZEBUE jelent. Különösen nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk JÓKAI SAJÓ álnéven kiadott két könyve (az egyik német fordításban), és SZILÁGYI Sándor műve meglétének. Ezeknek az írásoknak a jelenléte, melyek nem sokkal a szabadságharc leverése után a legsötétebb Bach korszak elején emléket állítottak a magyar nép hősiek szabadságharcukéért, úgysszólván kommentár nélkül beszél. Gyors beszerzésük (nem sokkal a katalógus kiadása előtt jelentek meg) erősen valószínűsíti, hogy mind SCHARPF, mind olvasói rokonszenve a forradalom mellett állt.

INDALI GYÖRGY

A „Magyarország bibliographiája 1712—1860.” előfizetési felhívása. PETRIK Géza egész életét nemzeti kultúránkat dokumentáló könyvészetünk bibliográfiai összeállításának szentelte (1845—1925). Munkája a *Magyarország bibliographiája* és a *Magyar Könyvészet* felöleli az 1712—1860. (I—IV. k.), 1860—1875. (I. k.), 1876—1885. (I. k.), 1886—1900. (I—II. k.) és az 1901—1910. (I—II. k.) években megjelent szépirodalmi és tudományos sajtótermékeket. A *Magyar Könyvészet 1860—1875* című, legelső, az 1880—1885. években megjelent munkájának saját példányába, 1919-ben, halála előtt hat évvel, feljegyezte önéletrajzi adatait. Ebből tudtuk meg, hogy a mai napig is nélkülözhetetlenül fontos kézikönyvének kiadása milyen nagy nehézségekbe ütközött. Ezt a sajátkezű feljegyzést KOZOCSA Sándor közölte *Petrik Géza vallomása* címmel.¹ PETRIK 1864-ben, 19 éves korában kezdte el a bibliográfiai sorozatának anyaggyűjtését és munkája 24, illetve 28 év múlva jelent meg.

A *Magyarország bibliographiája 1712—1860* című, I—IV. kötetes kézikönyv PETRIK harmadik munkája, 1888—1892 között füzetenként megjelenve alakult kötetté. Az összeállítás kiadására előfizetési felhívást találtunk a *Szabad Egyház* című, Lugoson, 1888-ban megjelent hetilapban.² Élete alkonyán járó tudósunk, 1919-ben leírt visszaemlékezésének keserű hangját ez a közlemény még jobban megértette velünk. A *Magyar Könyvészet*be feljegyzett önéletrajzi adatokból tudtuk meg, hogy az első bibliográfia „Csakhamar nélkülözhetetlen kézikönyv lett, úgy a könyvkereskedelem, mint a könyvtárak részére...” mégis, ez a munkája, „a hézagot pótló vállalat”, a *Magyarország bibliographiája 1712—1860* anyaggyűjtését csak akkor adhatta nyomdába, ha a „nyomtatási költségek előleges megrendelések által biztosítva lesznek”, ha az újsághoz mellékelte „megrendelési bárcák”-at kitöltve visszakapta. A bibliográfusok és bibliográfiaiak mindenkor szomorú sorsának bemutatására közöljük PETRIK előfizetési felhívásának teljes szövegét.

„**Magyarország Bibliographiája 1712—1860.**” A nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium megbízásából s anyagi támogatása mellett összeállítottam az 1712—1860. években Magyarországon magyar, latin, német s egyéb nyelveken és a külföldön hazánkra vonatkozólag megjelent nyomtatványok könyvészeti kimutatását; sok esztendei fárasztó s gondos gyűjtésem eredményét azonban csak akkor bocsájthatom sajtó alá, ha nyomtatási költségek előleges megrendelések által biztosítva lesznek. Azon tiszteletteljes kéréssel fordulok tehát ezennel a hazai könyvtárakhoz s irodalmunk buzgó pártolóihoz, hogy, ha munkám megjelenését kívánatosnak tartják, ha e hézagot pótló vállalat létesítését előmozdítani kívánják, az ide csatolt megrendelési bár-

¹ *Magy. Könyvszle* 1963. 3. sz. 258. l.

² *Szabad Egyház* 1888. V. évf. 1—2. sz. OSzK 1226.

cát kitöltve hozzám beküldeni kegyeskedjenek. A munka mintegy 250 sűrűn nyomtatott nagy 8-adrétú ívre, vagyis 4 kötetre terjed s könnyebb megszerezhetes czéljából részletekben lesz kiadva, még pedig 1) legalább 60 íves kötetekben 10 frt. 2) 30 íves félkötetekben 5 frt. 3) 15 íves negyedkötetekben 2 frt 50 kr. aláírási áron. Ezenként 4 negyedkötet hagyja el a sajtót s ezek a t. megrendelőknek utánvét mellett küldetnek el. A megrendeléseket f.é. Deczember végeig kérem nevem alatt beküldeni s határidő szíves betartását annál inkább s bátor vagyok kérni, mivel akkor fogok a beérkezendő aláírások alapján a munka kinyomtatása iránt intézkedni. Munkámat illetőleg legyen szabad megjegyeznem hogy nem szorítkozom tisztán a könyvcímek betűsoros összeállítására, hanem részletes tartalmát is közlöm az encyclopaedicus művek és folyóiratoknak, mint p. o. a „Tudományos gyűjtemény”, „Felsőmagyarországi Minerva”, „Új magyar múzeum”, „Aurora”, „Erdélyi múzeum”, „Budapesti szemle”, „Ungarisches és Neues ungar. Magazin”, „Siebenbürg. Quartalschrift” stb. stb. és különféle év- és zsebkönyvek s végre kimerítő szakmutatót készítek úgy az önállóan jelent művek mint cikkekhez, a mi által különösen használható kézikönyvet nyújtok minden könyvtár, szaktudós és irodalombarát részére. — Végre lehetőleg minden munkánál megjelölöm, hogy az melyik nevezetesebb hazai könyvtárban található föl. Kiváló tisztelettel Petrik Géza IV. Gránátos utca 12. sz.”

Így könyörög a bibliográfus egy olyan munka megjelenésének elősegítéséért, mely évtizedek óta felmérhetetlenül fontos, nélkülözhetetlen irodalomtörténeti kézikönyvünk.

PETRIK talán nem is bízott előfizetési felhívásának eredményében, SZILÁGYI Sándor történész az Egyetemi Könyvtár igazgatója, szakvéleményét csatolta sorai után. Szilágyi hivatalból, minisztériumi megbízatásának eleget téve vizsgálta meg, a minisztérium támogatásával készült kéziratot, véleményét és ajánló sorait közöljük.

„A nagyméltóságú vallás és közoktatási ministerium engem bízván meg Petrik úr kéziratának átvizsgálásával, volt bővem alkalmam abba beletekinteni. S ennek alapján a szakemberek, írók és könyvbarátok figyelmébe a felhívást bátran ajánlhatom. Petrik úr munkája bibliographiai irodalmunkban rendkívül érzett hézagot pótol. Sándor könyves házának hiányosságát mindnyájan éreztük. Az ő munkája különben csak a magyar nyelvű könyvekre szorítkozik s 1800-ig terjed s attul fogva még érezhetőbb egy bibliographiai munka hiánya. — Petrik úr munkája a német, francia és angol bibliographiai munkákkal párhuzamba téve, drágának épen nem mondható s valóban sajnos dolog volna, ha nem jönne össze annyi aláíró, hogy megjelenése biztosíttassék. Ezért ismételve ajánlom e felhívást az ügybarátok figyelmébe s felhívom őket, aláírásukkal a munka megjelenésének lehetőségét előmozdítani. — Budapesten. Szilágyi Sándor.”

Az előfizetési felhívás és az ajánló sorok meghozták a kívánt eredményt. A munka I. kötete 1888-ban, a II. 1890-ben, a III. 1891-ben, a IV. 1892-ben látott napvilágot. Az I. kötet elé Szilágyi írta a Bevezetés-t. Így dicsérte, „... tanúja voltam annak a lelkiismeretes buzgalomnak s fáradhatatlan szorgalomnak melylyel Petrik úr feladatát minél jobban megoldani igyekezett.” „A munka. . . Dobrowsky úrból áldozatra kész kiadóra talált.” Ezekre a sorokra PETRIK Géza válasza következik, „Szilágyi Sándor úr bevezető sorai után nekem már csak a hála köszönet kifejezése marad . . . néh. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minister úrnak . . . jelentékeny állami segélyért . . . Szilágyi Sándor úrnak támogatásáért. . .” „Legtöbbet használtam a nemzeti múzeum könyvtárát. A kegyelet némi adóját véltem tehát annak nemeslelkű alapítója, gróf SZÉCHÉNYI Ferenc iránt leróni, midőn munkámat az ő emlékének ajánltam.”

Századunk elején a *Magyarország bibliográfiája 1712—1860* nem volt könyvsiker. A mai már könyvkereskedői forgalomban alig kapható négy kötet eladási árát a kiadó, DOBROWSZKY Ágost és Társa antikvárius cég, az 1908-ban megjelent *Ódon Munkák Tára* című, „Rendkívüli könyvárlaszállítási jegyzék”-ében csaknem 50 százalék engedménnyel hirdeti, K 95. — helyett K 50. — ért.³

V. BUSA MARGIT

³ *Ódon Munkák Tára* 1908. 21. évf. 156. sz. OSzK 26.610

A Magyar Írás (1921—1927). Szűk józsefvárosi utca, salétromfoltos roskatag bérház, udvari, földszinti saroklakás, annak is a sötétebb traktusából kihunyorgó szobácska, benne könyvvvel, irattal menyezetig telerakott, elaggott ebédlőasztalon negyed négyzetméternyi szabadon maradt folt, — RAITH Tivadar Hunyady utca 11. szám alatti lakásán — ez volt hét éven keresztül Magyarország haladó íróinak, képzőművészeinek szerkesztőségi aziluma. Erre a kis foltra rakta írásait, rajzait a kor neves idősebb és kezdő fiatalabb, később egyik-másik nagygyá növekedett művésze. A főszerkesztő RAITH tanár bámulatos szervező képességével innen ösztönözte munkatársait, és dirigálta középiskolai tanítványait versek, novellák, kritikák írására és rajzok készítésére, valamint a szükséges kiadói munka elvégzésére, a kinyomtatott *Magyar Írás* példányoknak a nyomdából való haza, majd innen az előfizetőkhez elszállítására. A *Nyugat* komoly, ünnepélyes szerkesztőségi atmoszférája után az első itteni látogatás alkalmából valóságos irodalmi istenkisértésnek hatott ez a lehangolóan szűkös környezet és a megtevéstől könnyed munkamódszer. Mégis 1921-től 1927-ig élt a *Magyar Írás*, éltette a modern magyar irodalmat és művészetet, terjesztette a haladó eszméket, és öntött hitet a fiatal magyar művészekbe és fásult olvasóközönségbe.

Máig is rejtély, hogyan volt képes erre RAITH. Azt hiszem, csak elvétele fizetett valamint a munkatársaknak, (a szó szoros értelmében csak elvétele, amikor ugyanis egyik diákja összeeserélve megbízásait, a nyomdaköltség egy részletét hamis címre kézbesítette). Hogy erre képes volt, azt szervezési készségén, szívósságán kívül annak köszönhet — amivel eleve számolt is —, hogy a hivatalosan kitenyészített korjelenségek ellenére a héjasiváni fehérterroros gyilkosuralom után lassan ocsúdó, hovatovább magához térő magyar társadalom munkás és értelmiségi rétegeiben egyre növekvő kívánsággal lépett föl a haladó, előre mutató irányzat útkeresése. S ezt az irányzatot megtalálták a *Magyar Írás* hasábjain.

Megtalálták pedig különféle módozatokban, különböző stílusformákban, eltérő magatartásokban, de egyirányú, ha nem is egységes célkitűzésekben. FORGÁCS Antal írta 1929-ben a *Kortársban*, hogy a háború utáni költészetet a *Magyar Írástól* kell számitani: „A háború utáni lélek első kivetítődését lírai síkba a Magyar Írás hozta meg. Nagy vádjaikkal, számonkéréseikkel, sikolyaikkal és felzúgásaikkal ott vannak a különféle stílusok kifejezői. . .” De a *Magyar Írás* jelentősége abban is növekedett, hogy ez a folyóirat szaggatta szét a háború és a fehér terror elszigetelődése után először a magyar társadalom köré vont szellemi drótaskadályokat, ez az irodalmi lap kapcsolta be újra az országot az európai kultúra áramkörébe. „Írói csoportoktól, politikai pártoktól és felekezeti viszálytól függetlenül a magyar irodalmat szolgálja” — hirdette címlapján, s e szolgáltatnak derekasan eleget tett. Talán a vállaltnál erőteljesebben, hatásosabban is. Mert az a művésztaor, amelyet a szerkesztő az évek folyamán maga köré gyűjtött, — s akiknek csak tehetségét és nem politikai pártállását tekintette — és annak a feladatnak a dinamikája, amelynek az áporodott társadalmi atmoszféra levegőcseréje volt eredménye, — tovább sodorta a szerkesztőt a kitűzött célnál. „Lobogónk: a Magyarság. Hitünk: az Igazság. Célunk: a Szépség” — volt a RAITH által megfogalmazott hangzatos jelszava a folyóiratnak, de mit ért volna, ha mindvégig csak ennyi maradt volna serkentőnek. A *Magyar Írás* lapjait forgatva és emlékeimet a tiszta igazság érdekében fagatva arra kell jutnom, hogy RAITH legnagyobb érdeme volt: hagyta érvényesülni a nála markánsabb egyéniségű és határozottabb célkitűzésű munkatársait és irányzatukat, még ösztönözte is őket, anélkül, hogy teljes egészében osztotta volna elveiket. „Nem vagyok forradalmár, — vallotta egy helyütt — de nem akarom megállítani az időt sem.” A hivatás túlnőtt személyén. Míg RAITH APPONYI-ról, GIESSWEIN-ről, RIEDL Frigyes-ről írt magasztaló madrigálokat, — BOR Pál, HEVESY Iván és JEMNITZ Sándor az új képzőművészetről és zenei áramlatokról, BÁLINT György, TAMÁS Aladár, TISZAY Andor és egy

sor társuk messzebbre tekintve adnak hírt a forrongó irodalmi törekvésekről az elmaradt magyar közvéleménynek. S míg RAITH kissé érzélgős, zeneien hullámnzó rigmusai ringatják az olvasókat, a fiatal magyar költők új szemléletű és szándékú vakmerő kiáltásokkal verik föl a magyar irodalom és társadalom csöndjét. És csak RAITH hajlékonysága tette lehetővé, hogy a hivatalos művészetszemlélettel szembenálló folyóiratot hét évig tartotta fenn, gondozta belülről és védte kifelé, a folyóiratot, amelynek eszmei irányvonalát nem ő képviselte, sem eszmei korlátaival, sem írói termésével, hanem nála határozottabb egyéniségű és szemléletű munkatársak.

A folyóirat. 1921-ben indult útnak. Már kezdetben — az irodalom vágányai közül kisiklottan — jó néhány vita alakult ki részben más lapok támadásai, részben a *Magyar Írás* kérdésfelvetései nyomán. SCHÖPFLIN még megértéssel és nemes tartózkodással ír *Nemzedékről nemzedékre* című cikkében a nemzedékváltás kényszerű és szükség-szerű tényéről, a szellemi és irodalmi élet fáklyájának átadásáról. Hangsúlyozza, hogy a kívánatos, közös cél az irodalom fejlesztése, a közerköles és közizlés segítése. „Ha ez a folyóirat — írja a *Magyar Írásban* — segíteni akar a harmonikus együtt dolgozás lehetőségeinek megteremtésében, akkor jó dologra vállalkozik és én kitartást és szerencsét és az olvasók részéről hűséges támogatást kívánok.” BABITS türelmetlenebb. A *Nyugat* egyik 1923-ban megjelent, nagy visszhangot keltett *A líra meghal* című versére RAITH *A L'art pour l'art líra halálára* című cikkében reflektál azzal, hogy nem a líra, hanem a l'art pour l'art líra hal meg, s helyét a hitteljes művészet foglalja el. Keményebb hangot üt meg RAITH BABITSnak a *Nyugat* 1924 januári és februári számában megjelentetett cikkeire, amelyekben BABITS „mozgékony epigonokról és hálátlan tanítványokról” ír keserű hangon. S bár RAITH leszögezi, hogy BABITS megállapításai csak a *Nyugat* fiataljaira vonatkozhatnak, de mert a cikk általában „fiatalokról” íródott, válaszol rá. Hivatkozik BABITSSzal szemben OSVÁT Ernő méltányosabb megállapítására, aki elismeri, hogy a fiatalok nem a meglevő irodalom folytatói, hanem merőben új, az eddigivel ellentétes úton haladó irodalmat alakítanak ki.

Nem a schöpflíni együttműködő szellemben fogant, de végül is a szerint záródott a *Magyar Írás*-BÁNYAI eset. A korán elhunyt, tehetséges BÁNYAI Kornélról RAITH megírja, hogy a *Nyugat* egyik számában BÁNYAI a *Magyar Írás* szerkesztőjének személyén át az új magyar irodalom generációjának írói törekvései ellen nagyon is átlátszó tendenciájú támadást intézett. Az „elfogulatlan és szigorú kritikus” — foglalja idézőjelbe gúnyos megjegyzését RAITH — 1921-ben levelet és verset küldött RAITHnak, kijelentvén, hogy a *Magyar Írásban* „megtalálta mindazokat a horizontokat,” amelyek számára szimpatikusok, és szeretné, ha a szerkesztő időnkint juttatna helyet számára. A verset RAITH annak idején nem közölte, csak ezúttal, a levél ismertetése kapcsán, — elrettentő példaként. „A *Nyugat*nak pedig azt üzenjük, — írta RAITH a továbbiakban — hogy hiába akar a diadalmasan előrenyomuló fiatalságnak gáncsot vetni, mert az a *Nyugat* ellenére is győzni fog. Ezzel az ügyet a mi részünkről befejezettnek nyilvánítjuk.” De az ügy nem volt befejezett, — hiszen BÁNYAINAK nem egy verse jelent meg később a *Magyar Írásban*.

Kivételesen jelentős érdeme volt a *Magyar Írásnak* a magyar képzőművészet bekötése a zajló-viharzó modern európai művészet áramába. A *Művészet* (szerk. LYKA Károly) és még inkább a *Magyar Művészet* (szerk. MAJOVSZKY Pál) irányításával a magyar képzőművészet kényelmesen terpeszkedhetett mesterséges gátjai között, örvénylés nélkül, s a szabadúszó művészek ide-oda csapkodva tudták csak némiképpen kiélni kalandos ösztöneiket. Míg RABINOVSKY Máriusz megelégtelt, és művészeti életünk pangásáról méltatlankodott, s ennek nyomán KÁLLAI Ernő a *Magyar Írásban* kereken kijelentette, hogy „művészeti hatásainkat személyi szempontok irányítják”. Ez a két cikk fölrázta a művészek társadalmát. Az új, modern művészet — téma lett. A *Magyar Írás*, mint az irodalomban, a képzőművészet vonalán sem szegődött elkötelezetten az izmusok szolgál-

latába, vallott és teljesített követelménye maradt: a kor lelkét kifejezni, s csak az európai lélek válságának dokumentálását tűzte ki célnak. Ez is fontos feladat volt. A megüledett konzervatív képzőművészetben az impresszionizmus szín- és fényproblémái után a külső világ, a természet sokoldalú tanulmányozása után helyet követelt, utat tört az ember belső világa kifejezésének akarata, a lélek kívülről ható érzéki benyomásai után a belső élmény kivetítése, mégha erőszakos úton-módon is, a tények, a valóság semmibevevése árán is. A mozgás több fázisának egyidejű ábrázolásával a folyamat, az idő képzetét is belevinni az ábrázolásba, — a két dimenziós kép korlátozottságát feloldani és képsíkon három dimenziót vállalni, a tárgyak bonyolult formáit geometrikus alakzatokba redukálni. A természet jelenségeit a vízió ködszerűségébe állítani, kevés vonal- és még kevesebb színhasználat. Ezekkel a problémákkal küszködött az európai művészet, amelyben a valóság érzékelése eltörpült az eszme és elmélet mindenhatósága mellett a képzőművészet misztériumában. Mindez mélyen benyomult az európai művészetbe, az expresszionizmus, futurizmus, kubizmus és szuprematizmus jelszavaival, helyenkint értelmetlen szélsőségekkel, de lényegében és hatásában olyan frissítően, játékonysan és kiiktathatatlannal, akár korábban az impresszionizmus. Politikai és gazdasági helyzete folytán az európai kultúra vérkeringéséből kikapcsolódott magyar élet szikkadt talajába a *Magyar Írás* vetette el a magokat és termékenyítette meg a képzőművészetet. A magyar művészek színe-java kapott először érdemleges nyilvánosságot, CSONTVÁRYVAL és DERKOVITSSAL kezdődően, folytatva ABA-NOVÁK Vilmoossal, BORTNYIK Sándorral, KMETTY Jánossal, SZÖNYI Istvánnal. És soroljuk tovább: BLATTNER Géza, BOR Pál, BORNEMISSZA Géza, BOROMISSZA Tibor, CSABAI ÉKES Lajos, CELÉNYI WALLESHAUSEN Zsigmond, CZOBEL Béla, JASCHIK Álmos, KÁDÁR Béla, MOLNÁR C. Pál, PATKÓ Károly, SCHÖNBERGER Armand, SZOBOTKA Rezső és Imre, TIHANYI Vilmos. RAITH személyes fölfedezettje volt a rendkívül tehetséges, férfiasan erőteljes grafikusnő, CSÖRE Erzsébet. A *Magyar Írás* mutatta be a magyar közönségnek a legnagyobb francia szobrászok közé sorolt, Párizsban élő CSÁKY Józsefet. A *Magyar Írás* lapjain szerepel újra Uitz Béla neve, és RAITH mutatja be és szólaltatja meg a később Angliába költözött SIMON György János festőművészt. KOKOSCHKA nevét is itt hallja először a magyar közönség. Elméleti téren HEVESSY Iván tárja a magyar közönség elé a posztimpresszionista, és avantgardista törekvések lényegét. — A *mai kultúrválság dokumentumai* cím alatt jelenik meg a MARINETTI program ismertetése, a taktilizmus, a dadaizmus manifesztuma, a konstruktivisták programja, a Szuprematizmus és realista kiáltvány. Mai művészek nyilatkoznak a mai művészetéről a fölvetett kérdések alapján: „Lát-e válságot a mai kor művészetében, s ha igen, hogyan látja a kibontakozást?” A francia képzőművészek nyilatkozatain kívül a weimari BAUHAUSnak magyar származású, később világhírnevet szerzett munkatársai is hozzászóltak a fölvetett kérdésekhez.: BORTNYIK Sándor, BREUER Marcell, MOLNÁR Farkas, WEININGER Andor. A hazaiak közül KMETTY János, JEMNITZ Sándor, BOR Pál és RAITH. Tárlatokról kritikát BOR Pál, GENTHON István, HEVESSY Iván, KÁLLAI Ernő és RABINOVSKY Máriausz írtak. A korszak művészetének tanulmányozói számára a *Magyar Írás* néhány évfolyama föltáratlan kincsesbánya.

A *Magyar Írás* több ízben érdemlegesen foglalkozott a mozdulatművészettel, a filmmel, bábszínházzal. Színházról többrendbeli tanulmány jelent meg: az orosz szabad színpadról, a térszínpadról, a színjátszásról. Közül a *Magyar Írás* színdarabokat és díszletterveket. 1924-ben külön színházi szám jelent meg, amelyben kiváló színházi szakemberek jutnak szóhoz. Az építészetéről BOR Pál, MOLNÁR Farkas és BREUER Marcell írtak. Hangversenyekről, zenei eseményekről JEMNITZ Sándor, MOLNÁR Antal, TÓTH Aladár számoltak be. BARTÓK Béla önéletrajzát a *Magyar Írás* közölte.

MOLNÁR Farkas a *Magyar Írás* rendezésében állította össze építőművészeti alkotásait, s állította ki a Mentor könyvkereskedés kirakatában. A *Magyar Írás* munka-

társai a nagyközönségnek személyesen 1921. december 8-án és 1925. március elején mutatkoztak be, olyan kiváló előadóművészek szerepeltetésével, mint BALÓ Elemér, DÁVID Mihály, GÁRDOS Kornélia, HEGYI Rózsi, KÓSA György, PÉCSI Blanka és TÖRKES Anna.

Voltak tehát eredmények a bajok, gondok mellett. S a küzdelem, amellyel RAITH indulástól megszűnésig a folyóiratot vezette, a kiszámíthatatlan gazdasági tényezők és változások, ingatag pénzértékek hullámzó sodrában folyt, s így kellett előfizetési összegeket, egyes számok árait meghatározni. Betarthatatlan előirányzatok mellett egyensúlyban tartani a folyóirat anyagi helyzetét, biztosítani a kiadásokat az ingatag bevételek mellett. Lássunk csak egy gazdasági mutatót az előfizetések, árak változásaiban: 1921-ben kezdeti előfizetési ár 120.— korona, egyes szám ára 15.— kor. 1921 szeptemberében 160.— kor. illetőleg egyes szám 20.— kor. 1922 elején 200.— majd 300.— kor., egyes szám 25.— majd 30.— kor. 1923-ban 800.— azután 9000.— kor. 1924-ben 30 000.— kor. 1924-ben a nagy formátumban megjelent kiadás 120 000.— kor., egyes szám 15 000.— kor. 1925-ben 200 000 — kor. 1926-ban 150 000.—, majd 100 000 — kor. 1927-ben az ismét kis formátumban megjelent szám ára 10.— pengő.

Az 1925 januári számát: „Négy évi munka után az ötödik év küszöbén,” számadással nyitja meg RAITH. Ekkor már, amikor a lap újabb, nagyobb alakban és terjedelemben jelent meg és valóban kultúrtényezővé vált, RAITH a visszapiantásban az elismerés igényével mutat rá az elért állapotra. Részletes beszámolóban emlékezik meg a kezdeti nehézségekről. A lapalapítás elhatározása után félévi meddő futkosás után talált végre kiadót. Újabb kéthónapi lőtás-futás után kapta meg a lapengedélyt. Ekkor kezdődött az igazi kálvária. A kiadó hozzá nem értése miatt az ő nyakába szakadt a lap terjesztési munkája. A kiadó a máris mutatkozó anyagi veszteségek miatt be akarta szüntetni a lap nyomdába adását, de RAITH a maga lábára állva folytatta a harcot. A legkétségbeejtőbb helyzetben befutott Amerikából — REMÉNYI József lelkes működése nyomán — 17 dollár. Hatalmas összeg! Megmentő. Egy kis lélekzetvétel. De közben az anyagi gondokon kívül a szerkesztői gondok. Kevés volt a kézirat. „Túlbecsültem a fiatal irodalmat? — veti föl RAITH. — Nincsenek fiatal írók? Agyrémmre építettem föl mindent? De nem csüggedtem. A hit és harc, amit az irodalom szeretete diktált, végre is győzött. ... A fiatalok, akiknek létében és tehetségében hittem, lassan, de megiscsak jelentkeztek. S végre együtt volt az egész új generáció, amelyik azelőtt megszólalási lehetőség hiányában süketen hallgatott, amelyik levegő híján fuldoklott, amelyiket az ellenséges viszonyok halálra ítélték. Itt volt, beszélt, írt, lélekzett, élt.” A főszerkesztő rengeteg munkát végzett. Délelőtt a kenyérkereset, a tanítás, délután kézirat, korrektúra javítás, tördelés, veszekedés a nyomdásszal. Közben könyveket adott ki, a magáét és a munkatársaiét. És RAITH győzte. Győzte erővel, türelemmel, anyagi furfanggal, szervezői stratégiával. Amíg elérkezett a nívós külsejű új formátumhoz. Szerkesztő és folyóiratának fénykora volt ez.

És egyben a vég kezdete. Mert nemcsak a lap emelkedett nívóban, hanem a gondok nagysága és sokasága is. A szép képzőművészeti mellékletekkel és illusztrációkkal gazdagított kiadvány 1926 végével megszűnt, és ismét kisebb méretben jelentkezett az 1927. évfolyam. A revűszerű rendszert fölváltotta az egységesebb, összefogóbb szerkesztési mód. Különkiadványok segítségével igyekezett RAITH áthidalni a nehézségeket, melyek azonban már legyőzhetetleneknek és állandósultaknak bizonyultak.

Megszűnt a lap egyedülálló, kivételes helyzete is. Új törekvések, s új lapok tűntek föl a láthatáron: s először éppen a *Láthatár* című, majd a csaknem ugyanazokkal a munkatársakkal dolgozó lap a *Dokumentum*, KASSÁK vezetésével, és részben a *Magyar Írás* régi munkatársaival: DÉRY Tiborral, ILLYÉS Gyulával. Azután az *Új Föld*, BORTNYIK Sándor, REMÉNYIK Zsigmond és TAMÁS Aladár vezetésével, s végül a megfiatalodott *Nyugat* utód, a *Pandora*, SZABÓ Lőrinc szerkesztésével.

A *Magyar Írás* folyóirata és szerkesztője bevégezte hivatását. RAITH föladta a harcot.

A szerkesztő. RAITH Tivadar gondos szerkesztő volt, a nyomdában sűrűn megforduló, a tipográfiára és szedésre is ügyelő. 1927-ben küldött áprilisi levelében közli, hogy a *Magyar Írás* esedékes száma csak húsvét után jelenik meg, s így az én — készőlőben lévő — verseskötetem nyomása is késik, annál is inkább mert ő elutazik, s ahhoz, hogy a könyv kifogástalan legyen, az ő felügyelete szükséges. OSVÁT Ernő huszonöt éves szerkesztői jubileumára 1923-ban ezt írta: „Irodalomnál élni, irodalomból élni nagy önmegtagadást, szerzetesi bátorságot és vallással határos rajongást kíván az irodalom iránt. Az író előtt a remény a beérkezésre, a szerkesztő előtt azonban nem csillog ez a biztató remény. Az irodalom fanatikusának kell lennie annak, aki erre a feladatra vállalkozik. Meghúzódni csendben, szerényen, mások életpályáját egyengetni biztosítani . . . Olyan nagy szeretet, lemondást és atyai jószágot kíván ez a feladat, amely minden tiszteletet megérdemel.” Igen, így az ideális szerkesztő. De OSVÁT csak egy volt. És mástól nem is kívánhatjuk ezt a szerzetesi lelkű szerkesztői odaadást. Elég, ha megelégszünk azzal, hogy mások életpályáját egyengetik a szerkesztők, a többi osvátí adottság nélkül. És RAITH jó szerkesztő volt. Egyengette a fiatalok pályáját. De nem szerzetesi anyagból gyűrták. Szeretettreméltó volt, ő maga is szerette azéletet, az embereket, főleg a nőket, az élvezeteket, a művészeteket. Értett is mindegyikhez. Nagy feladatokat haszonnal végzett, kis kitérőkkel, amelyek végeredményben senkinek ártalmára nem voltak.

Közelebbi barátságba 1924-ben kerültünk, mikor nyári szabadságunk ideje alatt meglátogatt bennünket, LAKATOS Péter Pált és engem szűkebb hazánkban Kővágó-örsön. Emlékvagyonomból nem futja, följegyzéseimből nem derül ki, mennyi időt töltött velünk. Tevékeny és ügyes embernek ismertem meg, kitűnő adathalmazónak, néha kissé raffinálnak, mire véleményem szerint nem lett volna szüksége, hiszen okos volt, sokoldalú és képességeit mindenkor kedvező irányba terelő elme. 1926-ban a francia kormány ösztöndíjával az újabb francia irodalmat tanulmányozta Párizsban. Hazaérkezve az új francia líráról tartott előadást a Bartha Miklós Társaságban. Ez volt RAITH francia irányzatának korszaka. A kolozsvári *Korunkban* a XX. század magyar irodalmáról értekezett. Coudenrove CALERGI könyve nyomán világszerte vitatott kérdés volt a páneurópai kérdés, ekkor RAITH a Páneurópai Unió magyar csoportja részére tartott előadást, a keleteurópai kérdéssel kapcsolatban.

Róla alkotott korábbi véleményemet megerősítette 1929-ben berlini együttlétünk. Én munkát kerestem, RAITH az akkoriban nagy lendülettel megindult irodai racionalizmust tanulmányozta, elméleti és gyakorlati útját-módját, rendszerét és szükségleteit. Ezúttal a magyar kormány ösztöndíjával. Rászabott stúdium volt, nagyszerűen elsajátította, könyvet is írt róla. Kimerítő lelkesedéssel beszélt a fölülmúlhatatlan német szervezés eredményeiről. Megkérdeztem tőle — magam is némileg hűtelen, mert hiszen. írásból nem lehetett megélni — bizonytalanul: És az irodalom? — Nézd . . . — mondta. . .

Pragerstrasse lakásán s az én Innsbruckerstrassen levő albérleti szobámban egyre hevesebbé váló politikai vitáinknak hazatérésem vetett végét.

Korábbi leveleinek borítékján ez állott feladóként: RAITH Tivadar, 1938-ban küldött levelén: DR. RAITH Tivadar tanár egyetemi előadó, hites könyvvizsgáló. Az 1942-ben küldött borítékon: A Kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Vállalatgazdasági Intézete. Igazgató DR. vitéz RAJTY Tivadar egyet. ny. r. tanár.

A munkatársak. Az első számokban föltűnnek még — részben a Nyugatból — ismert nevek: ADY Endre, BAKTAY Ervin, GEYRGYAI Albert, KARDOS László, KARINTHY Frigyes, KÁRPÁTI Aurél, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, SCHÖPFLIN Aladár. Ezek a nevek később letűnnek a *Magyar Írás* lapjairól, és új, fiatalabb, eddig ismeretlen nevek

jelentkeznek. Vége-hossza nem volna, ha mind felsorolnám azok neveit, akik egy- vagy több ízben jelentkeznek a *Magyar Írás* lapjain. Itt csak azokra szorítkozom, — minden értékelési szándék nélkül és anélkül, hogy a föl nem említetteket érdemtelennek tartanám — akiket a mai olvasóközönség is inkább ismer: BÁLINT György, DÉRY Tibor, FENYŐ László, ILLYÉS Gyula, INNOCENT Ernő, JÓZSEF Attila, KODOLÁNYI János, KRISTÓF Károly, MAJOR Máté, MÁRIA Béla, NÉMETH Antal, RÓNAI Mihály, SÁNDOR Kálmán, SÁNDOR Pál, SÁSDI Sándor, STRÉM István, SZEGI Pál, TAMÁS Aladár, TISZAY Andor, VIHAR Béla. stb.

Bár a szerkesztés anyagi és adminisztrációs gondjai RAITH vállain nyugodtak, kitűnő segítséget, művészi és erkölcsi támaszt kapott MELLÉKY Kornél személyében, munkásságában. A segédszerkesztő MELLÉKY jogász volt, nem egy politikai vádlottának — RADNÓTI Miklósnak, LAKATOS Péter Pálnak — volt lelkes és eredményes védőügyvédje. Az irodalomnak nem kevésbé lelkes művelője 1926-ban, RAITH párizsi tartózkodása idején a lap felelős szerkesztője tisztét töltötte be. Kulturált, tehetséges kritikus, a folyóirat hasábjain nem egy irodalmi méltatása, bírálata jelent meg.

Sok segítséget kapott RAITH NATTER NÁD Miksától. A virágok és növények ismert szerelmese a szerkesztés időnkinti gondjain kívül szépirodalmi munkásságot is fejtett ki. Egyebek között Leszja UKRAJNKA korán elhunyt ukrán író nő munkásságát ismertette, aki szenvedélyes ifjúságában korai halálát lelte és nem érthette meg népe szabadságának diadalmas hajnalát.

RAITH Tivadar támogatásával, sőt mondhatjuk fölfedezettjeként ugrott a magyar irodalom jeles művelői első sorába REMÉNYI József. Mert bár az 1923. év előtt megjelent Pozsonyban két novellás kötete: *Akik árnyékban élnek* (Stampfel, 1912) és *Éjjeli emberek* (Angermeyer, 1913), továbbá *Messzeségek* című kisregénye (Tevan 1916), és e műveiről a *Nyugatban* bírálatok is jelentek meg, de híre-neve csak a *Magyar Írás* kiadásában megjelent *Jó hinni* című regénye után merült föl az ismeretlenségből. Amilyen halk és szerény volt ő maga, olyan kiáltó és megbecsülést szerző volt e regényének hatása. A *Magyar Írásban* megjelent regény részleten kívül RAITH Tivadar, TAMÁS Aladár, KOMOR András, KAIL Irma és MELLÉKY Kornél üdvözlötték lelkesen, prózával és verssel. A *Jó hinni* után és annak folytatásaképpen jelent meg későbbi két regénye: *Emberék, ne sirjatok* (Berlin, Voggenreiter Verlag, 1925) és *Élni kell* (Kassa, 1931). Még egy regénye jelent meg Kassán, *Lesz-e reggel?* címmel, 1928-ban majd a *Szerelmesek voltak* című regénye (Franklin, 1936), és végül *Idegenben* című verskötete (Genius, 1934). Regényeinek legnagyobb értéke, hogy a Magyarországon játszódó finom lélekrajzú regény folytatásaként megjelent két regényében az Amerikába kiszakadt magyarok sorsának ridegségét és a dollárcivilizációban sorvadásra ítélt lelki életet ábrázolja mély emberismerettel. Érzékletesen írja le, hogy a kivándorolt magyar nem tud sohasem fölloldódni az amerikai életformában, fáradt szívében a muskátli és rozmaring hervadó emlékével, s azzal a keserves tudattal, hogy míg ő maga sohasem tud igazán amerikaivá válni, gyermekei már teljesen elvesztek az óhaza számára. REMÉNYI legnagyobb jelentősége az európai, s elsősorban a magyar irodalom angol nyelvű- és az amerikai irodalom magyar nyelvű hézagpótló ismertetésében van. 1914 óta élt Amerikában, s haláláig a clevelandi egyetem tanáraként adta elő az összehasonlító irodalomtörténet anyagát, s közben fáradhatatlanul propagálta a magyar irodalomtörténet értékeit.

A továbbiakban nem a mártírokról, a holtukban megsiratottakról szólok, nem is azokról, akik keresztülverekedték magukat a retteneteken, a lelki és fizikai akadályokon és ma ismert és joggal megbecsült értékei a magyar kultúrának. Azokról kívánok beszélni, akikről eddig nem történt említés. Azokról az élőkről, akiknek nevét alig ismerik, életükre csak kevesen emlékeznek, munkáikat csak egynéhányan tartják számon. Életük, nevük, művük egy a sok közül, akik a századforduló körüli években születtek, átszenved-

ték a két háborút és a korszak minden keservét. Sokadmagukkal osztott a közös sors, a névtelenség, a hallgatás, az eredménytelen pálya. S itt már nemcsak a *Magyar Írás* volt munkatársairól essék szó.

A két háború közötti sivár korszak társadalmi és politikai légkörében, amelyet nem vezérlő eszmék, hanem üresen kongó hazug jelszavak irányítottak, ezek a javakorbeli férfiak azok között álltak helyt, akik pionirként készítették elő a jövő művészetét és ezzel, áttételesen, a jövő társadalmát. S mennél inkább buzgólkodtak a kor apró vezérei, hogy elidegenítsék őket az élettől, annál kevésbé váltak életidegenné, annál szorosabban érezték és érvényesítették a társadalomhoz fűződő kapcsolatukat, s annál szenvedélyesebben vették ki részüket, ha nem is direkte, politikai, de indirekte, a művészet és a művészetről a társadalomra átsugárzó harcaiból. Később, a kapitalizmus válságának a második világháború felé egyre szélesebb és örvénylőbb áramlással sodródásában a nemzedék egy része vándorbotot vett a kezébe és elszakadt a hazai földtől. Másik része ott maradt a művészet holtágának partján, egyelőre csak ölbetett kézzel, tétlenségre kárhoztatva, majd egyre inkább kiszolgáltatva a RADNÓTI-látomás „járkálj csak halálra-ítélt” emésztő képzetének. Csak kevésnek sikerült erejük, tehetségük, szerencsájuk vagy mindennek együttes segítségével alkotó munkát végezni, nevet, megbecsülést szerezni ennek az elkallódott tehetségek és elvetélt alkotások nemzedékének.

S mikor végre, a testi és lelki rabságból fölszabadulva, fölvirradt az új nap, ez az új kor sem hozta meg vágyaik teljesülésének, munkáik megbecsülésének, érett férfikoruk képességei kifejtésének lehetőségét, vagy pláne teljességét, s nem élvezhették küzdelmeik, szenvedéseik, munkásságuk gyümölcsét. Ennek több oka volt. Természetadta, s az élet tapasztalatai között meggyarapodott szerénységük, a műre, s nem az érvényesülésre irányított tekintetük, s a szenvedéses évek sérülései eleve versenyképtelenné tették őket az amúgy is új szempontokat, elveket, áramlatokat fölvető új korszakban, a — gyakran tehetségük birtokában joggal öntudatos, néha komolyabb tehetség híján erőszakos, méltán vagy méltatlanul föltörő — aktívabb társaikkal szemben. Elébük nem jött senki, útjukba annál többen álltak. A szerkesztőségek és kiadóhivatalok nem egyszer politikai és kulturális szempontból félig érett és emiatt bizonytalan és bátortalan lektorok ténykedéseivel voltak kénytelenek beérni, akik esetleg rosszsziszteműség nélkül csak a jól ismert nevek, fémjelzett írók biztosságát merték vállalni. Közben a homályban maradtak ideje lejárt, nem fejlődésképesességük hiánya, vagy politikai ellenállásuk akadályozták meg teljesezésüket és érvényesülésüket, hanem a változékony erőhatások, amelyek között maguk a művészeti elvek sem kristályosodtak ki. Így volt ez egyéb művészeti ágakban is, főleg az építészetben, — a képzőművészetben valamivel csökkentebb mértékben. Így jutott e generáció egy részének osztályrészeként az alkotás kegyelme helyett a keserűségben a tényleges korai halál, vagy csak az alkotói halál kegyetlensége. S bárha valaha szerény művük nem is fényesen csillogó, de hasznosan előljáró volt, s hatékonyan hozzájárult a művészet kialakulásához, mutatósabb eredményeihez, — mint ahogy a szegényember második osztályú vasúti jegyének megváltásával hozzájárul a gazdagember első osztályú jegyének árához. Csak körül kell nézni a Pen Klub egy-egy összejövetelén a szomorú ősz fejeken; jónéhány valaha ismert, ha nem is dicsőségben dúskáló író látni, munkaterületétől elszakítottan, elmúlt írói működésük kihunytt parazsa fölött melegegde, vagy éppen dideregve. Holott még megtért bűnösök közé sem lehet őket számítani, mert a haladás hívei között tarthatjuk őket számon.

Nem vitatható: a fiatalság mindenekelőtt. A jövő mindennél előbbre való. S nem valami irodalmi gerontológia lebeg előtttem, bár az egyetlen irodalomnak sem árt, ha minél színesebb a palettája. Ám nemcsak az ígéretes jövő lehet záloga egy nemzet irodalmi nagyságának, hanem a megszolgált múlt is.

SZALAI IMRE